

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**TİMAR RÛZNÂMÇE DEFTERLERİNE GÖRE SARUHAN
SANCAĞI TİMARLI SİPAHİLERİ (1595-1617)**

Mustafa CEYLAN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

TİMAR RÛZNÂMÇE DEFTERLERİNE GÖRE SARUHAN SANCAĞI TİMARLI
SİPAHİLERİ (1595-1617)

Mustafa CEYLAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

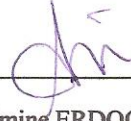
Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Mustafa CEYLAN tarafından hazırlanan “Timar Rûznâme Defterlerine Göre Saruhan Sancağı Tımarlı Sipahileri (1595-1617)” başlıklı bu çalışma, 06.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Başkan)

Doç. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Sıddık ÇALIK

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

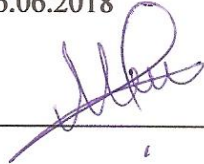
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun ³... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

06.06.2018

Mustafa CEYLAN

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

o Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenkle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etseniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

Tezimin/Raporumun 06.06.2021 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

o Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

o Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

06/06/2018

Mustafa CEYLAN

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Doç. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Mustafa CEYLAN

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitim sürem boyunca birtakım zorluklar yaşasam da bu zorlukları ismini zikredeceğim değerli kişiler sayesinde atlatmasını bildim. Öncelikle tezimin konusunu seçmemde ve bu konuya dair kaynaklar elde etmemde yardımını ve katkısını esirgemeyen değerli tez hocam Doç. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ'ye teşekkür ederim. Tez hocam, tezimin her aşamasını itina ile takip edip, yoğun çalışma mesaisine rağmen tezimi okuma zahmetine katlandı. Özellikle arşiv belgelerinde çözmekte zorluk çektiğim yerlerde ne vakit yardımını istesem geri çevirmedi. Bu çalışma süresince desteğini her daim hissettiğim kıymetli hocam Doç. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ'ye çok minnettarım.

Hacettepe Üniversitesi'ndeki lisans ve yüksek lisans eğitim maceram boyunca derslerini aldığım, yoğun mesaisine rağmen tezimi okuyup tez savunmamda birçok öneride bulunan kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet ÖZ'e çok müteşekkirim. Yine savunmamda yer alan ve tezimi okuma zahmetine katlanıp katkıda bulunan Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nden değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Sıddık ÇALIK'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Tez dönemim süresince tez kaynaklarının toplanmasında ve okunmasında beni yalnız bırakmayan değerli dostlarım Cumhuriyet Üniversitesi Araş. Gör. Okan GÜVEN'e ve Selçuk Üniversitesi Araş. Gör. Doğan Can AKTAN'a şükran duymaktayım. Dostlarımla manevi destekleri ve hoş sohbetleri bu zorlu süreci atlatmamda katkısı büyüktür.

Son olarak yüksek lisans eğitimime girmem için teşviklerde bulunan ve bu eğitim sürecinde maddi ve manevi desteğini aldığım fedakâr annem Leyla CEYLAN'a şükranlarımı borçluyum.

ÖZET

CEYLAN, Mustafa. *Timar Rûznâmçe Defterlerine Göre Saruhan Sancağı Tımarlı Sipahileri (1595-1617)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

Bu tezde Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli sancaklarından biri olan ve "Şehzadeler Sancağı" olarak adlandırılan Saruhan Sancağı'nın tımarlı sipahilerin kimlikleri ve nitelikleri ile Osmanlı askerî ve sosyal yapısındaki fonksiyonları incelenmiştir. Çalışmanın zaman dilimi III. Mehmed ve I. Ahmed'in saltanat yıllarını içeren 1595-1617 yılları arasındır. Buhran döneminin bir sonucu olarak tımar sisteminin revizyona uğramaya başlaması ve Celâli isyanlarının Anadolu'da zuhur etmesi, sipahileri siyasi, sosyo-ekonomik, askerî ve toplumsal yönden olumsuz etkilemiştir. Tımarlı sipahileri incelerken aynı zamanda bu dönemde yaşanan gelişmelerin Saruhan Sancağı'na olan etkisini de gözlemlemeye çalışacağız. Ayrıca, bu dönemin Manisa'nın tarihî coğrafyasına, tımar sisteminin bölgede uygulanışına ve bu süreçte devlet-sipahi-köylü ilişkilerinin nasıl geliştiğine de açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada tımar rûznâmçe defterleri esas kaynak olarak alınmakla beraber diğer kaynaklardan da istifade edilmek suretiyle bir tımarlı sipahi profili çizilmeye uğraşılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Saruhan Sancağı, Manisa, Tımar, Rûznâmçe, Sipahi, Osmanlı, Celâli, III. Mehmed, I. Ahmed

ABSTRACT

CEYLAN, Mustafa. *Timarli Sipahies in Saruhan Sandjak According to the Timar Rûznâmçe Defters (1595-1617)*, Master's Thesis, Ankara, 2018.

In this thesis; with the help of identities and qualifications of the Timarli Sipahis, the Timarli Sipahis of Saruhan Sandjak's and their social and military functions within the Ottoman empire have examined. The Saruhan Sandjak was one of the important sandjaks of the Ottoman empire and named as "Şehzadeler Sancağı / The Sandjak of the Şehzades". The time we cover in our thesis is from 1595 to 1617, the reigns of Mehmed the Third and Ahmed the First. Because of the times of crisis, the Timar system had been begun to revise, and the emergence of Jelali Revolts had a negative influence upon the Sipahis in terms of political, socio-economic, military and social sides. While we examine the Timarli Sipahis we also would try to cover the course of events and their influence on the Saruhan Sandjak. Furthermore, the historical geography of Manisa at this time, implementation of Timar system in that region and the development of state-timar holder-peasant relations would be tried to clarify. In this study, a Timarli Sipahi profile had been tried to draw with the help of the rûznâmçe defters as our main source, also from the other sources.

Keywords

Saruhan Sandjak, Manisa, Timar, Rûznâmçe, Sipahi, Ottoman, Jelali, III. Mehmed, I. Ahmed

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	iii
ETİK BEYAN.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
TABLolar DİZİNİ	xi
1. GİRİŞ: ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE SINIRI.....	1
1.1. KAYNAKLAR HAKKINDA.....	10
1.2. SARUHAN SANCAĞI HAKKINDA.....	14
2. TARİHSEL SÜREÇTE OSMANLI TİMAR SİSTEMİ.....	23
2.1. TİMAR SİSTEMİNİN TEMELLERİ VE UYGULANMASI.....	23
2.2. OSMANLI TİMAR SİSTEMİNİN TIKANMASI VE DÖNÜŞÜM SÜRECİ.....	33
3. SULTANIN TEVECCÜHTE BULUNDUĞU KULLAR: SARUHAN SANCAĞI'NDAKİ TİMAR VE ZEÂMET SAHİPLERİ.....	40
3.1. TİMAR TEVCİHATI.....	40
3.2. TİMARLI SİPAHİLERİN KİMLİĞİNE DAİR.....	45
3.3. TİMAR SAHİPLERİ.....	53
3.3.1. KALE GÖREVLİLERİ.....	72
3.4. ZEÂMET SAHİPLERİ.....	87
4. SARUHAN SİPAHİLERİNİN SANCAKTAKİ MEKÂNSAL DAĞILIMI...107	

5. SONUÇ	153
KAYNAKÇA	156
EKLER	168
Ek 1: 1530 Yılına Ait Saruhan Sancağı'nı Gösteren Harita.....	169
Ek 2: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Timar Rûznâmçe Defteri, No: 238 (s. 600-601).....	170
Ek 3: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Timar Rûznâmçe Defteri, No: 354 (s. 360-361).....	171
Ek 4: Etik Kurul İzni Muafiyet Formu.....	172
Ek 5: Ethics Board Waiver Form.....	173
Ek 6: Orjinallik Raporu.....	174
Ek 7: Originality Report.....	175
ÖZGEÇMİŞ	176

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
EI	: Encyclopaedia of Islam
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜİFM	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
S.	: Sayı
s.	: sayfa
ss.	: sayfadan sayfaya
TRD	: Tımar Rûznâmçe Defteri
vd.	: ve diğerleri

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo-1	: Timarların Dirlik Sahiplerine İntikal Şekilleri.....	54
Tablo-2	: Timarların Dirlik Sahiplerine Tevcih Sebepleri.....	61
Tablo-3	: Timar Sahiplerinin Kimlikleri / Nitelikleri.....	68
Tablo-4	: Timar Sahiplerinin Gelir Dağılımı.....	71
Tablo-5	: Müstahfız Timarlarının Dirlik Sahiplerine İntikal Şekilleri.....	75
Tablo-6	: Müstahfız Timarlarının Dirlik Sahiplerine Tevcih Sebepleri.....	79
Tablo-7	: Müstahfız Timarlılarının Kimlikleri / Nitelikleri.....	83
Tablo-8	: Kale Görevlilerinin Gelir Dağılımı.....	86
Tablo-9	: Zeâmetlerin Dirlik Sahiplerine İntikal Şekilleri.....	90
Tablo-10	: Zeâmetlerin Dirlik Sahiplerine Tevcih Sebepleri.....	94
Tablo-11	: Zeâmet Sahiplerinin Kimlikleri / Nitelikleri.....	100
Tablo-12	: Zeâmet Sahiplerinin Gelir Dağılımı.....	105
Tablo-13	: Manisa (Merkez) Nahiyesindeki Timarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları.....	111
Tablo-14	: Demürce Nahiyesindeki Timarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları.....	117
Tablo-15	: Gördes Nahiyesindeki Timarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları	124
Tablo-16	: Adala Nahiyesindeki Timarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları.....	127
Tablo-17	: Menemen Nahiyesindeki Timarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları	131

Tablo-18	: Gördek Nahiyesindeki Tımarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları	135
Tablo-19	: Güzelhisar Nahiyesindeki Tımarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları	138
Tablo-20	: Kayacık Nahiyesindeki Tımarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları	141
Tablo-21	: Ilıca Nahiyesindeki Tımarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları.....	143
Tablo-22	: Nif Nahiyesindeki Tımarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları.....	145
Tablo-23	: Marmara Nahiyesindeki Tımarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları	147
Tablo-24	: Akhisar Nahiyesindeki Tımarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları	149
Tablo-25	: Borlu Nahiyesindeki Tımarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları.....	151

1. GİRİŞ: ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE SINIRI

XVI. yüzyılın ikinci yarısından XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nda mühim hadiselerin yaşandığı bir zaman dilimini içermektedir. Bu süreç, Osmanlı'nın siyasî, askerî ve sosyo-ekonomik yapısında değişimlere yol açması yönünden önemlidir. Bu dönemden Devlet-i Aliyye'nin temel sistemlerinden olan tımar sistemi de etkilenmiş ve zamanla sistemde bir değişim ve dönüşüme gidilmiştir. Bu değişim sürecinden en çok tımar sisteminin işleyişinde önemli bir yere sahip olan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ordu yapısında aktif rol oynayan tımarlı sipahiler etkilenmiştir. Bu çalışmada mikro tarih anlayışıyla bir Osmanlı sancağı olan Saruhan Sancağı'nda yaşanan olaylar karşısında tımarlı sipahilerin durumu ele alınmaya çalışılmıştır. Bu askerlerin sancaktaki akıbetine değinmeden evvel bu süreçteki siyasî gelişmeleri anlatmak, tımarlı sipahilerin nasıl bir vaziyette olduklarını daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuda ve batıda geniş sınırlara ulaşması ve güçlü bir devlet mekanizmasına sahip olması Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1520-1566) gerçekleşmiştir. Bazı Osmanlı müellifleri tarafından bu dönem “Altın Çağ” olarak kabul görmüştür. Bu süreçte devletin bazı kurumlarının işleyişinde aksamalar meydana gelmiştir.¹ Ancak XIX. yüzyıla kadar bazı müellifler Kanuni dönemindeki sisteme geri dönmeyi bir kurtuluş olarak görmüşlerdir.² Osmanlı'nın bu değişim-dönüşüm sancılarını bazı müellifler “gerileme, bozulma” olarak adlandırmışlardır.³ Araştırmanın konusu gereği bilhassa bu değişim-dönüşüm sürecinin başladığı ve nispeten devam

¹ Bilhassa Kanuni döneminde Şehzade Mustafa ile Selim arasındaki taht kavgasına köylülerin dahil olması ve dirliği elinden alınmış veya dirliği değer kaybetmiş olan tımarlı sipahilerin faaliyetleri dönemin başlıca siyasî olayları arasındadır. Bkz. Halil İncelik, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600*, (Ed. Halil İncelik, Donald Quataert), (Çev. Halil Berktaş), C. I, İstanbul, 2000, s. 58-59.; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan 21. Yüzyıla kadar*, (Çev. Elif Kılıç), İstanbul, 2005, s. 86.

² Feridun M. Emecen, “Kuruluşun Küçük Kaynarca'ya”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), C. I, İstanbul, 1994, s. 45.

³ Mehmet Öz, “Gelenekçi İslahat Düşüncesine Göre Osmanlı Devlet ve Toplum Düzenindeki Çözülmenin Mahiyeti”, *Türk Yurdu*, C. XI, S. 44, 1991, s. 49.; Bu gerileme paradigmaları hakkında ayrıca bkz. Mehmet Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde, Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul, 2013, ss. 15-32.

ettiği süreci içerisine alan III. Mehmed ve I. Ahmed dönemlerinde yaşanan siyasi gelişmelere vurgu yapmakta fayda vardır.

Şehzadelik dönemini 1584-1595 yılları arasında Saruhan sancakbeyi olarak geçirmiş olan III. Mehmed, Osmanlı tahtına 27 Ocak 1595 tarihinde geçmişti.⁴ III. Mehmed'in ilk karşılaştığı sıkıntı, iki veziri Sinan Paşa ile Ferhad Paşa arasındaki rekabetti. Bu rekabet, bir yeniçeri ayaklanmasına sebep olmuştu.⁵ Bu ayaklanmanın bastırılması üzerine Vezir Ferhad Paşa'nın Eflak seferinden başarısızlıkla dönmesi ve garp cephesindeki bu başarısızlığın devam etmesi III. Mehmed'in ordu başına geçmesi yönünde baskıları arttırmıştı. Bilhassa 1595 yılının Eylül ayında Estergon kalesinin kaybedilmesi bu baskıları ayyuka çıkarmıştı.⁶ Vezir Sinan Paşa'nın seferden başarısızlıkla dönmesi, III. Mehmed'in ordunun başında yer almasına neden olmuştu. Padişah, Habsburglar'a karşı alınan yenilgilerden sonra 1596 senesinin Haziran ayında garba sefer düzenleme kararı aldı. Kanuni'den sonra ordu başına geçen III. Mehmed, ordusuyla Eğri kalesine yönelik bir fetih gerçekleştirdi. 12 Ekim 1596 tarihinde Eğri kalesinin Osmanlı himayesine geçmesi ve 24-26 Ekim 1596 tarihlerinde Haçova Meydan Muharebesi'nden Osmanlı ordusunun başarıyla ayrılması, Habsburg ordusuna karşı kazanılmış bir zaferdi.⁷ Bu seferden başarıyla ayrılan III. Mehmed'in payitahta hemen dönmesi bazı Osmanlı tarih yazarları tarafından eleştirilir. İbrahim Peçevi'ye göre, III. Mehmed'in ordusuyla Viyana kapılarına ulaşabilecekken Eğri kalesini aldıktan sonra o kışı Budin'de geçirmemesi bir hataydı. Peçevi nazariyesine göre, III. Mehmed'in ordusuyla İstanbul'a dönmek yerine o kışı Budin'de geçirseydi Viyana'ya daha erken bir zamanda ulaşıldı.⁸ Padişahın payitahta geri dönmesiyle tekrar batı cephesinden başarısız sonuçlar gelmeye başladı. Bilhassa 1598 Mart ayında Yanık kalesinin Habsburg hegemonyası altına girmesi, Macar cephesinde Varat seferinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Budin'in Habsburg ordusu tarafından

⁴ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, C. I / 4. Rükün, Ankara, 2009, s. 572a.; Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008 / 1595-1600)*, (Haz. Mehmet İpşirli), C. II, Ankara, 1999, s. 433.

⁵ Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. III, Ankara, 2011, s. 1593.; Feridun M. Emecen, "Mehmed III", *DİA*, C. XXVIII, İstanbul, 2003, s. 409.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III-I. Kısım, Ankara, 2011, ss. 71-73.

⁷ Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, (Haz. Vahid Çabuk), C. II, Ankara, 1989, ss. 374-384.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III-I. Kısım, s. 74-75.; M. Tayyib Gökbilgin, "Mehmed III", *İA*, C. VII, İstanbul, 1993, s. 537-538.; Ayrıca bkz. Günhan Börekçi, "Yeni Bir Kaynağın Işığında Sultan III. Mehmed'in Eğri Seferi: Menzil Geçişleri ve Lojistik Sorunlar", *Yeni bir Askeri Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, (Haz. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, ss. 200-216.

⁸ Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), C. II, Ankara, 1999, s. 203.

kuşatılması, Tata, Papa gibi birçok kalenin Osmanlı'nın sınırları arasında yer almaması bu sonuçlardan bazılarıdır.⁹ Bu başarısızlıkların ardından 1599 Mayıs ayında Veziriazam Damad İbrahim Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Uyvar seferine çıktı. Uyvar seferinden başarılı sonuçlar elde eden Osmanlı ordusu, birçok toprağı tekrar devletin sınırları içerisine kattı.¹⁰ Ancak bu olumlu gelişmeleri gölgelendiren Anadolu'da bir hadise cereyan etmişti. Bu hadise, Anadolu'da XVI. yüzyılın sonlarında dalga dalga büyüyen "Celâlî" olarak adlandırılan kimselerin isyan hareketleriydi. Celâlî isyanlarından Osmanlı ordusunda önemli bir yeri olan tımarlı sipahiler de etkilenmiştir. Bu dönemde orduda Avrupa'nın değişen savaş stratejisi yüzünden savaşlarda özellikle tüfekli piyade birliklerine ihtiyaç duyulması, yeniçerilerin ve sekbanların sayısında artışa neden olmuştu. Bu süreçte önemini gittikçe yitiren tımarlı sipahilerden bazıları ise, Anadolu'daki bu isyan hareketlerine katılmıştı.¹¹ Habsburg ordusuna karşı 1600 yılının Ekim ayında başarılı sonuçlar elde eden Osmanlı kuvvetleri Kanije kalesini ele geçirmişti.¹² Bu dönemde sefer sayısında artış olması, Devlet-i Aliyye'yi maddi yönden zorlamıştı. Bilhassa Celâlî isyanlarının Anadolu'da yayılması Osmanlı'nın seferler için para toplamasına engel teşkil etmekteydi.¹³ Avrupa'da Habsburg kuvvetleri tekrar harekete geçerek Kanije'yi kuşatma altına almış, ancak 1601 yılında Osmanlılar gerçekleştirdikleri başarılı savunmayla kaleyi teslim etmeme hususunda muvaffak olmuşlardı. 6 Ağustos 1602 tarihinde İstolni Belgrad kalesi, Habsburg ordusundan geri alındı. Bu yenilginin ardından Habsburg güçleri Peşte'yi almalarına rağmen Budin üzerindeki kuşatmayı kaldırarak geri çekildiler.¹⁴ Bu esnada Karayazıcı'nın isyan hareketi Anadolu'da büyük yankı uyandırdı. Bu isyanı bastırmaya çalışan devlet, Karayazıcı'yı öldürttükten sonra onun kardeşi Deli Hasan'ın isyan hareketiyle uğraştı. Deli Hasan'ın bu hareketi hükümetten özür dileyip Bosna Beylerbeyi olarak atanmasıyla son buldu. Ancak buradaki zorbalık hareketlerine devam etmesi Osmanlı

⁹ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Tarihi*, (Haz. Şevki Nezihi Aykut), C. III, Ankara, 2004, s. 574, 589, 593.

¹⁰ Uyvar seferi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Topçular Katibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, (Haz. Ziya Yılmaz), Ankara, 2003, ss. 240-305.; Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. III, ss. 1648-1651.

¹¹ Özellikle Haçova Savaşı'ndan firar eden tımarlı sipahiler bu baş kaldırıya katılmıştır. Bu katılım sonraki dönemlerde de artarak devam etmiştir. Bkz. William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyân, 1591-1611*, (Çev. Ülkün Tansel), İstanbul, 2011, s. 30-31, 39-40.

¹² Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Tarihi*, C. III, s. 634-639.; Naimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, (Haz. Mehmet İpşirli), C. I, Ankara, 2007, s. 170-173.

¹³ Emecen, "Mehmed III", s. 411.

¹⁴ Naimâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ*, C. I, s. 202-204, 210-211

hükümetinin Deli Hasan'ı idam ettirmesine neden oldu. Bu isyan hareketinde aktif rol oynayan Karayazıcı, Deli Hasan ve Tavi Ahmed'in timarlı sipahi olması önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵ Özellikle bu dönemde yönetici tayinlerinde usulsüzlüklerin görülmesi, sarayda entrikaların yüksek seviyeye ulaşması, savaşların uzun sürmesi ve nüfuz sahibi olmak isteyen bürokratların kışkırtmalarıyla sipahi ile yeniçeriler arasında rekabetin artması, Osmanlı'yı zor duruma sokmuştu. Vezirlerin kendi çıkarları doğrultusunda birbirlerinin kuyusunu kazmaları, siyasi istikrarsızlık yaşanmasına neden oldu. Bu dönemde garp cephesinde Habsburglar'a karşı mücadelenin devam etmesinin yanında şarkta da Safeviler'e karşı bir mücadele söz konusuydu. Safeviler'e karşı 1603 yılında yenilgiye uğrayan Osmanlı güçleri Tebriz'i kaybetti ve Azerbaycan ile havalisini boşaltmak zorunda kaldı. Bununla yetinmeyen Safeviler yine aynı yılda Revan'ı kuşatarak Osmanlı karşısında başarı elde etti.¹⁶ Bu dönemde şark cephesinde de istenmeyen gelişmeler yaşanması III. Mehmed'i olumsuz yönde etkiledi. Bir yandan sipahilerin ve Celâlîlerin isyanının devam etmesi, diğer yandan batıdaki ve doğudaki cephelerden kötü haberlerin gelmesi III. Mehmed'in rahatsızlanmasına ve dolayısıyla da vefatına yol açmıştır (22 Aralık 1603).¹⁷

III. Mehmed'den sonra 1603'te tahta geçen I. Ahmed, Osmanlı'da belirli kuralı olmayan tahta geçme usulünde değişiklik yaparak "ekber ve erşed" sistemini getirdi ve şehzadelerin sancağa çıkmasını yasakladı. Böylece, III. Mehmed sancağa son çıkan padişah oldu.¹⁸ Bu esnada garpta Habsburg ve doğuda Safeviler'le olan savaşlar devam etmekteydi. 1604 yılında I. Şah Abbas doğuda Osmanlı'ya karşı başarı elde ederek Revan ve Kars'ı aldı. Safevi ordusu ancak Ahıska taraflarında Osmanlı güçleri tarafından önü kesildi. Vezir Cigalazade Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 1605 senesinde doğuya hareket etti. Bu seferde I. Abbas'ın güçleri Osmanlı'ya karşı üstün gelerek Osmanlı ordusunun Van'a, daha sonra Diyarbekir'e geri çekilmesine neden oldu.¹⁹ Safevi ordusu Gence ve Şirvan'ı Osmanlı'dan aldı. Batı cephesinde Belgrad'a giden Veziriazam Malkoç Ali Paşa'nın ölmesiyle bu cepheye ve sadrazamlığa

¹⁵ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâlî İsyânları"*, İstanbul, 2013, s. 358-362, 376-377.

¹⁶ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Tarihi*, C. III, ss. 753-755.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III-I. Kısım, s. 64-65.

¹⁷ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 1700-1701.

¹⁸ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, C. II, İstanbul, 2014, s. 85-87.

¹⁹ Mustafa Sâfi, *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevarihî*, (Haz. İbrahim Hakkı Çuhadar), C. II, Ankara, 2003, ss. 29-35.; Mücteba İlgürel, "Ahmed I", *DİA*, C. II, İstanbul, 1989, s. 30.

Lala Mehmed Paşa sevk edildi.²⁰ Veziriazam Lala Mehmed Paşa komutasındaki orduyla 1604 yılında Peşte ve Vaç kalelerini geri Osmanlı sınırlarına dâhil edildi. 4 Kasım 1605 tarihinde Estergon kalesi kuşatılıp Habsburg'tan geri alındı. Bunun yanı sıra Vişegrad ve Tepedelen yeniden Osmanlı toprağına katıldı. Macaristan'ı Habsburg hegemonyasından kurtarmak ve bu bölgede kendi himayesini kurmak isteyen Osmanlı İmparatorluğu bir yandan da Anadolu'daki Celâlî isyanlarıyla uğraştı. Bu isyan hareketi Osmanlı'nın batıda istediğini yapmasına engel oldu.²¹ Bu yüzden Kuyucu Murad Paşa'nın girişimleri ile Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile olan uzun süren savaşı sonlandırma adına 1606 yılında taraflar Zitvatorok Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmayla imparator ile padişahın aynı statüde olduğu taraflarca kabul edildi. Böylece, Avrupa'daki Türk üstünlüğünün sona ermiş olduğu belgelendi.²² Bu antlaşmanın imzalanmasında Anadolu'da ayyuka çıkan Celâlî ayaklanmasının etkisi olduğu muhakkak idi. Osmanlı'nın Habsburglar'a karşı uzun süren savaşı, halka yüksek vergilerin yüklenmesine neden oldu. Bu süreçte Avrupa'nın savaş stratejisine ve silah teknolojisine ayak uyduramayan timarlı sipahilerin ordudaki yeri gittikçe sarsıldı. Klasik Osmanlı ordusundaki ateşli silah teknolojisine ve Avrupa'nın değişen savaş stratejisine uyum sağlayarak ateşli silahlarla donatılmış askeri birlikler oluşturuldu.²³

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Taval Ahmed Celâlîsinin isyanı iktidarın bu eşkıya grubuna taviz vermesine yol açtı. 1605'te Taval Ahmed'e Şehrizor Beylerbeyliğinin verilmesi bu tavizin bir kanıtı niteliğindedir. Taval Ahmed'in isyanı devlet tarafından bastırılmaya çalışılmışsa da işe yaramadı. Bağdat bu isyancıların elinde iken Osmanlı ancak bu yeri 1607 yılında ele geçirebildi.²⁴ Bu isyan hareketine ek olarak Lübnan taraflarında Canbulatoğlu Ali Paşa ile Dürzi Şeyhi Ma'noğlu Fahreddin'in birleşmesiyle oluşan ayaklanma, Adana'ya kadar ilerledi. Veziriazamların yanlış politikaları isyan gruplarının güçlenmesinde etkili oldu. 1606 yılında veziriazamlığa getirilen Kuyucu Murad Paşa bu isyan gruplarına karşı harekete geçti. Bu hareket süresince Tiryaki

²⁰ M. Cavid Baysun, "Ahmed I", *İA*, C. I, İstanbul, 1978, s. 165.

²¹ Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, C. II, s. 450-451.

²² Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Ed. Erhan Afyoncu), (Çev. Nilüfer Epçeli), C. III, İstanbul, 2011, s. 443-444.; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Ed. Erhan Afyoncu), (Çev. Nilüfer Epçeli), C. III, İstanbul, 2005, s. 286-288.

²³ Gabor Agoston, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, (Çev. ve Haz. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, ss. 96-99.; Gabor Agoston, *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, (Çev. M. Fatih Çalışır), İstanbul, 2012, ss. 171-175.

²⁴ Mustafa Sâfi, *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevarihî*, (Haz. İbrahim Hakkı Çuhadar), C. I, Ankara, 2003, ss. XC-XCV.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III-I. Kısım, s. 103.

Hasan Paşa da veziriazamın politikasında aktif rol aldı. Suriye tarafındaki Ma'noğlu isyanını bastırmak adına Anadolu'daki Celâlîler iktidar tarafından affedildi ve onlara bazı tavizler verildi.²⁵ Manisa ve Bursa civarında cereyan eden Kalenderoğlu isyanı ile Kalenderoğlu'na Ankara sancakbeyliği verilerek susturulmaya çalışıldı.²⁶ Böylece Anadolu tarafındaki isyancılar dizginlenmeye çalışılarak Suriye tarafına Osmanlı güçleri hareket etti. 1607 yılında bu bölgedeki isyancıların hareketi durduruldu. Osmanlı ordusundaki tüfekli piyade birlikleri bu isyanın bastırılmasında önemli rol oynadı. Bunun üzerine Canbulatoğlu payitahta sığındı ve Ma'noğlu Fahreddin Lübnan'a kaçtı. I. Ahmed kendisine sığınan Canbulatoğlu'na Temeşvar Beylerbeyliğini verdi. Canbulatoğlu'nun bu bölgedeki faaliyetleri yüzünden halkın büyük bir zarara uğraması bu asinin sonunu getirdi.²⁷ Bu olaylar silsilesinden sonra Kalenderoğlu tekrar isyan girişiminde bulundu. Ancak Kuyucu Murad Paşa önderliğindeki Osmanlı ordusu bu girişimi bastırdı. Kalenderoğlu bu yenilgiden sonra İran bölgesine kaçtı. Veziriazam Kuyucu Murad Paşa ve himayesindeki ordu diğer asilerin girişimini bertaraf ederek önemli bir tehlikeyi önledi.²⁸

Bu süreç içerisinde isyancılardan en çok köylüler etkilendi ve köylerini terk etmek durumunda kaldılar. Buna bağlı olarak gelirini bu köylerden sağlayan timarlı sipahiler de süreçten olumsuz yönde etkilendi. Hatta timarından hoşnut olmayan veya timarı elinden alınan sipahiler usulsüzlüklere başvurdu ve bazıları barış zamanlarında halka zulüm yapmaya başladılar. Bu süreç, askerlerin isyan hareketlerine katılmasına yol açtı. Bu olumsuz gelişmeler timar sisteminin aksamasına neden oldu. Bu zararın önlenmesi için 1 Receb 1018 / 30 Eylül 1609 tarihinde I. Ahmed bir adaletname çıkardı. Bu adaletname ile terk edilmiş olan köylere köylülerin tekrardan yerleştirilmesi sağlanmaya çalışıldı.²⁹ Kuyucu Murad Paşa'dan sonra veziriazamlık makamına gelen Nasuh Paşa,

²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III-I. Kısım, ss. 104-106.; Karen Barkey, *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altıok), İstanbul, 2015, s. 217-218.

²⁶ Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 1748-1749.

²⁷ Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, C. II, ss. 331-335.; *Topçular Katibi 'Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*, ss. 486-510.; Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert), (Çev. Halil Berktaş), C. II, İstanbul, 2006, s. 548-549.

²⁸ *Topçular Katibi 'Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*, ss. 526-536.; Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. III, ss. 1749-1753.

²⁹ I. Ahmed'in bu adaletnamesi ile sistemdeki mevcut suistimallere karşı tedbirler alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu hususta bkz. Halil İnalcık, "Adaletnameler", *Belgeler*, C. II, S. 3-4, 1965, ss. 123-133.

Safeviler’le savaşmaktansa antlaşma yapmayı uygun gördü.³⁰ 1612 yılında Osmanlı ile Safeviler arasında antlaşma (Nasuh Paşa) imzalandı. Böylece antlaşma gereği Osmanlılar, Safeviler’den senelik 200 yük ipek vergi alacaktı. Bu süreç içerisinde Osmanlı ayrıca Akdeniz’de Malta korsan gemilerinin faaliyetlerini önlemeye çalıştı. Bu faaliyetler I. Ahmed döneminde engellendi. Nasuh Paşa Antlaşması’nın kaidelerine uymayan Safeviler’e karşı Devlet-i Aliyye ordusu 1615’in Mayıs ayında İran bölgesine sefer düzenledi. Ancak dönemin veziriazamı Öküz Mehmed Paşa ve ordusu İran’a geç ulaştı. Bunun üzerine Gence Safeviler’in saldırısına maruz kaldı. 1616 yılının Nisan ayında tekrar harekete geçen Osmanlı Devleti, Öküz Mehmed Paşa komutasındaki ordu ile Kars’ı ele geçirdi ve Revan’ı kuşatma altına aldı. Fakat kuşatmaya yönelik topların orduda yer almaması nedeniyle Revan muhasarası başarıyla sonuçlanmadı.³¹ Osmanlı İmparatorluğu, doğu cephesinde Safeviler’le uğraşırken bir yandan da batıda Samuel Korezky önderliğinde Kazak kuvvetlerinden oluşan ordunun Boğdan’a girmesi sorunuyla uğraşmaktaydı. Bu Kazak meselesini halletmek adına Osmanlı güçleri Leh ordusu üzerine sefere çıktı. Osmanlı ile Lehler arasında 27 Eylül 1617 tarihinde barış antlaşması yapıldı. Bu antlaşmayla Kazaklar’ın Turla’yı aşması engellenirken Tatarlar’ın da Lehistan sınırlarına girmemesi sağlandı. I. Ahmed döneminde Fransa, İngiltere, Hollanda gibi Avrupalı devletlerle ticaret antlaşması yapıldı ve bu devletlerle olan ilişkiler olumlu yönde devam ettirilmeye çalışıldı. 22 Kasım 1617’de I. Ahmed’in ölmesiyle yerine I. Mustafa geçti.³²

Şu ana kadar verilen bilgilerden de görüldüğü üzere XVI. yüzyılın son çeyreği ile XVII. yüzyılının ilk yarısı arasındaki periyotta, Osmanlı İmparatorluğu’nun geleceğini etkileyen önemli gelişmeler yaşandı. 1593-1606 yılları arasında Habsburglar’a karşı yapılan uzun savaş dönemi, Osmanlı’nın mali ve askeri yapısında büyük sıkıntılar yaşamasına neden oldu. Buna ek olarak bu dönemde nüfus artışı olması, Avrupa’da savaş teknolojisinde gelişme sağlanması ve gümüşün ön plana çıkması Devlet-i Aliyye’nin klasik yapısını olumsuz yönde etkiledi. Bu yüzden bu dönem “Büyük Bunalım” (1571-1610) olarak adlandırılan bir sürecin parçasıdır. Bilhassa klasik dönem Osmanlı askeri yapısında önemli rol oynayan timarlı sipahiler, “Büyük Bunalım” adı

³⁰ Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na’imâ*, C. II, s. 386-387.

³¹ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. III, ss. 478-480.; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. III, ss. 361-363.

³² İlgürel, “Ahmed I”, s. 32.

verilen bu dönemden etkilenmiştir. Şüphesiz bunda timar sisteminin işleyişindeki çözümler etkilidir.³³ Bu sistemin ayrılmaz bir parçası olan timarlı sipahiler, 1593-1606 yıllarında Habsburg ile yapılan savaşlarda değişen Avrupa silah teknolojisi ve savaş stratejilerine uyum sağlayamamıştır.³⁴ XVI. ve XVII. yüzyıllarda bundan önceki dönemlere oranla Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupalı devletleri arasında çok fazla savaş yapılmıştır. Bu devirde ordu birliklerinin ateşli silahla donatılması, savaşlarda kullanılan araçların değiştirilmesi ve savaşlarda başvurulan eski stratejilerin yanında yeni savaş stratejileri geliştirilmesi için çaba sarfedilmiştir.³⁵ Böylece, Osmanlı'da timarlı sipahilere olan önem azalmaya başlamış ve tüfekli piyade birliklerinin sayısında artış olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı ordu yapısında timarlı sipahiler yerine sekban-sarucalar ve levendler ön plana çıkmıştır.³⁶ XVI. yüzyılın sonlarından itibaren sayıları artan sekbanlar, ordudaki yeniçerilerle aynı haklara sahip olma çabasına girmiştir. Bu da yeniçeriler ile sekbanlar arasında çekişmelere yol açmıştır.³⁷ Gerek batı gerekse doğu cephesindeki savaşlar Osmanlı mali yapısını zayıflatmıştır. Buna bağlı olarak timar sisteminde sarsıntılar meydana gelmiştir. Timarlı sipahiler bu olumsuz gelişmeler üzerine sistemdeki açıklardan faydalanarak timarlarını genişletmek için birbirleriyle rekabet eder hale gelmekle beraber köylüden topladıkları vergilerde usulsüz yere artış yapmaya gitmişlerdir. Seferlerden firar etmenin artması ve dönemin yüksek enflasyonundan gelirleri azalan timarlı sipahiler gerek mali gerekse askeri açıdan Osmanlı'yı zarara uğratmıştır. Timar sisteminin bu denli çözülme süreci içerisinde olmasına rağmen Devlet-i Aliyye bu sistemi revize ederek tekrar eski işleyişini canlandırmaya çalışmıştır. Özellikle bu karışık olayların devam ettiği IV. Murad döneminde (1623-1640) önemli ıslahat çalışmaları yapılarak sosyo-ekonomik ve askeri açıdan belirli bir düzen içerisine girilmeye çalışılmıştır.³⁸ Osmanlı'yı bu değişim çabasına iten nedenler arasında Avrupa'nın gözünde yıkılmış olan eski itibarını yeniden

³³ Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış", *Osmanlı*, (Ed. Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz), C. I, Ankara, 1999, s. 107.; Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700*, (Çev. Tanju Akad), İstanbul, 2007, ss. 35-38.; Ayrıca bkz. Emine Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipahileri, Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1617)*, Ankara, 2011, s. 15.

³⁴ İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, C. II, s. 8-9.; Emecen, "Kuruluşun Küçük Kaynarca'ya", s. 45-46.

³⁵ Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, (Çev. Tanju Akad), İstanbul, 2006, ss. 248-250.; Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul, 2014, ss. 27-30.

³⁶ Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, S. 6, 1980, s. 290.

³⁷ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, C. IV, İstanbul, 2016, s. 32-33.

³⁸ Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet*, s. 63-64, 67-68.

kazanma isteği ve ‘‘Altın Çağ’’ adı verilen Kanuni dönemine geri dönme arzusu yer almaktadır.

Bu çalışmada III. Mehmed ve I. Ahmed dönemlerinde yaşanan olayların Saruhan Sancağı’ndaki köylü, timar ve zeâmet sahiplerini nasıl etkilediği tespit edilmeye çalışılacaktır. Buna bağlı olarak konumuz gereği 1595-1617 yılları arasındaki timarlı sipahiler öne çıkarılarak sancakta ne gibi faaliyetlerde bulunduğu ve bu askerlerin Saruhan’da nerelerde dirlik hisselerinin bulunduğu sorularına cevap aranacaktır. Bilhassa Osmanlı’nın değişim-dönüşüm döneminin bir kısmını içeren bu periyot, bu çalışmanın sınırlarını belirlemektedir. 1595-1617 yılları arasındaki dönem bir Osmanlı sancağı örneğinde incelenilmeye çalışılarak timarlı sipahilerin vaziyetleri hakkında bu çalışmada malumat verilmeye gayret gösterilecektir.

Çalışmada mekânsal sınırları çizen Saruhan Sancağı’nın tercih edilmesindeki sebep, Saruhan’ın Osmanlı’da siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan önemli fonksiyonları bulunan bir sancak olmasıdır. Saruhan, veliaht şehzadelerin sancakbeyliği yaptığı ve yöneticilik anlamında bu şehzadelerin tecrübe kazandığı bir sancaktır. Bunun yanında İzmir Limanı’na ve payitahta yakın olması sancağa jeopolitik bir önem katmaktadır. Böyle bir önem arz eden sancaktaki toprakları devlet adına yöneten ve buradaki köylüler üzerinde birtakım hakları olan timarlı sipahilerin durumu merak uyandırmaktadır. Bu sayede köylü-sipahi-devlet ilişkisinin Saruhan Sancağı’nda nasıl olduğu sorusu cevaplanmaya çalışılacaktır.

Bu araştırmanın ana hatlarını çizerken temelde kullanılan kaynak, timar rûznâmçe defterleridir. Bu defterlerdeki bilgiler okunmaya çalışılarak bilgisayar ortamında excel dosyasına aktarılmıştır. Excel veritabanında oluşan bilgiler ekseninde tablolar oluşturulmuş ve değerlendirmeye alınmıştır. Bu zorlu süreç ardından yazım aşamasına gelinmiştir. Şüphesiz ki III. Mehmed ve I. Ahmed dönemleri ordu yapısındaki timarlı sipahileri daha detaylı incelemek gerekir. Ancak yüksek lisans öğrenim süresinin belirli bir sınır dâhilinde olması bu çalışmada kısıtlama yapılmasına yol açmıştır.

Bu çalışma temelde giriş, 3 bölüm, sonuç ve kaynakça kısımlarından meydana gelmektedir. *Giriş* bölümünde III. Mehmed ve I. Ahmed dönemlerinde yaşanan gelişmeler, çalışmada kullanılan kaynaklar ve Saruhan Sancağı hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. *Tarihsel Süreçte Osmanlı Timar Sistemi* başlığı altında Osmanlı’daki

timar sisteminin nasıl bir tarihsel zemini olduğu ve bu sisteme yönelik ıslahat girişimleri ele alınmaktadır. *Sultanın Teveccühte Bulunduğu Kullar: Saruhan Sancağı'ndaki Timar ve Zeâmet Sahipleri* ana başlıklı bölümde timar tevcihatı, timarlı sipahiler hakkında genel bilgilere, Saruhan'da yer alan timar ve zeâmet sahiplerinin nasıl dirlik elde ettiklerine, bu kimselerin görevlerine ve gelir dağılımlarına yönelik bilgilere yer verilmiştir. Son olarak *Saruhan Sipahilerinin Sancaktaki Mekânsal Dağılımı* başlığı altında ise, timarlı sipahilerin Saruhan'da bulunan köyler baz alınarak mekânsal dağılımı anlatılmaya çalışılmıştır.

1.1. KAYNAKLAR HAKKINDA

Timar sistemi ve timarlı sipahiler hakkında önemli verileri içeren arşiv kaynakları arasında tahrir, cebe, icmal, yoklama, derdest, mühimme defterleri, şeri'yye sicilleri ve timar rûznâmçe defterleri başta gelmektedir.³⁹ Bu çalışmada lisansüstü tez sürecinin kısıtlı olması nedeniyle temelde timar rûznâmçe defterleri⁴⁰ esas alınmıştır.

Osmanlı Devleti'nde günlük işlerin kayıtlarının tutulduğu türlü rûznâmçeler bulunmaktadır. Bu rûznâmçeler arasında hazine işlerinin kayıtlarının bulunduğu ve defterdarlığın gereksinimleri doğrultusunda kayıtların yer aldığı rûznâmçeler vardır. Bunların yanı sıra ibtidadan dirlik verme, görevde terfi etme ve yer değişikliği gibi nedenlerden timar elde eden kimselere ait timar kayıtları bulunan rûznâmçeler de mevcuttur. Bu timar rûznâmçe kayıtları maliye işlerini ilgilendiren kayıtlar olsa da

³⁹ Bu hususta ayrıca bkz. Emine Erdoğan Özünlü, "Timarlı Sipahi Kimdir?: Kaynaklar ve Problemler Üzerine Bazı Düşünceler", *Bahaeddin Yediyıldız Armağanı*, (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara, 2017, ss. 157-173.

⁴⁰ Bu defterlerin önemine dair bkz. Douglas Howard, "The BBA Rûznâmçe Tasnifi: A New Resource for the Study of the Ottoman Timar System", *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol. 10, No. 1, 1986, ss. 11-19; Douglas Howard, *The Ottoman Timar System and Its Transformation, 1563-1656*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Indiana University, 1987, ss. 41-67.; Nejat Göyünç, "Timar Rûznâmçe Defterleri'nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", *Belleten*, C. LX, S. 227, 1996, ss. 127-138.; Erhan Afyoncu, "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II", *Belgeler*, C. XXVI, S. 30, 2005, ss. 85-193.; Emine Erdoğan Özünlü, "Askerî Tarih Araştırmaları Bakımından Timar Rûznâmçe Defterleri'nin Öneme Dair Bazı Görüşler", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012) Bildiriler*, C. II, Ankara, 2013, ss. 393-404.; Ayrıca bkz. Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipahileri*, ss. 24-29.

muhteviyatında dönemin askerî, siyasi ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında önemli bilgiler yer almaktadır.⁴¹

Bu defterlerde bulunan kayıtlar, timarı elde etmeye layık görülmüş olan kimselerin berat alabilmeleri için defterhânededen almaları gereken tezkirelerin nüshalarını içermektedir. Timar rûznâmçe defterlerinin Osmanlı'da erken tarihlerde tutulmaya başlandığı söylenebilir. Bunun sebebi ise, timar sisteminin uygulanırken kayıt tutma gereksinimidir.⁴² Devlet Arşivleri'nde en eski tarihli timar rûznâmçe defteri II. Bayezid (1481-1512) dönemine aittir. Bu defterler XIX. yüzyılın ortalarına kadar tutulmuştur.⁴³

Timar rûznâmçe defterleri, genelde bir yıllık bir eyalete bağlı olan sancaklardaki timar sahiplerinin tezkireleri bir araya getirilerek oluşturulmuştur. Bunlar bir araya getirilirken sancaklara ve yıllara göre tasnif edilerek cüzler halinde kaydedilmiştir. Bu kayıtların içerisinde genellikle timarlı sipahilere ait tezkire suretleri yer almaktadır. Bunun yanı sıra bu defterlerde kalelerde görevli olan askerlere, sarayda görevli olan üst düzey bürokratlara ve orduda yer alan farklı rütbelerdeki komutanlara ait timar kayıtları da bulunmaktadır.⁴⁴

Bu çalışmanın ana kaynağı olarak tercih edilen söz konusu defter türünde daha önce değindiğimiz üzere sancaklarda dirlik elde etmeye hak kazanmış kişilerin tezkire suretleri yer almaktadır. Bu kayıtlar içerisinde timara layık görülmüş şahısların adları, belirli bir sancaktaki köy, mezra gibi yerleşim birimlerinden aldıkları dirlik hisseleri, timar sahiplerinin orduda göstermiş oldukları yararlı faaliyetleri ve hatta firarları, sefere gelmeme nedenleri gibi eylemleri hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca bu kayıtlarda timar sahiplerine kimden, ne şekilde, hangi sebeple timar verildiği, timar sahiplerinin üst düzey bürokratlar ile arasındaki ilişkiler, dönemin siyasi olayları, dirlik sahiplerinin menşeleri hakkında da malumat bulunmaktadır.⁴⁵

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Defterhâne-i Âmire Kataloğu'ndaki Timar ve Zeâmet (Rûznâmçe) Defterleri tasnifinde 1517-1836 tarihli toplamda 2.232 adet çeşitli

⁴¹ Halil Sahillioğlu, "Rûznâmçe", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986) Bildiriler*, İstanbul, 1988, s. 115.

⁴² Erhan Afyoncu, *Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara, 2014, s. 29.

⁴³ Howard, "The BBA Rûznâmçe Tasnifi...", s. 12.; Afyoncu, *Defterhâne-i Âmire...*, s. 29.

⁴⁴ Afyoncu, *Defterhâne-i Âmire...*, s. 29-30.; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (Haz. İskender Türe, Salim Kaynar), İstanbul, 2017, s. 84.

⁴⁵ Erdoğan Öznlü, *Ayntâb Sipahileri*, s. 25.

sancaklara ait defter yer almaktadır.⁴⁶ Bunların içerisinde toplamda Saruhan'a ait timar kayıtlarının bulunduğu 1557-1830 tarihleri arasındaki defter sayısı 177'dir. Yine aynı tasnifte Saruhan Sancağı'nın yer aldığı 1595-1617 yıllarını kapsayan toplamda 24 defter vardır. Çalışmamızda bu Timar ve Zeâmet (Rûznâmçe) Defterleri tasnifinden 1595-1617 tarihlerini içeren Saruhan Sancağı'nın yer aldığı 10 defter sondaj metodu kullanılarak seçilmiştir. Bu tasnifte yararlanılan bu 10 defter şunlardır: TRD-177 (29 Zi'l-hicce 1004), TRD-199 (29 Zi'l-hicce 1006), TRD-215 (29 Zi'l-hicce 1007), TRD-238 (29 Zi'l-hicce 1009), TRD-317 (29 Zi'l-hicce 1010)⁴⁷, TRD-256 (29 Zi'l-hicce 1011), TRD-262 (29 Zi'l-hicce 1012), TRD-282 (29 Zi'l-hicce 1015), TRD-328 (29 Zi'l-hicce 1021), TRD-354 (29 Zi'l-hicce 1025). Bu defterler tercih edilirken özellikle kayıt sayısı çok olan defterler seçilmiştir. Bu tasnifte H. 1003 / M. 1595 yılına ait defter bulunmadığından çalışmada yine bu yıla ait kayıtları da içinde barındıran H. 1004 / M. 1596 tarihli TRD-177 numaralı defterden başlanılarak defter seçimi yapılmıştır. Bu defterde III. Mehmed'in cülûsu nedeniyle kaydı yenilenen birçok timar kaydı bulunmaktadır. Son defter olarak I. Ahmed'in son yılına ait TRD-354 numaralı defter seçilmiştir. Bahsi geçen defterlerde çalışma süresince mükerrer, başka sancağa ait, 1595-1617 yılları dışında bir tarihe sahip birçok timar kaydına rastlanılmış ve bunlar ayıklanmıştır.⁴⁸ Tercih edilen bu 10 defterden bazılarının cüz ve sayfalarında eksiklikler bulunmaktadır. Bazı defterlerin sayfalarında zamanla tahribat meydana gelmiştir.⁴⁹ Bütün bunlar çalışma süresince kayıtları okumakta zorluk çekilmesine neden olmuştur.

Devlet Arşivleri dışında timar rûznâmçe defterlerinin bulunduğu diğer bir arşiv, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün Kuyûd-ı Kadime Arşivi'dir. Ancak bu arşivde yer alan Saruhan'a dair timar rûznâmçe defterleri H. 1106 / M. 1694-1695 tarihinden başladığı için değerlendirmeye alınmamıştır.⁵⁰

⁴⁶ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 84.; Bu tasnif dışında yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Maliyeden Müdevver Kataloğu'nda da timar rûznâmçe defterleri bulunmaktadır.

⁴⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu defterin kayıt tarihi 29 Zi'l-hicce 1020 olarak geçmektedir. Bu tarih yanlış olup gerekli düzeltmenin yapılması hususunda bildirim yapılmıştır. Çalışmamızda bu yanlış tarihin yazılması yerine doğru olan 29 Zi'l-hicce 1010 tarihi tercih edilmiştir.

⁴⁸ TRD-328'de Aydın Livası'na ait 29, TRD-177'de Niğbolu Livası'na ait 1, TRD-282'de Hüdavendigâr ve Biga livalarına ait 1'er, timar kaydı yer almaktadır. Çalışmanın muhtevası gereği bu kayıtlar değerlendirmeye alınmamıştır.

⁴⁹ TRD-199'un 2. cüzünün 331. ve 332. sayfalarının yaklaşık yarısı yoktur.

⁵⁰ Sevgi Işık, Songül Kadioğlu, Mehmet Yıldırım, *Kuyûd-ı Kadime Arşiv Kataloğu*, Ankara, 2012, ss. 218-312.

Bu defterlere yönelik çalışmalar son zamanlarda artış göstermektedir.⁵¹ Timar sistemini daha iyi anlamak ve bu sistemde yer alan sipahilerin durumunu tespit edebilmek için bahsi geçen defter türüne yönelik çalışmaların daha da artması gerekmektedir.

Timar rûznâmçe defterlerinin haricinde bu çalışmada Osmanlı kronikleri kullanılmıştır. Bilhassa Selânikî Mustafa Efendi'nin *Tarih-i Selânikî*, Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa'nın *Hasan Bey-zâde Târihi*, Naîmâ Mustafa Efendi'nin *Târih-i Na'îmâ*, Mustafa Sâfi'nin *Zübdetü't-Tevârih* ve Peçevî İbrahim Efendi'nin *Peçevî Tarihi* gibi birçok Osmanlı kroniği III. Mehmed ve I. Ahmed dönemlerine yönelik bilgiler vermesinden dolayı oldukça kıymetlidir. Bu kronikler haricinde dönem dışında kalan başka kroniklere de yer verilmiştir.

Osmanlı kroniklerinin yanı sıra konuyla ilgili birçok literatürden de bu çalışmada istifade edilmiştir. Timar sistemi üzerine Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalçık'ın çalışmalarından büyük oranda yarar sağlanmıştır. Timar rûznâmçe defterleri hakkında ise, Douglas Howard, Erhan Afyoncu ve Emine Erdoğan Özünlü'nün çalışmalarından yararlanılmıştır. Bu tezin ana hatlarını çizmekte ve konuyla ilgili tabloların oluşturulmasında Emine Erdoğan Özünlü'nün *Ayntâb Sipahileri* adlı çalışmasından faydalanılmıştır. Bunlara ek olarak Manisa üzerinde önemli çalışmaları bulunan Mustafa Çağatay Uluçay⁵², İbrahim Gökçen⁵³ ve Feridun Emecen'in⁵⁴ muhtelif eserlerinden bu tez süresince faydalanılmıştır. Bununla birlikte konuyla ilgili muhtelif başka telif ve tetkik eserlerden istifade edilmiştir.

⁵¹ Bu çalışmalardan bazıları için bkz. Suat Yıldız, (H. 984) *1576-1577 Tarihli Timar Rûznâmçe Defteri'ne Göre Karaman Eyaleti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.; Gamze Toker, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Silistre Sancağı'nın Timar Düzeni (Timar Rûznâmçe Defterleri'ne Göre)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.

⁵² Bu çalışmalardan bazıları için bkz. M. Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, Manisa, 1944.; M. Çağatay Uluçay, *XVII inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, İstanbul, 1942.

⁵³ Bu hususta bkz. İbrahim Gökçen, *16. ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yürük ve Türkmenler*, İstanbul, 1946.; İbrahim Gökçen, *Manisa'da XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Deri Sanatları Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul, 1945.; İbrahim Gökçen, M. Çağatay Uluçay, *Manisa Tarihi*, İstanbul, 1939.

⁵⁴ Bu çalışmalardan bazıları için bkz. Feridun M. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara, 2013.; Feridun M. Emecen, *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa, 2006.

1.2. SARUHAN SANCAĞI HAKKINDA

Saruhan Sancağı, Osmanlı İmparatorluğu'nun şehzade sancaklarından biridir. Özellikle Fatih Sultan Mehmed'in şehzadelikliğini bu sancakta geçirmesi Saruhan için bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir.⁵⁵ XVI. yüzyılın sonlarına kadar tahta geçecek olan şehzadenin burada yöneticilik yapması sancağın Osmanlı'daki önemini göstermesi açısından dikkate değerdir. Geçmişte bu sancağın coğrafyası birçok devlete ve beyliğe ev sahipliği yapmıştır. Bu yüzden, sancak çeşitli kültürlerin izlerini barındırmaktadır. Kültürel çeşitliliği olan bu bölgenin Osmanlı topraklarına nasıl dâhil olduğu, sosyo-ekonomik, mimari ve idari yapısının nasıl olduğu bu başlık altında ele alınacaktır.

Saruhan Sancağı'nın merkezi Manisa'dır. Bu yüzden Manisa üzerinde durmakta fayda vardır. Manisa, eski adı Sipylos (Sipil) olan Manisa Dağı'nın kuzey yamacında Gediz Nehri'nin Ege Denizi'ne uzandığı ovanın yanında, denizden 50-70 metre yükseklikte bulunan bir iskân yeridir. Anadolu'nun iç kesimlerini Ege Denizi kıyılarına bağlayan güzergâh üzerinde olması jeopolitik yönden önemli bir konumda olduğunu gösterir. Manisa isminin nereden geldiği net bir şekilde bilinmemektedir. Ancak bu ismin, tarih öncesi çağlarda bu coğrafyaya yerleşmiş olan Magnetler'den geldiği ve o dönemde "Magnesia" adı ile anıldığı tahmin edilmektedir. Bu ad, Türklerin coğrafyaya hâkim olmasıyla zamanla *Mağnisa* ve *Manisa* şekline dönüşmüştür.⁵⁶

Manisa, eski çağlarda *Lidya* denilen Batı Anadolu'da bir bölgede yer almakta idi. M.Ö. 2000'e kadar *Tantalıs* adı verilen bir iskân yerinin Manisa'nın yakınında olduğu tarihi kalıntılardan anlaşılmaktaydı. Bu da şehrin milattan önceki yüzyıllara dayandığının işaretiydi. Manisa şehrinde tarihte milattan önce Hitit, Frig, Lidya, Pers, Makedonya, Roma ve Bergama Krallığı gibi devletler hâkimiyet kurmuşlardı. Buranın cazip bir mekân olmasında Kral Yolu'nun tesiri vardı. Bu yolun bölgenin güzergâhında olması, ekonomik çıkarlar bakımından devletlerin aralarında mücadele ettiğinin göstergesiydi.⁵⁷

Şehir, Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle Doğu Roma'nın (Bizans İmparatorluğu) idaresine geçti. Doğu Roma İmparatorluğu bu şehrin etrafına surlar

⁵⁵ Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz. Hüseyin Nihal Atsız), İstanbul, 2012, s. 138.

⁵⁶ Feridun M. Emecen, "Manisa", *DİA*, C. XXVII, İstanbul, 2003, s. 577.

⁵⁷ Oktay Akşit, *Manisa Tarihi*, İstanbul, 1983, s. 23, 26-97.

ördürtüp içerisine kale inşa etti. Bunun yanı sıra Doğu Roma İmparatorluğu, Manisa'yı piskoposluk merkezi haline getirdi. Böylece, Manisa'ya hem askerî hem de dinî bir anlam yüklenmiş oldu. Latin İmparatorluğu'nun XIII. yüzyılda İstanbul'u ele geçirmesiyle Manisa, İznik İmparatorluğu'nun topraklarına dâhil oldu.⁵⁸ Türklerin Batı Anadolu'ya hâkim olmasına kadar bu şehrin durumunda bir değişiklik olmadı.

Anadolu Selçuklu Devleti, XIII. yüzyılda düzenlediği seferlerle Manisa çevresindeki yerleri ve kaleleri kendi topraklarına kattı. Ancak Doğu Roma İmparatorluğu'ndan Manisa'yı alamadılar. Bunun nedeni, şehrin etrafının surlarla çevrili olması ve Sandık Kale'ye (Manisa Kalesi) yapılan takviyelerdi.⁵⁹ 1313 yılına kadar Manisa, Anadolu'ya göç eden Türklerin girişimlerine rağmen fethedilemedi. Doğu Roma'nın Sicilya Kralı'na talepte bulunarak getirttiği paralı Katalan askerleri fethi engel olan unsurlardandı. Bu paralı askerlerin Manisa bölgesinden geri çekilmeleriyle Selçuklu'nun uç beylerinden olan Saruhan Bey'in etrafında toplanan Türkmenler, 1305'ten 1313 yılına kadar sürecektir uzun uğraşlar sonucunda bölgeyi ele geçirdiler.⁶⁰ Böylece, Saruhan Bey'in öncülüğünde Manisa merkezli Saruhanoğulları Beyliği kuruldu.⁶¹ Bu Anadolu beyliğinin Manisa'daki hâkimiyeti Osmanlı'nın bölgeyi ele geçirmesine kadar sürdü.

Saruhanoğulları'nın merkezi olan Manisa, Osmanlı idaresi altına ilk kez Yıldırım Bayezid döneminde 1389-1390 yıllarında girmişti. Timur'un Anadolu'ya girmesiyle 1402 yılında Ankara Savaşının cereyan etmesi ve Yıldırım Bayezid'in yenilmesi sonucunda Manisa tekrar Saruhanoğulları'nın eline geçmiştir. Timur'un ordusunun, Manisa'dan geri çekilmesiyle Saruhanoğlu Orhan Bey 1402 tarihinde şehri idaresi altına aldı. Çelebi Mehmed 1400'lü yıllarda Manisa'ya girdi, ancak Osmanlı kuvvetlerinin bölgeden geri çekilmesi neticesinde İshak Bey'in oğlu Saruhan Bey şehri zapt etti. Çelebi Mehmed'in ikinci defa Manisa ve çevresi üzerine hareket etmesiyle bu tarihten 1410'a kadar şehir tekrar ele geçirildi.⁶²

⁵⁸ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 16-17.

⁵⁹ Besim Darkot, M. Çağatay Uluçay, "Manisa", *İA*, C. VII, İstanbul, 1977, s. 290.

⁶⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat*, İstanbul, 1929, s. 57-59.

⁶¹ Feridun M. Emecen, "Saruhanoğulları", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 170

⁶² Özellikle Manisa'da cereyan eden Torlak Kemal isyanı Osmanlı'yı uğraştırmış ve bu şehre çok zarar vermiştir. 1410'dan 1919'a kadar Manisa ve çevresi Osmanlı'nın elinde kaldı. Bkz. Uluçay, Gökçen, *Manisa Tarihi*, ss. 38-44.

Osmanlılar, II. Murad döneminde Manisa bölgesinde nizam ve huzur sağladı. XVI. yüzyılın sonlarına kadar Manisa’da önemli olaylar yaşanmazken, şehzadelerin bu şehre gelmesi ve bu şehirden padişahlık makamına geçmeleri şehri önemli bir konuma getirdi. Burada sancakbeyliği yapan şehzadeler idarecilikte önemli bir tecrübe kazandılar. Bu şehzadelerden bazıları; II. Murad’ın oğlu II. Mehmed, II. Mehmed’in ortanca oğlu Mustafa, II. Bayezid’in oğulları Abdullah, Korkut, Yavuz Sultan Selim’in oğlu I. Süleyman, I. Süleyman’ın oğlu Mustafa, II. Selim’in oğlu III. Murad ve III. Mehmed idi.⁶³ III. Mehmed, 1583 yılında sancağa çıkan son şehzade oldu.⁶⁴ Zira III. Mehmed’den sonra sancağa çıkma usulü kaldırılarak yerine kafes usulü getirildi. Ekber ve erşed sisteminin gelmesiyle III. Mehmed’in hükümdarlığından sonra yaşça en büyük hanedan üyesi olan I. Ahmed tahta geçti. Bu sistem, I. Ahmed’den itibaren sarayda kapalı olarak yetişen ve yöneticilikte tecrübesiz olan şehzadelerin tahta geçmesine yol açtı.⁶⁵

Anadolu’da 1519 yılında kızılbaş olan Bozoklu Şeyh Celâl’in başlattığı isyan hareketi⁶⁶, XVI. yüzyılın sonlarında tüm Anadolu’ya yayıldı. Celâlî isyanları, uzun süren sosyal karışıklıklara yol açtı.⁶⁷ Bu hareket, Manisa ve çevresini de olumsuz yönde etkiledi. Kalenderoğlu ve Karayazıcı adlı eşkıyalar 1607’de Manisa’da, İlyas Paşa 1624’te Balıkesir ve Manisa’da, Cennetoğlu 1625’te Aydın ve Manisa’da, Bölükbaşılar 1658 yılında Aydın ve Saruhan’da faaliyet gösterdiler. Bu eşkıyalardan kaçıp Manisa’ya gelenler tekrar göç etmek durumunda kaldılar.⁶⁸ Söz konusu bu celâlîlerin dışında XVII. yüzyılda Yürük Ebubekir, Hacı İbrahim, Dayı Hüseyin, Kara Halil, Kızıl Halil, Köleoğlu, Kara Piri, Kaşıkçı gibi eşkıyalar da Manisa’da etkili oldu. Bu eşkıya tayfalarına ek olarak softalar ve aşiretler Saruhan Sancağı’nda hırsızlık, zorbalık gibi faaliyetlerde bulundular. Bunların içerisinde timarlı sipahiler, başıboş leventler gibi bir takım askerî zümreye mensup kimseler de yer aldı. Bu eşkıyalık hareketleri XVIII. yüzyılda da devam etti. Köylülerin muhtelif yerlere kaçmalarına sebep oldu.⁶⁹

⁶³ Emecen, “Manisa”, s. 578.

⁶⁴ Selânîki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânîki (971-1003/1563-1595)*, (Haz. Mehmet İpşirli), C. I, Ankara, 1999, s. 142.

⁶⁵ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara, 2008, s. 170.

⁶⁶ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’t-Tevarih*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), C. IV, İstanbul, 1979, s. 347-348.

⁶⁷ Mücteba İlgürel, “Celâlî İsyânları”, *DİA*, C. VII, İstanbul, 1993, s. 252.

⁶⁸ Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, s. 15, 37, 59, 79, 80, 148.

⁶⁹ Darkot, Uluçay, “Manisa”, s. 290-291.; Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, s. 90-93.

Saruhan'da XVIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Karaosmanoğulları denilen bir ayan ailesinin hâkimiyeti vuku buldu.⁷⁰ XIX. yüzyılda Kavalalı Mehmed Ali Paşa Anadolu'ya girerek Manisa'yı işgal edip bölgede yağma ve ağır vergiler tatbik etti. Kavalalı'nın ordusu 1833 Kütahya Anlaşması ile geri çekildikten sonra bölgede asayiş sağlanmaya çalışıldı. Manisa'nın yukarıda örnekleri verilen ve olumsuz irili ufaklı olaylar dışında gördüğü büyük olaylardan bir tanesi de 23 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların şehre girmesidir. Bu işgal, 1922 yılının eylül ayına kadar sürdü. Manisa ve çevresi bu hadiselerden çok zarar gördü.⁷¹ Cumhuriyet döneminde ise, bölgenin tamirâtı ve toparlanması ile uğraşıldı.

Saruhan Sancağı'nın sınırları; Manisa merkez olmak üzere Alaşehir'den İzmir Körfezi'ne, Bergama'dan Turgutlu ve Kemaliye'nin güneyine kadar uzanan bölgeyi içeriyordu. Manisa ve çevresi, Osmanlı hâkimiyetiyle sancak idaresine geçtikten sonra Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlı hale getirildi. XVI. yüzyılda Saruhan, merkezi Manisa kazası olmak üzere toplamda on iki kazadan oluşmaktaydı. Bu kazalar; Adala, Akhisar, Demürce, Gördek, Gördes, Güzelhisar, Ilıca, Kayacık, Manisa, Marmara, Menemen (Tarhanyat) ve Nif'tir. Manisa merkez kazası ise Manisa, Çanşa, Palamut, Emlak, Yengi ve Doğanhisarı olmak üzere altı nahiyeden oluşmaktaydı.⁷² Demürce kazası, Demürce ve Borlu nahiyelerinden oluşurken Güzelhisar kazası, Güzelhisar ve Karacahisar nahiyelerinden oluşmaktaydı. Bunların yanı sıra yine aynı yüzyılda Marmara kazası içerisinde Marmara ve Gülnos nahiyeleri yer almaktaydı. Sancağın burada bahsedilmeyen kazaları ise, yine kaza ismiyle aynı adı taşıyan nahiyelerden oluşuyordu. Bu kazaların dışında Saruhan'da dört kale vardı. Bunlar, Manisa, Nif, Yenice-i Foça ve Karaca-i Foça kaleleri idi.⁷³ Sancağın sınırlarında XVII. yüzyılda değişiklik olmamıştı. Ancak, o yüzyılda nahiyelerin kaza haline getirilmeleri gibi başka idari değişikliklerin varlığı da göze çarpılmaktaydı. Mesela, Kemaliye (Medehorya) ve Borlu 1628 yılında kaza oldu. Turgutlu yine aynı yılda merkez kazadan ayrılarak bağımsız bir kaza haline getirildi. Bazı nahiyelerin kaza statüsüne getirilmeleri XIX. yüzyıla kadar sürdü.⁷⁴

⁷⁰ Uluçay, Gökçen, *Manisa Tarihi*, s. 55.

⁷¹ Darkot, Uluçay, "Manisa", s. 291.

⁷² Emecen, "Manisa", s. 582.

⁷³ *Osmanlı Yer Adları: II, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556)*, (Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ), Ankara, 2013, s. 10.

⁷⁴ Bu yüzyıldan itibaren Anadolu Eyaleti dörde ayrılmış ve Saruhan Sancağı Aydın Vilayeti'ne bağlandı. 1834-1835 yıllarında Saruhan'daki kaza sayısı on beşe kadar yükseldi. Sancağın kazaları arasına Foçalar

Burada yeri gelmişken Saruhan Sancağı'nın nüfusuna bakmakta fayda vardır. XVI. yüzyılda sancağın 150.000 civarında nüfusu olduğu görülmektedir.⁷⁵ Bilhassa, sancağın merkezi olan Manisa'da hane sayısı göz önünde bulundurularak yola çıkılırsa; 1531 yılında 1.258 hane 6.496 nüfus, 1575'te 1.530 hane 8.245 nüfus, 1660'da 3.634 hane 18.000 nüfus, 1671'de 6.660 hane 20.000 nüfus olduğu tahmin edilmektedir.⁷⁶ Evliya Çelebi, 1671 yılında Manisa'da toplam 6.660 hane bulunduğundan bahsetmektedir.⁷⁷ Bu hane sayısını fazla bulan Feridun Emecen, XVI. yüzyıldaki hane sayılarından ve nüfus verilerinden yola çıkarak sayının aslında 3.660 olması gerektiğini savunmaktadır.⁷⁸ Evliya Çelebi'ye göre, 1671'de Manisa'da 6.660 hanenin muadili olarak yaklaşık 33.000 nüfus bulunmaktadır. Bu nüfus sayısına ulaşmak için Ömer Lütfi Barkan'ın ortaya koyduğu bir hanede beş kişi hesabı⁷⁹ dikkate alınmıştır. Emecen'in nazariyesine göre ise bahse konu yılda yine Barkan'ın hesabıyla Manisa'nın nüfusu yaklaşık 19.000 olmalıdır. Eğer on yıl içerisinde Manisa'ya aşırı bir göç yaşanmadıysa Emecen'in savunduğu sayı daha tutarlıdır. Manisa'nın nüfusunda XIX. yüzyıla kadar artış söz konusudur. Doğal olarak yıldan yıla nüfusun Saruhan Sancağı'nda da artış gösterdiğini söylemek mümkündür.⁸⁰ Bu durumun ortaya çıkışında Manisa'nın ticaret yolu üzerinde olması ve şehzadelerin idaresinde olması etkili olmuştur. XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarında Celâlî isyanları, yolsuzluklar, yönetici baskısı gibi sosyal ve ekonomik yönden olumsuz gelişmelerin yaşanması Saruhan'daki nüfusun artmasına engel olamamıştır.

Bu nüfusun içerisinde ağırlıklı olarak Yörükler ve Türkmenler yer almaktaydı. Özellikle XIII. yüzyıldaki Moğol istilasından kaçmak durumunda kalan Yörükler ve Türkmenler Batı Anadolu'ya göç ederek buranın Türkleşmesinde etkin bir rol oynamışlardı. Daha

ve hemen sonrasında da Sart Salihli katılmıştı. Karesi bir ara sancağa dâhil olsa da sonradan Aydın'a bağlandı. Sancağın sınırları içerisine 1867 yılında Kula, Eşme, Alaşehir 1880'de Kırkağaç, 1881'de Gediz, Bergama ve Soma eklendi. Foçalar ve Menemen ise, 1869 yılında İzmir'e bağlandı. Saruhan Sancağı, 1900 yılında Manisa merkez olmak üzere; Akhisar, Alaşehir, Demürci, Gördes, Kırkağaç, Kula, Salihli, Soma ve Turgutlu olmak üzere on kazadan oluşmaktaydı. 1922 yılına kadar kaza sayısında azalma ve yükselme olmuştur. Bkz. Emecen, "Manisa", s. 581-582.

⁷⁵ Emecen, *Tarihin İçinde Manisa*, s. 14.

⁷⁶ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 55.

⁷⁷ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. IX, İstanbul, 1935, s. 69.

⁷⁸ Emecen, "Manisa", s. 580.

⁷⁹ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar*, C. I, İstanbul, 1945, ss. 18-23.

⁸⁰ Manisa'da 1832 yılında 25.000 nüfus var iken 1894 yılında 45.920 nüfus olduğu tahmin edilmektedir. Değişen sınırların etkisiyle Saruhan Sancağı'nın XIX. yüzyılda 300.000'i aşkın nüfusu bulunmaktadır. Özellikle, Saruhan'a Mora'dan, Kafkasya'dan ve Balkanlar'dan gelen göçmenlerin bu artışta etkisi bulunmaktadır. Bkz. Emecen, *Tarihin İçinde Manisa*, s. 14.

sonraki dönemlerde Yörüklerin devlet içerisinde cephelere erzak ve mühimmat taşımak, kale tamiri yapmak gibi hizmetleri bulunmakla birlikte seferlerde top çekmek, top güllesi dökmek, kale duvar tamirinde yer almak, kale savunmalarında bulunmak, donanmada hizmet etmek, cami gibi yapıların inşasında görev almak, kereste taşımak gibi vazifeleri bulunmaktaydı.⁸¹ Yörükler Manisa'da 1531 yılında 97 hane yani yaklaşık 525 nüfusa ve 1575 yılında 123 hane yani yaklaşık 750 nüfusa sahiptiler. Saruhan Sancağı'nın geneline bakıldığında nüfusa dair olan bu sayı kat kat artmakta idi. Yörükler ve Türkmenler, XVI. yüzyılda ve daha sonrasında Saruhan'da önemli bir yere sahip olmuşlardı. Yörükler ve Türkmenler dışında sancağın yöneticisi olan sancakbeyi, hukuki işlere bakan kadı gibi idari zümrede yer alan devlet görevlileri de nüfusa dâhildiler.⁸²

Bunların dışında sancakta gayrimüslim tebaadan gruplar da bulunmaktaydı. Bunlardan biri, XVI. yüzyılda İspanya'dan göç edip Manisa'ya gelen Yahudilerdi. Manisa'da yer alan Yahudilerin sayısı, 1531'de 500 iken 1575'te 700'e çıkmıştı. Bu Yahudilere daha sonraları Rum grupları da eklenmişti. Rumların sayısı 1531 yılında yaklaşık 40 iken bu sayı 1575'te 125'e kadar yükseldi. XVII. yüzyılda bu Yahudi ve Rumlar haricinde Ermeniler de Manisa'da yer alan etnik grupların arasındaydı. Bu gayrimüslim zümrelerin sonraki yüzyıllarda da artışı devam etmişti. 1899-1900 yılı salnamesinde 24.079 Müslüman Türk, 5.953 Rum, 2.488 Ermeni, 1.578 Yahudi ve diğerleri olmak üzere toplamda Manisa'da 34.572 nüfus bulunmaktaydı. Bu durum, Yahudi, Rum ve Ermenilerin sayısının XIX. yüzyıla kadar artmaya devam ettiğini göstermekteydi. Bu gayrimüslim zümrelerin sancaktaki faaliyet alanıysa genelde ticaret idi.⁸³

Saruhan'daki nüfus durumunun yanı sıra ekonomik yapısından da bahsetmek yerinde olacaktır. Manisa'nın coğrafi bakımdan ticaret yollarının kesiştiği yerde bulunması Saruhan'ın maddi yönden gelişmesinde büyük bir etken olmuştur. Keza eskiçağ medeniyetleri de Manisa'nın bu ticari fonksiyonundan faydalanmışlardır. Manisa'nın Saruhanoğulları'nın eline geçmesiyle birlikte özellikle bu coğrafyanın ekonomisinde gelişme olmuştur. Bunda, beyliğin denizcilik alanında aktif rol oynaması etkindir. Saruhan Beyliği seferlerden elde ettiği ganimet, İtalya ile yaptığı ticaret ve dönemin

⁸¹ Gökçen, *16. ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yörük ve Türkmenler*, s. 10, 11, 18.

⁸² Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 54, 56.

⁸³ Emecen, "Manisa", s. 580.

önemli bir gelir kaynağı olarak esir ticareti ile Manisa ve çevresinin maddi açıdan kalkınmasında etkili olmuştur. Bu toprakların Osmanlı'nın idaresine girmesiyle bölgede ticari gelişmeler devam etmiştir. Manisa bu durumunu İzmir'in önemli bir liman şehri konumuna yükseldiği XVII. yüzyıla kadar korumuştur.⁸⁴

Saruhan Sancağı'nda ithal ve ihraç edilen ürünler bölgenin ekonomik yönden gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Sancakta en çok pamuk, susam⁸⁵, kök boya, pirinç, tütün⁸⁶, üzüm, incir, zeytin, kiraz ve armut yetiştirildiği görülmektedir. Bunlara ek olarak hububatın da ziraatı yapılmaktadır. Hububat çeşitleri arasında en çok arpa ekimi yapılmaktadır. Ancak bu hububat üretimi bölgenin ihtiyacını karşılamamaktadır. Bu ürünlerin bölgenin ihtiyacını gidermek için dışarıdan temin edildiği görülmektedir.⁸⁷ Özellikle Hint ve Uzakdoğu'dan gelen baharat ve pirinç gibi ürünler Saruhan pazarında yer almaktadır.⁸⁸ Bahsi geçen ürünlerin XVI. yüzyılda Manisa'da ticaretinde etkin olan tüccarların etnik kimliklerinde çeşitlilik görülmektedir. Buna Türk, Yahudi ve İtalyan tüccarları misal olarak gösterilebilir. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bu ticaret sahasında Ermeni ve Rum tüccarların boy göstermiş oldukları görülür.⁸⁹

Saruhan'da sanayi üretimi ise, dokumacılık ve dericilik üzerine idi. Bilhassa, bu üretim küçük esnaf grupları vesilesiyle yapılmaktaydı. Başlıca sanayi ürünleri; Manisa bogasisi (ince pamuklu kumaş)⁹⁰, astarlık, alaca, tülbent, bez, makrama, yastık, peştamal ve gömleklik bezdi.⁹¹ Bunlara ek olarak sancakta özellikle Serâbâd ve Akbaldır dereleri etrafında dericiler; sahtiyan (tabaklanmış, boyanmış, cilalanmış deri), sarı meşin, gön (tabaklanmış deri) imal etmekteydi. Bu dericilik faaliyetleri ayakkabı ve kıyafet üretimiyle birlikte dışarıya ihraç hususunda ticarete etkin bir rol oynuyordu.⁹² Kısacası Manisa merkezli Saruhan Sancağı özellikle XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar dericilik ve dokumacılık meslek kollarında diğer yerlere göre daha büyük gelişim göstermişti.

⁸⁴ Emecen, *Tarihin İçinde Manisa*, s. 11.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Çağatay Uluçay, "Manisa Tarihine Dair Vesikalar: Saruhan'da Sisam Ziraati", *Sancaktan Saraya Seçme Yazılar*, (Haz. M. Sabri Koz, Haşim Şahin), İstanbul, 2012, s. 459-462.

⁸⁶ Saruhan'daki tütün üretimine dair bkz. M. Çağatay Uluçay, "Manisa Tarihine Dair Vesikalar: Tütün ve Kahveye Dair", *Sancaktan Saraya Seçme Yazılar*, (Haz. M. Sabri Koz, Haşim Şahin), İstanbul, 2012, s. 449-456.

⁸⁷ Uluçay, *XVII inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, ss. 39-42.

⁸⁸ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 65.

⁸⁹ Emecen, "Manisa", s. 581.

⁹⁰ M. Çağatay Uluçay, "Manisa Bogasisi", *Sancaktan Saraya Seçme Yazılar*, (Haz. M. Sabri Koz, Haşim Şahin), İstanbul, 2012, s. 445-446.

⁹¹ Uluçay, *XVII inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, s. 63.

⁹² Gökçen, *Manisa'da XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Deri Sanatları Üzerinde Bir Araştırma*, s. 17, 31.

Ticari faaliyetlerin dışında Saruhanoğulları ve Osmanlılar'a ait mimari eserler Manisa tarihinde dikkat çeken diğer bir unsurdur. Saruhanoğulları, Manisa'ya mimarî anlamda mescit ve cami başta olmak üzere birçok eseri miras bırakmıştır. Bunlar arasında; Hacı İlyas Mescidi (1362), Ulu Cami (1366), Gülgün Hatun Mescidi gibi cami ve mescitler yer almaktadır. Bunların yanı sıra Mevlevihane (1369), Saruhan Bey Türbesi, Çukur Hamamı gibi birçok farklı yapı Saruhan Beyliği döneminde yaptırılan eserler arasındadır. Saruhanoğulları'nın Osmanlı bünyesine girmesiyle, Manisa'da Osmanlılar kendisine has birçok farklı yapı inşa ettirmiştir. Bunlardan bazıları, Ali Bey Cami (1427), Çaşnigir Cami (1474), Manisa Sarayı (1445), Hafsa Sultan Darüşşifası (1523) yapılarıdır. Bunlar haricinde sancakta çeşme, han, hamam ve mektep gibi yapılar yer almaktadır.⁹³ Bu minvalde Saruhan'ın silüetinin, özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda şehzadelerin bu sancağa gelmeleri ve birçok tarihi eser inşa ettirmeleriyle değiştiği unutulmamalıdır. Bu yapılara ek olarak bahsedilmesi gereken bir diğer mimari yapı ise, Saruhan Sancağı içerisinde yer alan dört kaledir. Bunlar; Manisa, Yenice-i Foça (Foça-i Cedid), Karaca-i Foça (Foça-i Atik) ve Nif kaleleridir.⁹⁴ Özellikle Bizanslılar tarafından yaptırılmış olup Osmanlı'ya kadar intikal eden Manisa kalesi bölgenin önemli yapılarından biridir. 1671 yılında Manisa'ya giden Evliya Çelebi bu kaleyi 4.000 adımla çıkılan, 7 kapısı olan bir kale olarak tasvir etmektedir. Ayrıca, bu kale içerisindeki dizdâr, kale neferleri, kethüda gibi görevli askerlerin sayılarına meşhur seyahatnamesinde yer vermiştir. Evliya Çelebi'nin anlattığı diğer bir kale ise, Nif Kalesi'dir. Evliya Çelebi, bu kalenin yalçın kayalıkların üzerine inşa edildiğinden ve 2 kapısı olduğundan bahsetmektedir.⁹⁵

Saruhan Sancağı'nın bulunduğu yer, tarihsel süreçte eskiçağ devletleri tarafından ticari ve askeri bir merkez olarak kullanılmış olup, bu devletlerin kendi kültürlerine ait izler bölgede bulunmaktadır. Saruhan Beyliği, sancağa ismini vermiş ve bu bölgenin gelişmesinde mühim rol oynamıştır. Beyliğin Osmanlı'ya dâhil olmasıyla bu topraklara sancak idaresi sistemi getirilmiştir. Şehzadelerin sancağa çıkma usulünden ötürü burası gayriresmi bir şekilde şehzadeler sancağı statüsü kazanmıştır. Tabii bu durum

⁹³ Hakkı Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara, 1999, s. 26, 32, 67, 80, 99, 350, 380, 443, 452, 489.

⁹⁴ *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), Hudâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livaları*, (Haz. Ahmet Özkılınç vd.), Ankara, 1995, s. 312, 315, 329.

⁹⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. IX, s. 66, 68-69.

ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda sancağa katkı sağlamışsa da bu usulün kalkması o etkinin önemini yitirmesine neden olmuştur. Sonraki dönemlerde ticarete ve sanayide gelişmeye devam etmesi buranın cazibesini koruduğunun işaretidir. Tarihte önemi olan Manisa, günümüzde hâlâ Ege Bölgesi'nin başta gelen şehirleri arasında yer almaktadır.

2. TARİHSEL SÜREÇTE OSMANLI TİMAR SİSTEMİ

2.1. TİMAR SİSTEMİNİN TEMELLERİ VE UYGULANMASI

Timar sistemi, klasik dönem Osmanlı Devleti'nin temel kurumlarından biridir. Bu sistem, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri, idari ve ekonomik yapısına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu sistem sayesinde Osmanlılar önemli bir askerî güce sahip olduğu gibi para ekonomisinin zayıf olduğu bu devirlerde vergi gelirlerinin büyük bir kısmının mahsul olarak toplanıp aktarılmasında da etkin olarak kullanmışlardır.⁹⁶ Çalışmanın bu aşamasında Osmanlı timar sisteminin kökeni, yeri ve önemine değinilecektir.

Timar kelimesi Farsça kökenli olmakla beraber “bakım” anlamına gelmektedir. Bu kelimeyi Grekçe, Arapça ve Latinceye dayandıranlar olsa da timarın askeri manada etimolojik olarak tam karşılığı tartışma konusudur.⁹⁷

Timar kelimesinin etimolojik kökeninin yanı sıra Osmanlı'daki timar sisteminin menşei tartışmalı bir diğer konudur. Bu sistemin benzerlerinin tarihi süreç içerisinde farklı devletler tarafından tatbik edildiği görülmektedir. Bahaeddin Ögel, bu sistemin kökeninin Çin kaynaklarına göre İslamiyet öncesi Orta Asya Türk devletlerine dayandığını ifade etmektedir.⁹⁸ Bu noktada söz konusu sistemden Antik Pers, Moğol devletleri, İslam devletleri, Avrupa devletleri gibi birçok devletin faydalandığını ifade etmemiz gerekir.⁹⁹ Nitekim farklı isimler altında timar sisteminin muhtelif devletlerde var olduğu bilinmektedir. Bizans İmparatorluğu'nda *pronoia*¹⁰⁰ adını alan bu sisteme başta Selçuklular olmak üzere İslâm coğrafyasında bulunan devletlerde ve beyliklerde *iktâ* ya da *timar* isminin verildiği bilinmektedir.¹⁰¹ Görüldüğü üzere, doğudan batıya

⁹⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Timar”, *İA*, C. XII, Eskişehir, 2001, s. 287.

⁹⁷ Barkan, “Timar”, s. 286-287.

⁹⁸ Bu husus hakkında bkz. Bahaeddin Ögel, “İslâmdan Önceki Türk Devletlerinde Timar Sistemi”, *IV. TTK Kongresi Bildirileri (10-14 Kasım 1948)*, Ankara, 1948, ss. 242-251.

⁹⁹ Halil İnalçık, “Timâr”, *EI*, C. X, Leiden, 2000, s. 502.

¹⁰⁰ Bu hususta bkz. Mehmed Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ankara, 2012, s. 96.

¹⁰¹ Halil İnalçık, “Timar”, *DİA*, C. XLI, İstanbul, 2012, s. 168.

birçok coğrafyada Osmanlı tımar sistemiyle isimsel olarak farklı ancak uygulama anlamında benzerlik taşıyan sistemlerin varlığı mevcuttur.

Osmanlı'da tımar sisteminin ilk tezahürleri fethedilen toprakların “yurtluk” olarak alplere verilmesidir. Nitekim egemenlik hakkı olarak meşruiyetini Selçuklular'dan aldığı savunulan Osmanlılar, alplere yurtluk verilmesinde Selçuklu'yu takip etmişlerdir. Öyle ki Selçuklu sultanı, Osmanlı'nın atası olan Kayı boyuna dahi toprak vermiştir. Aşıkpaşazade'ye göre, Selçuklu Sultanı Alaaddin, Sultanönü ve Karacahisar tekfurunun haraç vermeyi kabul etmemeleri üzerine Domaniç Dağı'nı ve Ermeni Beli'ni Ertuğrul Gazi'ye yurt olarak vermiştir.¹⁰² Bu yurtluk usulü Osmanlı'nın kuruluşundan sonra gelişme göstererek tımar sisteminin ana hattını oluşturmuştur. Genellikle Osmanlı hükümdarları fethettikleri yerleri ya oğullarına ya akrabalarına ya da askerlerine tahsis etmiştir. Orhan Gazi'nin İznik'i fethetmesinden sonra; İzmit'i oğlu Süleyman Paşa'ya, Bursa'yı diğer oğlu Murad'a ve Kocaeli'ni amca oğlu Gündüz'e vermesi, yukarıda sözü edilen yargıyı destekler niteliktedir.¹⁰³

Sonraki yıllarda Osmanlı tahtına geçen padişahlar da tımar sistemini aynı şekilde uygulamaya devam etmişlerdir. 80.000 altın karşılığında Hamidoğulları'ndan Akşehir, Beyşehir, Seydişehir, Yalvaç ve Karaağaç beldelerini satın alan I. Murad¹⁰⁴, tımarları berat ile bölgedeki eski sahiplerine vermiştir. Bu uygulama, I. Bayezid ve II. Mehmed tarafından da uygulanmıştır. Böylelikle fethedilen bölgede Osmanlı hâkimiyetinin kolaylıkla yerleşmesi sağlanmıştır.¹⁰⁵ Osmanlı Devleti, fethettiği yerlerde bölge halkının tepkisini çekmeden hâkimiyetini bu sistem sayesinde kabul ettirebilmiştir. Böylelikle, Devlet-i 'Âliyye uygulayacağı politikaları bölgede yaşayanlara kolaylıkla aksettirmiştir. Bu sistem XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar gelişim göstermişse de bu yüzyıldan itibaren onun eski işlevini yitirdiği savunulabilir.

Tımar sisteminde devlete ait olan tımarlı toprakların iktisadi olarak tasnif edildikleri görülebilmektedir. Bu topraklar gelirlerine göre *has*, *zeâmet* ve *timar* olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Has, yıllık geliri en az 100.000 akçe olan dirliklerdir. Bu dirlikler üst makamdaki devlet görevlilerine tahsis edilmektedir. Bunlar arasında padişahlara ait olan

¹⁰² Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 17.

¹⁰³ Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, (Haz. Hüseyin Nihal Atsız), İstanbul, 1972, s. 35.

¹⁰⁴ Sait Kofoğlu, “Hamidoğulları”, *DİA*, C. XV, Ankara, 1997, s. 473.

¹⁰⁵ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara, 1978, s. 92-93.

haslara “*havâss-ı hümayûn*” adı verilmektedir. Vezir, beylerbeyi, bey ve divan-ı hümayûn mensupları gibi devletin üst kademesindeki görevlilere bu dirlikler tevcih edilmektedir.¹⁰⁶ Ayrıca, saray eşrafından olan padişahın annesi, kızları ve eşleri bu tür dirlikleri alabilmekteydi. Bu tür haslara “*paşmaklık*” adı verilmektedir.¹⁰⁷ Zeâmet, yıllık geliri 20.000 ile 100.000 akçe arasında olan dirliklere denilmektedir. Bu dirliklere sahip olanlara “*zâ'im*” adı verilmektedir. Özellikle sancakbeyi, müteferrika, çavuş ve kâtip gibi üst rütbeli bürokratlara zeâmet tevcih edilmektedir. Ayrıca, Osmanlı'da sancakbeyi ve beylerbeyi oğullarına da zeâmet verilmesi kanundur.¹⁰⁸ Bu üst rütbeli bürokratların emekli olup görevlerini bırakmaları halinde “*arpalık*” adı verilen dirlikleri yine bu kimselere tahsis edilmektedir. Bu dirlik çeşidi emekli maaşı niteliğindedir. Bunlar genellikle seyfiye, kalemiye, ilmiye ve saray eşrafından bazı kimselere tevcih edilirdi.¹⁰⁹ Mesela, Veziriazam Lala Mehmed Paşa'nın oğlu ve Dergâh-ı Mualla kapıcıbaşlarından olan Mustafa Ağa'ya Sığıla Sancağı'ndan¹¹⁰ 74.690 akçe arpalık tevcih edilmişti.¹¹¹ Timar ise, yıllık geliri 20.000 akçeye kadar çıkan dirliklere verilen addır. Bu dirlik sahiplerine “*erbâb-ı timar*” veya “*sâhib-i arz*” denilmektedir.¹¹² Genelde bu ölçütteki topraklar sipahilere tevcih edilmektedir. Bunların haricinde çavuş, kâtip şakirdi, müteferrika gibi birçok devlet görevlisine “yarar olma” kaidesiyle de timar tevcih edilmiştir.

Timarlı topraklar, mülkiyet durumuna göre *mülk timarlar* veya *eşkincülü mülk timarlar* ve *mülk olmayan timarlar* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mülk timarlar, sefere gitmek zorunda olmayan ve seferlerde kendi yerine cebelü askerleri yollayan dirlik

¹⁰⁶ Barkan, ‘Timar’, s. 310, 314-315.; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. I, İstanbul, 2006, s. 144.

¹⁰⁷ Mehmet İpşirli, “Paşmaklık”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul, 2007, s. 186.

¹⁰⁸ Erhan Afyoncu, “Zeâmet”, *DİA*, C. XLIV, İstanbul, 2013, s. 162-163.

¹⁰⁹ Cahit Baltacı, “Arpalık”, *DİA*, C. III, İstanbul, 1991, s. 392-393.

¹¹⁰ Bu sancak, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Aydın ve Mentеше sancaklarından ayrılan İzmir, Urla, Çeşme, Ayasuluk, Çine ve Balat kazalarının birleşmesiyle oluşmuştu. Bkz. M. Çetin Varlık, “Anadolu Eyaleti”, *DİA*, C. III, İstanbul, 1991, s. 143-144.

¹¹¹ Bu zeâmet kaydında noksanı tamamlanan Mustafa Ağa'ya Saruhan, Aydın ve Sığıla sancaklarından toplamda 178.191 akçe dirlik tahsis edilmiştir. Bu miktarın aslında has seviyesinde olması gerekir. Ancak kayıta zeâmet olarak geçmektedir (21 Cemaziye'l-Evvel 1004 / 22 Ocak 1596). Bkz. BOA, TRD-177, s. 67-69. Buna benzer bir duruma önceki dönemlerde de rastlanılmaktadır. II. Murad zamanında Arnavutluk'ta bazı sancakbeylere ve subaşılara verilen 40.000 ila 50.000 akçelik dirlikler kayıtlar da has olarak geçmektedir. Aslında yukarıda bahsedilen tanıma göre bunun zeâmet olarak kaydedilmesi gerekmektedir. Bu hususta bkz. Bkz. Halil İnalcık, *Hicri 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1987, s. XXIII-XXIV.

¹¹² Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (Haz. Sevim İlgürel), Ankara, 1998, s. 139-140.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III-II. Kısım, Ankara, 2011, s. 311.

sahiplerine ait toprakları tanımlamaktadır. Bu tür dirlikler genellikle Anadolu Beylerbeyliğinde yer almaktadır.¹¹³ Rumeli’de ise bu çeşit dirliklerin Hıristiyan Beyleri’ne intikal ettiği görülmektedir.¹¹⁴ Bu dirlik sahiplerinin ölmesiyle mülk timarları öncelikle oğullarına, oğulları yoksa kadın mirasçılara kalabilmektedir. Mülk timarlar, satılabilmekte ya da vakfedilebilmekteydi.¹¹⁵ Mülk olmayan timar toprağındaki dirlik sahiplerininse, seferlere katılmadığı ve cebelü göndermediği takdirde timarı elinden alınmaktadır.¹¹⁶ Bu husus, mülk timarı olanların ayrı bir statüde olduğunu göstermektedir.

Timarlar, mali açıdan ikiye ayrılmaktadır. Bunlar, *serbest timarlar* ve *serbest olmayan timarlar*’dır. Serbest timarlar, niyabet veya bād-ı hava¹¹⁷ gibi vergileri toplama hakkına sahip kişilere verilen bir timar türüdür. Bu timarlarda idari ve ekonomik anlamda yetki, serbest timar sahibine aittir. Timar sahibi, topladığı vergileri diğer kimselerle paylaşmak zorunda değildir. Bu tür timarlar genellikle beylerbeyi, sancakbeyi, vezir, subaşı, nişancı ve dizdâr gibi üst kademelerde yer alan yöneticilere tahsis edilmektedir. Özellikle padişahın hasları bu kategoriye girmektedir. Serbest olmayan timarlar ise, vergi toplamakla görevli olmayan ya da topladıkları vergileri tabi oldukları serbest timar sahibiyle paylaşmak zorunda olanlara verilen dirliklerdir.¹¹⁸

Malikâne timarlar diğer bir timar türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu timar türünün serbest timar ile benzerlik taşıdığı yönleri olmakla birlikte farklı yanları da bulunmaktadır. Malikâne timarlarda dirlik sahibi öldüğü vakit dirlik başta oğullarına, kızlarına eğer bunlar yoksa diğer mirasçılara verilebilmektedir. Mirasçı, intikal eden dirliği aynı koşullar altında idare edebilmektedir. Bu durum, malikâne timarı, serbest timardan ayıran bir etmendir.¹¹⁹

¹¹³ Coşkun Üçok, “Osmanlı Devleti Teşkilatından Timarlar I”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. I, S. 4, 1943, s. 537.

¹¹⁴ Yılmaz Kurt, “Osmanlı Toprak Yönetimi”, *Osmanlı*, C. III, Ankara, 1999, s. 63.

¹¹⁵ Fatma Acun, “Klasik Dönem İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulanması”, *Türkler*, C. IX, Ankara, 2002, s. 906.

¹¹⁶ Üçok, “Osmanlı Devleti Teşkilatından Timarlar-I”, s. 537.

¹¹⁷ Niyabet veya bād-ı hava, yöneticilerin reâyâdan aldıkları bir vergi türüdür. Bu vergi türü içerisinde tapu resmi, resm-i arûs, kaçkun, yava ve cürüm gibi resimler yer almaktadır. Bkz. Halil İnalcık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rûsümü”, *Belleten*, C. XXIII, S. 92, 1959, s. 594-595.

¹¹⁸ Barkan, “Timar”, s. 310.

¹¹⁹ Midhat Sertoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri”, *VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961)*, Ankara, 1967, s. 285.

Bu tımarlı araziler hizmet türüne göre *eşkıncü timarı*, *müstahfız timarı* ve *hizmet timarı* olmak üzere üçe ayrılmaktadır.¹²⁰ Eşkıncü timarı, sefere çağrıldıkları zaman yetiştirdikleri cebelülerle alaybeyinin emir komutasında seferlere katılma yükümlülüğü olanlara tevcih edilen bir dirlik türüdür.¹²¹ Müstahfız timarı, kalede görevli muhafızlara verilen dirliklerdir.¹²² Bu askerler çoğunlukla 1.000 ila 2.000 akçelik dirlik almaktadır.¹²³ Hizmet timarı ise, saray-ı hümâyûnda farklı görevlerde bulunan kimselere tahsis edilen dirliklerdir.¹²⁴ Nicoara Beldiceanu, timarları hizmet türüne göre *askerî* ve *sivil* timarlar olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Beldiceanu, devlete sivil yaşamda hizmette bulunanlara tahsis edilen timarları sivil timar olarak tanımlamaktadır. Bu timarlara devlet tarafından dinî hizmetlerde bulunan imam, hatip, gibi görevlilerle birlikte piskopos, papaz gibi farklı dine mensup olan din adamları, şehirlerde ekonomik hayatla yakından ilgilenen muhtesiblerin de layık görüldüğü bilinmektedir. Askeri timar ise, atlı askerlik vazifesinde bulunan, kalelerde muhafızlık görevi yapan ve denizcilik alanında askeri hizmette bulunan askerlere tahsis edilen dirliklerdir.¹²⁵ Buradan Osmanlı toplumunda farklı eşraftan kimselerin timardan faydalandığı anlaşılmaktadır.

Son olarak timarlar veriliş türlerine göre *tezkireli* ve *tezkiresiz* timarlar olmak üzere ikiye ayrılır. Beylerbeyinin doğrudan yarar gördüğü kimselere berat vererek tevcih ettiği timarlara tezkiresiz, beylerbeyinin timara layık olan kimseye tezkire verip beratı merkezden temin edilen timarlara ise, tezkireli timar adı verilmektedir.¹²⁶ Bu konunun detaylarına tezin “Timar Tevcihatı” başlığı altında değinilmiştir.

Timar sistemi, birçok fonksiyonuyla Osmanlı’ya büyük katkılar sağlamıştır. Tarıma dayalı ekonomilerin yaygın olduğu dönemlerde devlet, timar sistemini uygulamaya geçirerek hazineyi etkilemeden çok sayıda askerin ve memurun geçimini sağlamıştır. Ayrıca, Devlet-i Aliyye seferlerde faydalanabileceği büyük bir askerî güç elde

¹²⁰ Üçok, “Osmanlı Devleti Teşkilatından Tımarlar I”, s. 538.

¹²¹ Mehmet Zeki Pakalın, “Eşkıncü Timarı”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul, 1971, s. 563.

¹²² Mehmet Zeki Pakalın, “Müstahfız Timarı”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, 1971, s. 630.

¹²³ Kurt, “Osmanlı Toprak Yönetimi”, s. 63.

¹²⁴ Üçok, “Osmanlı Devleti Teşkilatından Tımarlar-I”, s. 538.

¹²⁵ Nicoara, Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Tımar*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, 1985, s. 33, 34, 37, 43, 44.

¹²⁶ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 139.

etmiştir.¹²⁷ Timar sisteminin bu derece etkili olmasındaki asıl neden, sistemin tarım ekonomisine dayanması ve büyük bir ordunun sürekliliğini sağlamasıdır.¹²⁸ Devletin tarım gelirlerinin, askerlere timar olarak tahsis edilmesi, hazineden nakit para çıkışına engel olunması demektir.¹²⁹ Osmanlı İmparatorluğu, peşin paranın sıkıntılı olduğu dönemlerde tarım gelirlerini kullanarak hem önemli bir askerî güce sahip olmayı hem de maddi zorluktan kurtulmayı hedeflemiştir.

Klasik dönem Osmanlı dünyasının temel sistemlerinden olan timar sistemi içerisinde çiftçiler (köylü) önemli bir rol oynamaktadır. Çiftçi, bir çift öküzün sürebildiği toprağı işletme hakkına sahiptir. Bu topraklara çiftlik adı verilmekle beraber ekonomik yönden en verimli işletme olarak tabir edilir. Çiftçi topraktan elde ettiği gelirden devlete *çift resmi* denilen bir vergi vermek zorundadır. Devletin tarım ekonomisinin devamlılığı ve verimliliği açısından bu raiyyet çiftlikleri önemli bir rol oynamaktadır. Halil İnalçık'ın tabiriyle bu *ail emek ünitesinin* parçalanmasına ve yok olmasına karşı devlet kanunlar çıkartarak önlemler almıştır.¹³⁰ Bu önlemlerden bir tanesi toprağını terk eden, ekip biçmeyen veya öşür vergisini vermeyen çiftçilerden *çift bozan* adı altında bir vergi alınmasıdır. Toprağından kaçan çiftçiyi on yıl süresince geri getirme ve *çift bozan* vergisini alma yetkileri ise sipahiye aittir.¹³¹ Bu sayede devlet, çiftçilerin toprağını terk etmemesini sağlamaya çalışmıştır. Ancak devletin bu engelleme çalışmalarına karşın çiftçi ağır ekonomik yükümlülüklerden kaçma eğiliminde olmuştur. Ekonomik yükümlülüğün yanı sıra yönetici baskısından zor duruma düşen bazı çiftçiler, XVI. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve XVII. yüzyılda tüm Anadolu'yu kasıp kavuran Celâli isyanlarına katılmışlardır.¹³²

Timar sisteminin ülke yönetimi açısından da önem teşkil ettiğini belirtmemiz gerekir. Bu sistem, beylerbeyinden sipahiye kadar, hükümdarın eyaletlerdeki yürütme gücünü temsil etmesi bakımından devlet yönetiminde mühim bir rol oynamaktadır. Bundan

¹²⁷ Zeki Arıkan, "Hamid Sancağı'ndaki Timar Düzenine İlişkin Araştırmalar", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, 1981-1982, s.101.

¹²⁸ Halil İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1993, ss. 1-3.

¹²⁹ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s. 113.

¹³⁰ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, C. I, İstanbul, 2010, s. 250-251.

¹³¹ On yıllık süre daha sonra onbeş yıla çıkmıştır. Bkz. İnalçık, "Timar", s. 170.; Bu konu hakkında ayrıca bkz. Emine Erdoğan Özünlü, Osman Gümüşçü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar", *Amme İdaresi Dergisi*, C. XLIX, S. 1, 2016, ss. 29-56.

¹³² İlgürel, "Celâli İsyânları", s. 253.

dolayı, sipahinin sistemin gerektirdiği ölçüde birçok yöneticilik görevi bulunmaktadır. Tımarlı sipahi, kırsal alandaki reâyânın korunmasında, tımar olarak verilmiş topraklardan vergilerin toplanmasında ve tımar topraklarını içeren kanunların uygulanmasında vazifeli bir kolluk kuvvetidir.¹³³ Ayrıca bu tımarlı askerlerin bölgelerindeki suçluları yakalamak gibi görevleri mevcuttu. Ancak sipahi, yakaladığı suçlulara kadının hükmü olmadan cezai işlem uygulayamamaktaydı.¹³⁴ Tımarlı sipahi, devletten aldığı ulufe (maaş) yerine bu maaşı bedelinde bir köyün veya mezraanın gelirinden hisse almaktadır.¹³⁵ Tabii bu kişilerin sadece köy ve mezraalardan gelir tahsis ettikleri söylenilemez. Tımar rûznâmçe defterlerinde çiftlik, mahsul, yaylak, niyabet, kuru ve cemaat gibi çeşitli gelir sağlanan birimlerden tımarlı sipahilere hisseler tahsis edildiği görülebilmektedir. Mesela, İbrahim adlı sipahiye 3.600 akçelik dirlik Güzelhisar nahiyesinin Temaşalık korusundan tevcih edilmiştir.¹³⁶ Kısacası, tımarlı toprakların intizamını tımarlı sipahiler temin etmektedir. Bu askerlerin masrafları ve geçimleri yine bu topraklardan gelen gelirlerle sağlanmaktadır. Buradan, tımar sisteminin köylü, sipahi ve devlet arasındaki ilişkiyi işlevsel kılan bir yapı olduğu sonucuna varılabilmektedir.

Osmanlı'da tımar sistemi ile tahrir prosedürü arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Çünkü, devlette nüfus ve vergi tahrir işlemleri tımar sisteminin uygulandığı sancak ve eyaletlerde yapılmaktadır. Tahrir prosedürü genellikle yeni bir yer fethedildiğinde ve yeni bir hükümdar tahta geçtiği zaman uygulanmaktadır. Bu durumun, XVI. yüzyılın ikinci yarısında tımar sisteminin değişim sürecine girmesiyle aksadığından bahsedilmektedir. Tahrir işleminin de bu dönemde bazı fetihler dışında devlet tarafından tatbik edilmediği görülmektedir.¹³⁷

Tahrir işlemi tamamlanmış olan bölgeler has gelirleri başta padişah olmak üzere vezirlere, beylerbeylere, sancakbeylerine ve geri kalanıysa tımar ve zeâmet olarak

¹³³ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul, 2009, s. 121.

¹³⁴ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s. 157.

¹³⁵ Kurt, "Osmanlı Toprak Yönetimi", s. 62.

¹³⁶ Bu kayıta İbrahim'in Dergâh-ı Âli Çavuşu Erdoğan Çavuş'un adamı olduğu ve Budin Muhafazası'nda göstermiş olduğu hizmet ve yoldaşıktan dolayı kendisine dirlik tahsis edildiğinden bahsedilmektedir (10 Rebiü'l-ahir 1005 / 1 Aralık 1596). Bkz. BOA, TRD-199, s. 337-338.

¹³⁷ Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, S. XXII, 1991, s. 430.

sipahilere tahsis edilirdi.¹³⁸ Sipahilere tahsis edilen timarın bölünemeyen ve değiştirilemeyen çekirdek kısmına *kılıç* adı verilirdi. Bir kılıç timarı bir sipahiye eşitti. Bir sipahinin iki kılıç timarı alması kanuna aykırıydı. Sipahinin ibtidadan aldığı 3.000 akçelik dirlik kılıç timarıydı. Bir timarlı sipahi, kılıcından başka yıllık gelirinin her 3.000 akçesi için bir cebelü yetiştirmek ve bu askeri sefere getirmek zorundaydı. Tabii bu durum için geçerli asker miktarı zeâmet sahipleri için geçerli değildi.¹³⁹ Zeâmetlerin kılıç kısmı en az 20.000 akçeydi. Zâ'imler kılıçlarından başka yıllık gelirlerinin her 5.000 akçesi için bir cebelü yetiştirmek durumundaydı.¹⁴⁰ Haslarda ise, kılıç timarı 20.000 akçe idi. Has sahipleri de kılıçlarının dışında yıllık gelirlerinin her 3.000 akçesi için bir cebelü yetiştirmek mecburiyetindeydi. XVI. yüzyılın sonlarında akçenin değer kaybetmesiyle XVII. yüzyıldan itibaren has sahipleri gelirlerinin her 5.000 akçesi için bir cebelü besleyip giydirmek durumundaydı.¹⁴¹ Genel olarak cebelü yetiştirmek tevcih olunan timar gelirine bağlıydı.

Timar kayıtlarında geçtiği tabirle *ber-vech-i iştirak* yani timarı ortak olan sipahiler de mevcuttu. Bunlardan biri nöbette kalırken, diğeri sefere katılırdı. Nöbet usulünün olduğu bu timarlara *be-nevbet* adı verilmekte idi. Bu tip timarlarda cebelü tahsis edilmezdi.¹⁴² Örneğin, 1599 yılında Murad'ın oğulları Arslan ve Mehmed kardeşlere ölen babalarından *ber-vech-i iştirak (ortak)* olarak Saruhan'ın Demürci nahiyesinden 5.000 akçelik timar tevcih edilmişti.¹⁴³ Örnekte de görüldüğü üzere genelde timar kayıtlarında dirliği müşterek olan kimseler sipahi oğullarıydı. Buna dair birçok timar kaydı incelediğimiz timar rûznâmçe defterlerinde yer almaktadır.

Beylerbeyi, Osmanlı eyalet yönetiminde en etkin görevlilerin başında gelmekteydi. Bu eyalet yöneticisi reâyâyı korumak, askerlerin düzenini temin etmek, olası zulümlere mani olmak, eyaletinde bulunan sancakbeylerinin, kadıların ve diğer idarecilerin ona itaat etmesini sağlamak gibi belli başlı vazifelerden mesuldü. Bu geniş yetkilerin yanı sıra özellikle timar tevcihatında etkiliydi. Görevli olduğu eyalette tüm timar erbabının ve askeri birliklerin komutanı olmasından dolayı timar tahsisinde önemli bir rol oynamaktaydı. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde beylerbeyi bu timarları layık olan

¹³⁸ Barkan, "Timar", s. 310.; Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s. 126-127

¹³⁹ *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, (Haz. Midhat Sertoğlu), İstanbul, 1992, s. 4.

¹⁴⁰ Afyoncu, "Zeâmet", s. 162.

¹⁴¹ *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, s. 6.

¹⁴² Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. VII/I, İstanbul, 1994, s. 336.

¹⁴³ BOA, TRD-215, s. 197-198.

kimselere kendisi vermekte iken, 1530 yılından sonra yalnızca küçük timarları tahsis edebilme hakkına sahip olmuştu.¹⁴⁴ Ayn Ali Efendi, bu küçük timarları 6.000 akçeden az olan dirlikler olarak tanımlamaktaydı.¹⁴⁵ Yapısal yönden beylerbeyi, Divan-ı Hümâyûnun küçük bir biçimi olan ve idaresindeki eyalette kurduğu beylerbeyi divanına başkanlık etmekteydi. Bu divanda hazine defterdarı, timar işlerinden sorumlu olan timar defterdarı, hukuki işlere bakan eyalet kadısı, yazı işlerinde görevli olan divan efendisi ve kâtipler, mahalli dillerden Türkçeye çevrilmesini sağlayan tercümanlar görev yapmaktaydı. Ayrıca, çavuşlar, tezkireci ve rûznâmecî bu divanda yer almaktaydı. Beylerbeyi divanında halkın arzu ve istekleri dinlenmekle beraber şikâyetleri de görüşülmekteydi. Bilhassa bu divanda timar hususunda çıkan anlaşmazlıklar çözülmeye çalışılırdı. Beylerbeyi divanından istediği sonuç çıkmayan kimselerin Divan-ı Hümâyûna müracaat etme hakkı vardı. Son karar Divan-ı Hümâyûnda verilirdi. Bu işlemler defterlere kaydedilirdi.¹⁴⁶

Klasik dönem Osmanlı'nın temel taşı olan bu toprak sistemi, Ortaçağ Avrupasının derebeylik rejimi ile benzerlik taşımaktadır. Özellikle derebeylikteki köle sınıfı ile Osmanlı'daki "ortakçı kullar"¹⁴⁷ arasında benzer özellikler bulunmaktadır. Devlet-i Aliyye'de XIV. ve XV. yüzyıllarda zengin sınıftan bazı kimseler esir pazarından köleler satın alarak topraklarını işlemeleri için bu köleleri çiftliklerine yerleştirmişlerdir. Ayrıca, savaşlarda esir düşenler padişahların ya da komutanların toprakları üzerindeki köylere yerleştirilmektedir. Bu köleler Osmanlı'da "ortakçı kullar" adını almaktadır. Zengin toprak sahipleri köleler üzerinde adeta bir derebeyi gibi hüküm sürmektedir. Topraklarını sattıklarında veyahut vakfettiklerinde bu kullar da satılmakta veya vakfedilmektedir. XVI. yüzyıldan itibaren bu kullar Osmanlı'da görülmemektedir. Genel olarak, bu durum Osmanlı'da bir derebeylik rejiminin izlerinin var olduğu izlenimi verse de arazilerin devletin sıkı denetiminde olması ve çift-bozan gibi

¹⁴⁴ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), C. I, İstanbul, 1994, s. 226, 228.

¹⁴⁵ Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der Mezâmîn-i Defter-i Divân*, İstanbul, 1979, s. 66.

¹⁴⁶ İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", s. 226.

¹⁴⁷ Detaylı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri", *İÜİFM*, C. I, S. 1, 1939-1940, ss. 29-74.

vergilerin tahsis edilmesi bu görüşü zayıflatmaktadır. Buna ek olarak Osmanlı'da köylü statüsüne eş değer bir sınıf derebeylik rejiminde bulunmamaktadır.¹⁴⁸

Timar sistemi, Osmanlı'nın ilk dönemlerinde liyakat esaslı olarak devam ederken XVI. yüzyılın ortalarında bu işlevini yitirmeye başlamıştır. Özellikle, saray ve kapıkulu eşrafından kimselere yapılan timar tahsisinde artış olması ve daha büyük timarlar üzerinde talepte bulunmak için kendi istekleriyle mevcut timarlarından azledilen sipahilerin birbirleriyle rekabet içine girmesi sistemin düzgün işlemediğinin göstergesidir. Ma'zul sipahiler, büyük timarlar almak için iltimas arayışında olmakla beraber gayrimeşru yollara (rüşvet verme gibi) dahi başvurmuşlardır. Timar elde edemeyenler XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan isyan hareketlerine dâhil olmuşlardır. Devlet, bu duruma mani olma adına mevcut timarları müşterek (ortak) timarlara dönüştürme, tekrar tahrir (sayım) yaptırıp timarlı arazilerin sayısını artırma veyahut kendi sınırlarına yakın yerleri fethedip timar olarak tevcih etme gibi önlemler almıştır.¹⁴⁹ Ancak, Kanuni döneminde Vezir Rüstem Paşa tarafından ilk defa tatbik edilen timarlı arazilerin iltizama¹⁵⁰ verilme usulü timar sisteminin eski itibarını kaybetmesinde etken olmuştur. İltizam sistemiyle *mültezim* adı verilen kimseler ortaya çıkmıştır. Zamanla bu mültezimler vezir, beylerbeyi gibi bürokratlardan rüşvet karşılığı toprak alır olmuşlardır. Bu kişiler toprak edindikleri yerde reâyâdan fazla vergi toplamışlardır. İsyancı grupların ve mültezimlerin baskısı halkı sosyal ve ekonomik açıdan olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde sürmüş olup I. Ahmed dönemi ve sonrasında (özellikle IV. Murad dönemi) timar sistemini ıslah etme çalışmaları elzem hale gelmiştir. Ancak bu değişim sürecinde alınan tedbirlere rağmen sistem eski itibarını kazanamamış ve adeta bir derebeylik rejimine dönüşmüştür.¹⁵¹

¹⁴⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de 'Servaj' Var mı İdi?", *Bellekten*, C. XX, S. 78, 1956, s. 237, 241, 245, 246.

¹⁴⁹ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. I, s. 159-160.

¹⁵⁰ Bu sistem, devlet tarafından belirli bir yıllık bedel karşılığında bir toprağın vergi gelirlerini bir kişiye tahsis edilmesidir. Bkz. Mehmet Genç, "İltizam", *DİA*, C. XXII, İstanbul, 2000, s. 154.

¹⁵¹ Halil Cin, *Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Konya, 1987, ss. 73-75.

2.2. OSMANLI TİMAR SİSTEMİNİN TIKANMASI VE DÖNÜŞÜM SÜRECİ

Tarih boyunca çeşitli devletlerde zuhur etmiş ve kullanılmış olan tımar sistemi, Osmanlı Devleti'nde kuruluştan XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar başarılı bir şekilde uygulanmıştır. XVI. yüzyılın sonlarına doğru sistem süratle bozulmaya başlamıştır. Bu da devlet içerisinde sosyo-ekonomik ve askerî krizlerin çıkmasına ve bu krizlerin de tımar sisteminin aksamasına yol açmıştır. Birçok Osmanlı müellifi, tımar sisteminin bozulmasını ve bu sistemin ıslah edilmesi yönünde önerilerini eserlerinde kaleme almıştır. Hemen belirtmek gerekir ki Osmanlı hakkında bir takım gerileme paradigmaları ortaya çıkmıştır. Günümüzde geçerliliğini yitirmiş olan bu paradigmaların¹⁵² ana çıkış noktasına dayanak olarak çağdaş Osmanlı müelliflerinin yazmış oldukları ıslahat temalı eserler gösterilir.¹⁵³ Günümüzde tımar sisteminin geçirdiği sürecin “değişim-dönüşüm” olduğu vurgulanmasına rağmen dönemin Osmanlı müellifleri bu hususu yukarıda bahsedildiği üzere ıslahat temelinde “bozulma” olarak adlandırmışlardır.¹⁵⁴ Bununla birlikte, dönemin şartlarının idrak edilebilmesi adına bu kısımda, süreç değişimler devri olmasına rağmen anlatımda bozulma, çözülme kavramları özellikle tercih edilmiştir.

Tımar sisteminin bozulduğu yönünde fikir beyan eden Osmanlı müelliflerinin bazıları üzerinde durmak gerekirse, zikretmemiz gereken öncelikli isim Ayn Ali Efendi'dir. Ayn Ali Efendi, XVII. yüzyılda Osmanlı'da defter-i hâkânî eminliği yapan ve Manisalı olduğu bilinen dönemin önemli müelliflerindedir.¹⁵⁵ Müellif *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezamîn-i Defter-i Divan* adlı eserinde tımar ve zeâmetin işleyişindeki bozulmalardan ve bu bozulmaların nasıl giderileceği yönündeki tedbirlerden söz etmektedir.¹⁵⁶

Ayn Ali Efendi'nin bu eserinden sonra bahsedilmesi gereken diğer bir eser ise, *Kitâb-ı Müstetab*'dir. XVII. yüzyılda kaleme alınan ve II. Osman'a sunulan bu eserin yazarı bilinmemektedir. Ancak, yazarın III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed ve II. Osman

¹⁵² Mehmet Öz, “II. Viyana Seferi'ne Kadar XVII. Yüzyıl”, *Türkler*, C. IX, Ankara, 2002, ss. 711-714.

¹⁵³ Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde...*, s. 105-106.

¹⁵⁴ Öz, *Kanun-ı Kadimin Peşinde...*, s. 15-16.

¹⁵⁵ Mehmet İpşirli, “Ayn Ali Efendi”, *DİA*, C. IV, Ankara, 1991, s. 258.

¹⁵⁶ Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezamîn-i Defter-i Divân*, ss. 75-81.; Ayrıca bkz. Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipahileri*, ss. 71-80.

dönemlerinde yaşadığı öne sürülmektedir. Eserin Koçi Bey ve Kâtip Çelebi'ye kaynaklık ettiği belirtilmektedir. Bu eser, idari ve sosyo-ekonomik bozuklukların sebebi olarak padişahın otoritesindeki zayıflığı göstermektedir. Eserde kapıkulu zümresinden olan askerlerin sayısında ve bunlara dirlik tahsis edilmesinde artış olduğundan bahsedilmektedir. Bunlara ek olarak sipahilerin dirlikleri rüşvet ve iltimasla alınır satılır hale geldiği, maaşları ödenemeyen kul zümresinden ve sosyal ve ekonomik yönden zorluk çeken köylülerden bazılarının Celâlî isyanlarına katıldığı anlatılmaktadır.¹⁵⁷

Klasik dönem Osmanlı düzenindeki bozuklukları konu edinen eserlerden bir diğeri, *Kitabu Mesâlihi'l-Müslimin ve Menâfi'i'l-Mü'minin*'dir. Yaşar Yücel, yazarı meçhul olan bu eserin 1643-1644 yıllarında yazıldığını ve Veziriazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya sunulduğunu iddia etmektedir.¹⁵⁸ Ancak Baki Tezcan, zikredilen eserin XVI. yüzyılda müellif tarafından kaleme alındığını öne sürmektedir. Tezcan'ın bu görüşü, sağlam kanıtlara dayanmaktadır.¹⁵⁹ Yine Yücel'e göre bu eser, XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet ve toplum nizamı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Eserde yeniçerilerde ve sipahilerde görülen bozuklukların da bahsedildiği görülmektedir. Bilhassa sefere katılmayan, sahtekârlık ve rüşvetle dirlik elde eden sipahilerin timarlarının ellerinden alınması gerektiği müellifin risalesinde vurgulanmaktadır. Ayrıca, timarların emekdar olan "ihtiyarlara" verilmesi gerektiği, sipahilerin birbirlerinin topraklarını ele geçirmeye çalıştıkları yine bu risalede anlatılmaktadır.¹⁶⁰

Bu hususta yazarı meçhul olan ve XVI. yüzyılın sonlarından XVII. yüzyılın başlarına kadarki döneme ışık tutan *Hırzû'l-Mülûk* isimli eser de önemli bir kaynaktır. Bu eserin, 1580'li yıllarda III. Murad'a sunulduğu öngörülmektedir. Eserde devlet sınırları içerisindeki köylerde padişah hasları, timar ve zeâmetin azalmış olmasıyla birlikte buralarda vakıf ve mülk arazilerin artış gösterdiğinden bahsedilmektedir. Özellikle devletin sınırlarını genişletmesi ve hazinesini arttırması yazarın tavsiyeleri arasındadır. Ayrıca, bu eserde bir devlet makamının rüşvetle ehil olmayanlara verilmesinden ziyade

¹⁵⁷ *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l-Müslimin ve Menâfi'i'l-Mü'minin, Hırzû'l-Mülûk*, (Haz. Yaşar Yücel), Ankara, 1988, s. XX, XXI, XXIII, 3, 4, 17.; Bu hususta ayrıca bkz. Erdoğan Özünü, *Ayntâb Sipahileri*, ss. 71-80.

¹⁵⁸ *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar...*, s. 57-58, 61.

¹⁵⁹ Baki Tezcan, "II. Osman Örneğinde 'İlerlemeci' Tarih ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Osmanlı*, C. VII, Ankara, 1999, s. 663-664.

¹⁶⁰ *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar...*, s. 67, 74-76.

ehline verilmesi, timar erbabı ve zâ'imlerin durumlarının sıkı bir şekilde teftiş edilmesi, usulsüz timar elde edenlerin cezalandırılması, mahlûl olan timarların yarar olan sipahi oğullarına veya elinde beratı olan yardıma muhtaç kimselere verilmesi gerektiği önerilmektedir.¹⁶¹

Timar sisteminin bozuluşunu ve bu sistemde düzenleme yapılmasını konu edinen diğer bir eser ise, *Koçi Bey Risalesi*'dir. IV. Murad ve I. İbrahim dönemlerinde Göriceci Koçi Bey tarafından kaleme alınmıştır.¹⁶² Koçi Bey, 1631 yılında IV. Murad'a sunduğu risalelerle ün kazanmıştır. Bu risalede bazı kimselerin rüşvet ve iltimasla makam ve mevki elde ettiğinden buna paralel olarak timara layık olmayanlara toprak tahsis edildiğinden bahsedilmektedir. Risalede beylerbeyliklerin dahi alınıp satılır bir hale geldiği müellif tarafından anlatılmaktadır. Saray eşrafından kimselere timarların birçoğunun paşmaklık, arpalık ya da emekli maaşı olarak tevcih edildiği eserde vurgulanmaktadır. Bu risalede vezir gibi üst düzey bürokratların boş olan timarları kendi adamlarına ve akrabalarına tahsis ettiklerinden de bahsedilmektedir. Eşkıyalık faaliyetlerinin ayyuka çıktığı bu dönemlerde ulufeli kapıkullarının sayısının arttığı buna karşılık timarlı sipahi birliklerin sayısının düştüğü eserde sözü geçen bir diğer konudur.¹⁶³ Bu bahsi geçen müelliflerin dışında timar sisteminin işlevsizliğini konu edinen birçok eser bulunmaktadır. Bu başlık altında sadece belli başlı olanlar üzerinde durulmuştur.

Osmanlı'nın temel sistemlerinden biri olan timar sisteminin bozuluşunun ilk alameti olarak timar arazilerinin mukataalaşması gösterilebilir. Mukataalı arazilerin verimsizleşmesinde ve araziye kiralayacak kimselerin bulunmamasında Anadolu'da vuku bulan Celâlî isyanları etkin bir rol oynamıştır. Buna rağmen, timar alanları daralmış ve mukataalı arazilerde artma olmuştur. Öyle ki, XVII. yüzyılda mukataalı arazilerin oranı % 66'ya kadar çıkmıştır.¹⁶⁴ Mustafa Cezar, timarlı sipahiliğin bozulmasıyla timar arazilerinin mukataaya dönüştürüldüğünden bahsetmektedir. Ayrıca, Cezar, timar sisteminin bozulmasıyla askerî alanda çöküntü yaşandığını da

¹⁶¹ *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar...*, s. 151-153. 156, 158.

¹⁶² Ömer Faruk Akün, "Koçi Bey", *DİA*, C. XXVI, Ankara, 2002, s. 143, 147.

¹⁶³ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, (Haz. Yılmaz Kurt), Ankara, 2011, s. 20, 57, 67.

¹⁶⁴ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul, 2003, s.42, 207-208.

belirtmiştir.¹⁶⁵ Mustafa Nuri Paşa da 1591 (H. 1000) yılından beri uygulanan mukataalaştırmanın timar sistemini bozduğunu ileri sürmektedir.¹⁶⁶ Bu müellifler gibi mukataalaşmayı timar sisteminin bozulması olarak gören birçok Osmanlı müellifi ve çağdaş yazar bulunmaktadır.

İncelediğimiz timar kayıtlarında mukataalı arazilere de rastlanılmaktadır. Örneğin, Veziriazam Lala Mehmed Paşa'nın oğlu Mehmed Emin'e ait bir zeâmet kaydında bu araziler yer almaktadır. Dergâh-ı Âli müteferrikalarından olan Mehmed Emin'e 100.000 akçelik zeâmet tevcih edilmiştir. Bu zeâmetin 41.751 akçelik kısmı mukataalı arazilerden oluşmaktadır.¹⁶⁷ Diğer bir kayıta ise, yine Lala Mehmed Paşa'nın oğlu ve Dergâh-ı Âli müteferrikalarından olan Mehmed Salih'e 100.000 akçelik zeâmet tevcih olunmuştur. Bu zeâmetin 41.751 akçelik kısmı mukataalı arazilerdir.¹⁶⁸ Timar tevcihatında belirli bir miktardaki hisselerin mukataalı arazilerden karşılandığı bahsi geçen kayıtlarda görülmektedir. Osmanlı'da tahsis edilen bu zeâmetlerin oranında artış söz konusudur. Devlet-i Aliyye'de 1572-1582 yılları arasında zeâmetlerin oranı % 10,3 iken bu oran 1654-1655 yıllarında % 30'a kadar yükselmiştir.¹⁶⁹ Bu durum, timar arazilerinin yetmediğinin ve mukataalaşmaya yönelmenin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

XVII. yüzyılın başlarında nakit para sıkıntısına paralel olarak mukataalaşmanın yaygınlaşması iltizama verilmede de artış görülmesine neden olmuştur. Devlet, bu sistemle küçük ölçekteki timarlarda sipahi yetiştiremez hale gelmiştir. Timarların iltizam sistemiyle mukataalı araziye dönüşmesi toprakların verimsiz hale gelmesinde etkin bir rol oynamıştır. Asayişin mukataa sisteminde tatbik edilebilmesi için 1695 yılında malikâne sistemi¹⁷⁰ uygulamaya konulmuştur. Görüldüğü üzere, Osmanlı'da

¹⁶⁵ Mukataalaşma ile toprağı işleyen çiftçiler sipahi yerine mültezimlere vergi verir duruma gelmişlerdir. Bkz. Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Ankara, 2013, s. 224-225.

¹⁶⁶ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukûât (I-IV)*, (Haz. Yılmaz Kurt), C. III, Ankara, 2014, s. 94.

¹⁶⁷ Bu kayıta Mehmed Emin'e noksanı tamamlanmasıyla toplamda 100.000 akçelik zeâmet Saruhan Sancağı'nın Tarhanya (Menemen) nahiyesinden tahsis edilmiştir. Ayrıca, timar tevcih olunması için Mehmed Emin'in yevmi 100 akçe ulufesini hazineye bıraktığından da bahsedilmiştir (8 Rebiü'l-evvel 1004 / 11 Kasım 1595). Bkz. BOA, TRD-177, s. 29-30.

¹⁶⁸ Mehmed Salih'e 95.277 akçelik hissesi noksanı tamamlanarak toplamda 100.000 akçelik zeâmet verilmiştir. Bu zeâmet Saruhan'ın Tarhanyat (Menemen) nahiyesinden karşılanmıştır. Ayrıca, bu kayıta, tevcih işleminin gerçekleşmesi için Mehmed Salih'in yevmi 100 akçe olan ulufesini bıraktığından bahsedilmiştir (8 Rebiü'l-evvel 1004 / 11 Kasım 1595). Bkz. BOA, TRD-177, s. 30-31.

¹⁶⁹ Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet*, s. 65-66.

¹⁷⁰ 1695'ten Tanzimat dönemine kadar Osmanlı'da uygulanan iltizam sisteminin bir tür vergilendirme çeşididir. Bkz. Mehmet Genç, "Mâlikâne", *DİA*, C. XXVII, İstanbul, 2003, s. 516.

timardan iltizama, iltizamdan malikâneye doğru bir yönelme görülmektedir. Bu durumla birlikte topraklarda özel mülkiyet ve vakıflaşma dahi Devlet-i Aliyye’de tatbik edilir hale gelmiştir¹⁷¹.

Timar sisteminin sarsılmasında etkin rol oynayan iltizam sistemi, daha önce de bahsettiğimiz üzere ilk kez Kanuni döneminde Vezir Rüstem Paşa tarafından timarların iltizama verilmesiyle uygulanmıştı. Bunun akabinde sistemin gereği olarak mültezim denilen kimseler ortaya çıkmıştı. Bu kişiler köylü kesimden fazladan vergi toplayarak köylüyü olumsuz yönde etkilemişti. Timar sisteminin işlevini yitirmesi II. Selim ve III. Murad dönemlerinde artarak devam etmişti. Bu dönemde rüşvetle makam elde edenlerin sayısında artış göstermişti.¹⁷² 1578-1590 yıllarında İran’la yapılan uzun savaşın sonrasında yeniçeri ocağına rüşvetle katılan askerler yer almıştı. Bu dönemde ayarı düşük akçe verilen yeniçeriler ile ulufelerinin geri bırakılmasını hazmedemeyen sipahiler isyan etmişti.¹⁷³ Timarların rüşvetle beylerbeyiler tarafından yarar göstermeyen ve ehil olmayan kişilere tahsis edilmesi timar sisteminin tıkandığının bir göstergesi olmuştu. III. Mehmed dönemine ise timar kanunlarına uyulmaz hale gelinmişti.¹⁷⁴ Öyle ki Ayn Ali Efendi, dirlik sahibi olamayana dirlik verilmediği, dirlik sahibinin dirliği neredeyse orada oturması gerektiği, dirlik elde edebilmek için serhadlerde hizmet etme koşulu olduğunun timar kanunlarında yer aldığını vurgulamıştı. Ancak bu kuralların unutulduğunun göstergesi olarak alt rütbeli görevlilerin hizmetkârlarına dahi timar verildiğini ve reâyâdan bir kimsenin bir paşanın hizmetine dâhil olmasıyla timar aldığını Ayn Ali Efendi risalesinde kaleme almıştı.¹⁷⁵ Bu husus timar kanunlarının gittikçe unutulmaya devam edildiğinin ve suistimale açık olduğunun işareti idi.

III. Mehmed’den sonra tahta geçmiş olan I. Ahmed döneminde dirliklerin düzeltilmesi yönünde harekete geçilmişti. Ayn Ali Efendi bu hususta görevlendirilmişti. Ayn Ali üst düzey görevlilerin ne kadar timarı olduğundan, timar sahiplerinin ne kadar vergi vereceğine ve her sancakta kaç kılıç timarın ve zeâmetin olduğuna kadar yoklama

¹⁷¹ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, İstanbul, 2016, s. 436.

¹⁷² Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, s. 107-108.

¹⁷³ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, C. VIII, İstanbul, 1994, s. 14-15.; Erhan Afyoncu, vd., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Askeri İsyânlar ve Darbeler*, İstanbul, 2010, ss. 33-37.

¹⁷⁴ Coşkun Üçok, “Osmanlı Devleti Teşkilâtında Timarlar II”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 1, 1944, s. 90.

¹⁷⁵ Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezamîn-i Defter-i Divân*, s. 74.

yapmıştı. Ancak bu ıslah etme teşebbüslerinden sonuç çıkmamıştı. IV. Murad döneminde bu teşebbüsler Koçi Bey tarafından da devam ettirilmişti. Bu dönemde haksız yere timar elde edenlerin timarları ellerinden alınmıştı. Sistemin aksaması Devlet-i Aliyye'yi ulufeli askerlerin yer aldığı bir ordu yapısı oluşturmaya itmişti. Bu askeri dönüşümün ne XVI. ne de XVII. yüzyılda yapılması kolay bir iş değildi. 1630'lü yıllarda sistemin tıkanmasına paralel olarak timarlı sipahiler cebelü yetiştirmez olmuş ve yaya ve müsellemlerin vazifelerini yapar hale gelmişti.¹⁷⁶ IV. Mehmed döneminde ve daha sonrasında ıslahat çalışmaları yapılmış ancak sonuçsuz kalmıştı.¹⁷⁷ Timar sisteminin etkisiz hale gelmesi, birçok yenileme çalışmasına yanıt vermemesi ve devleti sosyal, ekonomik ve askeri anlamda zor durumda bırakması sistemin kaldırılmasına neden olmuştu. Aslında Osmanlı sistemi kurtarma adına çok çaba harcamış ancak usulsüzlüklerin artış göstermesi sistemin kaldırılmasını elzem hale getirmişti.

Timar sisteminin ayrılmaz bir parçası olan timarlı sipahilere de burada değinmekte fayda vardır. Bu askeri teşkilat ile timar sisteminde yaşanan gelişmeler arasında paralellik bulunmaktadır. Kanuni döneminde timarlı sipahi birlikleri en parlak dönemini yaşamışlardır. Ancak XVI. yüzyılın sonlarından başlayarak gittikçe eski itibarlarını kaybetmişlerdir. Bu duruma sipahilerin usulsüz yollara başvurarak dirlik elde etmeleri ve tayinlerinde rüşvetin yaygınlaşması sebep olmuştur. XVI. yüzyıldan sonra da itibarlarını iyiden iyiye yitirmişler ve geri hizmetlerde yer almışlardır.¹⁷⁸ Osmanlı'nın 1593-1606 Avusturya ile yaptığı uzun savaş döneminde timarlı sipahiler önemini iyiden iyiye kaybetmiş ve yerlerine yeni bir askeri sınıf ortaya çıkmıştır. Bu askeri sınıfta levend (başıboş köylü) ve sekban-sarucalar yer almıştır.¹⁷⁹ Önemini kaybeden timarlı sipahi teşkilatı XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ıslah edilmeye çalışılsa da bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Böylece, ıslah çalışmalarının sonuç vermemesi üzerine timarlı sipahi teşkilatı 1847 yılında ilga edilmiştir.¹⁸⁰

Osmanlı'nın topraklarında uyguladığı timar sisteminin tamamen kaldırılması Tanzimat'tan sonra gerçekleşmişti.¹⁸¹ Klasik dönem Devlet-i Aliyye'nin temel taşı olan

¹⁷⁶ Mustafa Akdağ, "Timar Rejiminin Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. III, S. 4, 1945, s. 426.

¹⁷⁷ Barkan, "Timar", s. 328-329.

¹⁷⁸ Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askerî Teşkilatı", *Osmanlı*, C. VI, Ankara, 1999, s. 553.

¹⁷⁹ İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, C. II, s. 8-9.

¹⁸⁰ Özcan, "Osmanlı Askerî Teşkilatı", s. 553.

¹⁸¹ Üçok, "Osmanlı Devleti Teşkilâtında Timarlar II", s. 92.

bu sistemle hem savaşa hazır asker yetiştirilmiş hem köylünün düzenli olarak toprağı işlenmesi sağlanmış hem de bu topraklarda asayiş mümkün kılınmıştı. Ancak sistemin XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren işlevini yitirmeye başlaması devleti sosyal, ekonomik ve askeri yönden olumsuz etkilemişti. Bu olumsuz gelişmelerin akabinde sistemin uygulamadan kaldırılması hiç şüphesiz önemli bir tarihsel hadisedir.¹⁸²

¹⁸² Barkan, "Timar", s. 319, 331.

3. SULTANIN TEVECCÜHTE BULUNDUĞU KULLAR: SARUHAN SANCAĞI'NDAKİ TİMAR VE ZEÂMET SAHIPLERİ

3.1. TİMAR TEVCİHATI

Timar sisteminin işleyişinde aktif rol oynayan hususlardan biri timar tevcihidir. Kanunnamelerdeki kesin ifadelerle rağmen timar tevcihinde kesin ve katı kuralların uygulanmadığı görülür. Bu konuda “yararlı olma” esası en temel kural olarak göz önüne alınmıştır. Yani seferde başarı göstermiş olan veya devlet bünyesinde üst mevkilerde görev yapanların adamı olan kimselere timar verilebilmekteydi.¹⁸³ Timar tevcih işlemi, timarı hak etmiş kişilerin komutanları tarafından tavsiye niteliğinde bir mektubun merkeze gönderilmesiyle başlamaktadır. Bu mektubun merkeze intikal etmesi sonucunda uygun görüldüğü takdirde belirli bir meblağ değerinde timarın, istenilen kişiye verilmesi onaylanmaktadır. Merkezden onay alınmasıyla timarın bulunduğu sancakta beylerbeyi, aynı değerinde timar boşaldığı vakit talepte bulunan kimseye tezkere vermektedir. Böylece tezkireyi alan kimse merkeze gitmiş, padişahın berat almış ve timar sahibi niteliği kazanmış olmaktadır.¹⁸⁴ Osmanlı İmparatorluğu’nda timar tevcihlerinin merkezi denetim altına alınıp kayıt defterlerine aktarılması XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşmeye başlamıştı. II. Bayezid döneminden itibaren timar tevcihleri timar rûznâmçe defterlerine kaydedilmişti.¹⁸⁵ Bu defterlerde sadece timar ve zeâmet sahiplerine ait tevcihat kayıtları bulunmaktaydı. Ele aldığımız bu defterlerdeki kayıtlarda timarı hak eden sipahinin yaptığı hizmetler sancakbeyi, alaybeyi ve çavuş gibi farklı görevlerde bulunanlar aracılığıyla yollanan mektuplarla merkeze bildirilmekteydi. Bu tür defterlerde timar alma onayının beylerbeyine ulaşmasıyla, sipahiye tezkire o paşa tarafından verilmekteydi. Tezkireyi alan sipahinin merkeze giderek tayin beratı alması sonucu timar tevcihi gerçekleşmekteydi. Bu yüzden, bahsi

¹⁸³ Mehmet Doğan, “Osmanlı Timar Sistemi’nde Tevcih Prosedürü”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2.1, 2011, s. 2.

¹⁸⁴ İnalçık, *Klasik Çağ...*, ss. 118-119.

¹⁸⁵ Bilgin Aydın, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisinde Timar Tevcih Sistemi”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXIV, 2004, s. 30.

geçen defterlerdeki timar kayıtları tezkirelidir. Özellikle bu defterlerdeki timar kayıtlarının son kısımlarında “...*berât-ı âlişân için tezkire verildi...*” ibaresi geçmesi tezkireli olduğunun da göstergesidir.¹⁸⁶

Timar tevcih sistemi, zaman içerisinde değişikliğe uğramıştır. Bu sistemde özellikle XIV. yüzyıldan XVI. yüzyılın sonlarına kadar birçok gelişme görülmüştür.¹⁸⁷ Bunlardan biri, beylerbeyinin timar tevcihindeki fonksiyonuna dairdir. Osmanlı Devleti’nde 1530 yılına kadar bütün timarlar beylerbeyi tarafından tevcih edilip, merkezden onaylanmaktadır. Bu durum, timar tevcihinde beylerbeyinin ne kadar geniş bir yetkiye sahip olduğunun göstergesidir. Ancak 1530 yılından itibaren beylerbeyi yalnız küçük ölçekli timarların tevcihinden sorumlu hale gelmiştir.¹⁸⁸ Bu küçük ölçekli timarların üzerinde beylerbeyinin birçok yetkisi vardır. Beylerbeyi, düşük gelirli bu tip timarların tevcihini belli bir sayının üstüne çıkmamak kaydıyla gerçekleştirebilmektedir. Ancak beylerbeyi bu tevcih işlemi merkeze bildirmek zorundadır. Beylerbeyinin tevcih ettiği bu tür timarlara “*tezkiresiz timar*” adı verilmektedir. Bunun dışında daha yüksek gelirli olan timarların tevcih işlemi, timara layık görülen sipahinin beylerbeyinden tezkiresini almasıyla başlamakta ve merkezden tayin beratını almasıyla son bulmaktadır. Bu tip timarlara ise “*tezkireli timar*” denilmektedir. Tezkiresini alan sipahi altı ay içerisinde merkezden (İstanbul’dan) tayin beratını alma mecburiyetindedir. Aksi takdirde dirliğin gelirinden faydalanamamaktadır. Tezkireli timarların tevcihinde merkezin fonksiyonu tezkiresiz timarların tevcihine oranla daha fazladır.¹⁸⁹ Timar tevcihinin, birçok farklı görevde yer alan kimselerin arzıyla gerçekleştiği görülmektedir. Bunlardan bazıları, sancakbeyi, beylerbeyi, vezir, dizdâr ve kadı’dır.¹⁹⁰ Tabii bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Ayn Ali Efendi’ye göre, beylerbeyinin doğrudan kendisinin beratıyla tevcih ettiği timarları 6.000 akçeden az olarak nitelenmektedir. Bu Osmanlı müellifi, sipahinin beylerbeyinden aldığı tezkireyi merkeze götürüp tayin beratı almasıyla tevcih edilen timarların 6.000 akçe veya daha fazla olduğunu belirtmektedir. Buna göre, Ayn Ali

¹⁸⁶ Örnek olarak bkz. BOA, TRD-262, s. 144.

¹⁸⁷ Aydın, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisinde Timar Tevcih Sistemi”, s. 30.

¹⁸⁸ Barkan, “Timar”, s. 315.; İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, s. 229.; Ayrıca bkz. Doğan, “Osmanlı Timar Sistemi’nde Tevcih Prosedürü”, s. 3.

¹⁸⁹ Barkan, “Timar”, s. 315.

¹⁹⁰ Nejat Göyünç, “Timar Tevcihi Hakkında”, *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul, 1995, s. 69.

Efendi 6.000 akçeden az olanları tezkiresiz timarlar, 6.000 akçe veya daha fazla olanları ise, tezkireli timarlar olarak tanımlamaktadır.¹⁹¹

Bir dirliğin sipahiye tevcih olabilmesi için, ya bir şehzadenin kapu halkına dâhil olması, ya üst düzey bir devlet yöneticisi tarafından önerilmesi ya da dikkate değer bir hizmette bulunması gerekmektedir.¹⁹²

Devlet-i Âliyye, timarlı sipahilerin seferde göstermiş olduğu başarılar doğrultusunda “terakki” adı verilen zamlar vermektedir. Sipahinin yaptığı hizmetlere paralel olarak aldığı zamlar da artabilmektedir. Bu terakkilerin verilmesiyle sipahinin savaşma isteğinin artması hedeflenmektedir.¹⁹³ Zam alan sipahinin geliri 400 altın dükaya kadar yükselebilmekteydi.¹⁹⁴ Altın dükanın akçe cinsinden kur değerlerine bakıldığında bu miktarın zeâmet seviyesinde bir değere sahip olduğu görülmektedir.¹⁹⁵ İncelediğimiz kayıtlarda, Tirelü Mehmed’e ait bir zeâmet kaydında 40.618 akçe tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Bunun 3.000 akçesi terakkidir. Bu timarlı sipahi, donanma seferinde ve Eğri kalesi fethinde hizmette bulunduğundan dolayı terakkiye layık görülmüştür.¹⁹⁶

Timar tevcihatında yarar olmak ve hizmette bulunmak esası dışında öncelikle hak tanınan kimseler bulunmaktaydı. Bu kimseler sipahi oğullarıdır. Vefat etmiş olan sipahinin dirliği öncelikli olarak oğlu veya oğullarına tevcih edilmektedir. Dirliğin tamamı oğula intikal etmemektedir. Bu arazinin çekirdeği olarak gösterilen kılıç kısmı dışındaki terakkiler tevcih dışında tutulmaktadır.¹⁹⁷ Bir sipahi oğlunun babadan kalma

¹⁹¹ Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Mezâmîn-i Defter-i Divân*, s. 66.

¹⁹² Beldiceanu, *Osmanlı Devleti'nde Timar*, s. 71.

¹⁹³ Emine Erdoğan Özünlü, “Osmanlı Ordusunda Motivasyon ve Terfi Kaynağı: ‘Terakki’ Tevcihi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Vol. 3, Issue: 11, 2010, ss. 238-239.

¹⁹⁴ İnalçık, *Klasik Çağ...*, s. 120.

¹⁹⁵ Dükanın akçe cinsinden karşılığı seneden seneye değişkenlik gösterse de yukarıda bahsi geçen miktarın zeâmet düzeyinde olduğunu değiştirmemiştir. Mesela, 1584 yılında 1 altın düka 65-70 Osmanlı akçesine karşılık gelmektedir. 1588 yılında ise 1 altın düka 120 Osmanlı akçesine eşittir. Bu hesapla 400 altın dükanın karşılığı 1584’te yaklaşık 26.000-28.000 iken 1588’de 48.000 Osmanlı akçesidir. Bu örnekler altın dükanın Osmanlı akçesine göre kur değerinin daha fazla olduğunu bize gösterir. Bu kur farkının artmasında 1585-1586 yıllarında yaşanan tağşişin etkisini belirtmek gerekir. Osmanlı akçesi 1586 yılından sonra daha da değer kaybetmiştir. Bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, Ankara, 1999, s. 143, 152.

¹⁹⁶ Bu zeâmet kaydında terakkiyle beraber 12.400 akçelik noksanın tamamlanmasıyla toplamda 40.618 akçe zeâmet tevcih edilmiştir. Cülus sebebiyle yenilenen bu zeâmet kaydında tevcih edilen miktar Saruhan’ın Nif nahiyesinden tahsis edilmiştir (17 Zi’l-hicce 1012 / 17 Mayıs 1604). Bkz. BOA, TRD-262, s. 238-239.

¹⁹⁷ Barkan, “Timar”, s. 295.

dirliğe layık görülebilmesi için on yaşına gelmesi gerekmektedir. Bu kimseler belirtilen yaşa gelene kadar seferlere kendileri yerine cebeli göndermek mecburiyetindedirler. Ancak sipahi oğlunun on yaşına geldiğinde seferlere katılması şarttır. Eğer on yaşına gelmiş bir sipahi oğlu seferlere katılmayıp yerine cebelü yollamaya devam ederse dirliği elinden alınmaktaydı. Sefere katılma yaşı sonraki zamanlarda on yaşından on altı yaşa kadar çıkarılmıştır.¹⁹⁸ Douglas Howard, bu yaş sınırının kanunnamelerde geçtiğini ancak istisnai olarak Karaman gibi bazı vilayetlerde kotanın on sekiz yaşa kadar çıktığını söylemektedir.¹⁹⁹ Timar rûznâmçe kayıtlarında sipahi oğlunun hangi yaşta olduğunu belirten açık bir ifade bulunmamaktadır. Ancak, sipahi oğlunun tevcih koşulunu sağladığını gösteren bir ipucu olarak “*kılıca yarar*” kavramı yer almaktadır. Douglas Howard, “*kılıca yarar*” kavramına iki anlam yüklemektedir. Bunlardan biri, kılıcı bir savaş silahı olarak görmesi, diğeri ise kılıcı timarın bölünemeyen çekirdeği olarak kabul etmesidir. Howard’a göre, kılıcı kullanabilecek yetenekte ve erişkinlikte olanlar için “*kılıca yarar*” ifadesi kullanılmaktadır.²⁰⁰ Bir sipahi oğlu olan Süleyman oğlu Hüseyin’e ait timar kaydında 2.000 akçe kılıç timarı tevcih edildiğinden bahsedilmekle beraber “*kılıca yarar*” ifadesi de kullanılmaktadır.²⁰¹ Bu örnek, sipahi oğullarının uygun yaşta dirlik elde ettiğini göstermekte ve Howard’ın yüklediği anlamı desteklemektedir.

Dirliğin intikal şekilleri arasında ölüm, feragat gibi birçok hususta etkin olmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak daha sonraki başlıklar altında örnekler verilerek mevzuuya detaylı bir şekilde değinilecektir.

Sipahi oğlu, vefat etmiş olan babasının dirliği üzerinde önceden bahsettiğimiz üzere on yaşına gelene kadar bir hak iddia ederek talepte bulunamazdı. On yaşına geldikten sonraysa sipahi oğlunun dirlik üzerinde bir talepte bulunabilmesi için bu sürenin üzerinden yine yedi yıl gibi bir zaman geçmesi gerekiyordu. Bu süre içerisinde hakkı olan dirliği talep etmediği zaman sipahi oğlunun babasından kalan dirlik üzerinde bir hakkı kalmamaktaydı. Bu durum, dirlik üzerinde soya dayalı bir tevcihatın

¹⁹⁸ M. Tayyib Gökbilgin, “Kanuni Sultan Süleyman Timar ve Zeâmet Tevcihi ile İlgili Fermanları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. XVII, S. 22, 1967, s. 40, 44.

¹⁹⁹ Douglas Howard, “The Life and Career of an Ottoman Sipahi, Second Half of the Sixteenth Century”, *Aspects of Altaic Civilization*, (Ed. Denis Sinor) Vol. III, Indiana University, Bloomington, 1990, s. 50.

²⁰⁰ Howard, “The Life and Career of an Ottoman Sipahi...”, s. 50.

²⁰¹ BOA, TRD-215, s. 260. (12 Receb 1007 / 8 Şubat 1599)

bulunmadığının göstergesiydi. Dirlik hakkını kaybetmiş olan sipahi, yedi senelik bu zaman zarfının bitmesinden sonra sefere katılması durumunda dirlik hakkını tekrardan elde edebilmekteydi.²⁰² Buna rağmen ma'zûl sipahiler tevcihat için iki yıl boyunca bekletilmekteydi. Bu süre içerisinde ana mahlûl timardan da tevcih yapılamazdı. Ancak, feragat etme yoluyla timar tahsis edilebilirdi. Vefat eden sipahinin timarı, ma'zûl olan sipahiye iki yılı doldurmadığı sürece verilmemekteydi.²⁰³

Babadan oğula timar intikalinde, terakkilerin ve birtakım ilavelerin dışarıda tutulmasıyla sadece timarın çekirdeğini oluşturan kılıç kısmı verilebilmekteydi. Bu kılıç timarının miktarı gelir seviyesine ve bölgelere göre değişmekteydi. Anadolu Eyaleti'nde bulunan 6.000 akçeye kadar olan tezkeresiz timarların kılıç kısmı 2.000 iken, Rumeli'nde tezkeresiz timarların kılıcı 3.000 akçeydi. Ayrıca, Rumeli'nde 6.000 ile 20.000 akçe arasında olan tezkereli timarların kılıcı ise, 6.000 akçeydi. Bir kılıç, bir sipahiye eşit idi. Timarın değişmeyen ve bölünmeyen kısmı olan kılıç, birden fazla sipahiye verilememekteydi. Bunun bir istisnası, babadan kalma timara iştirak eden iki veya daha fazla sipahi oğulları idi.²⁰⁴ Ölen sipahinin timarı, oğullarına değişen miktarlarda tahsis edilebilmekteydi. Mesela, timar geliri 10.000 ila 20.000 akçe arasında olan bir sipahinin ölmesi durumunda, birinci oğluna 4.000, ikinci oğluna ise 3.000 akçe verilmekteydi.²⁰⁵

Tevcih sisteminde sipahi oğullarına kılıç kısmının verilmesindeki neden, timar tahsis edilen coğrafyada babadan oğula aktarılan büyük bir aile toprağının oluşmasının önüne geçmektir. Bunun için timar sahibinin oğullarına farklı köylerden timar tevcih edilebilmekteydi.²⁰⁶ Böylece, sipahilerin bir nevi "toprak ağası" olmasına ve bölgesel bir güç kurmasına engel olunmuştu.

Timarlar genellikle askerî sınıfa mensup kişilere tahsis edilmekteydi. Ancak, reâyâ kesiminden kişilere dahi timar verildiği de görülmektedir. Özellikle de reâyâdan olan kimselerin seferlerde ve serhad boylarında göstermiş olduğu hizmetler askerî zümreye geçmelerini sağlamaktaydı.²⁰⁷ Bunların haricinde saray eşrafından görevlilere de timar

²⁰² İnalçık, *Klasik Çağ...*, s. 119.

²⁰³ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân fi Kavânin-i Âl-i Osmân*, s. 140.

²⁰⁴ Barkan, "Timar", s. 316.

²⁰⁵ İnalçık, *Klasik Çağ...*, s. 119.

²⁰⁶ Barkan, "Timar", s. 316.; Ayrıca bkz. Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipahileri*, s. 54-55.

²⁰⁷ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân fi Kavânin-i Âl-i Osmân*, s. 141.

tahsis edilmektedir. Saray görevlilerine timar verilmesindeki başlıca sebebi, kişilerin masraflarının, maaşlarının ve emeklilik ücretlerinin karşılanmasıdır.²⁰⁸

XVI. yüzyıla kadar bu sistem, askerleri ödüllendirme ve savaşlarda askerlerden verim alabilme adına düzgün bir şekilde işlemiştir. Ancak bu yüzyıldan itibaren usulsüzlüklerin ve yolsuzlukların artması, sistemin işlemesine engel teşkil etmiştir. Kanunî Sultan Süleyman dönemi ve daha ileriki süreçlerde alınan önlemlere rağmen topraksız kalan sipahilerin ve yönetici baskısından şikâyetçi olan reâyânun isyanlara karışması huzursuzluğa yol açmıştır.²⁰⁹ Böylece, bu yüzyıldan itibaren timar sisteminde değişimin yaşanması kaçınılmaz olmuştur.

3.2. TİMARLI SİPAHİLERİN KİMLİĞİNE DAİR

Selçukluların ordusunda önemli bir yere sahip olan iktâ' askerlerinin²¹⁰ Osmanlı ordu teşkilatındaki karşılığı timarlı sipahilerdir. Türk devletlerinde belli görevler ve hizmetler karşılığında askere toprak tahsis edilmesi, ordu yapısını şekillendiren ve aktif rol oynayan bir unsurdur. Bu uygulama, yalnızca Osmanlı veya diğer Türk devletlerinde kullanılmamıştır. Toprağa bağlı asker sağlamanın menşei hala ihtilafli bir konudur. Devletler farklı isimler altında benzer bir uygulama tatbik ederek savaşa hazır bir birlik kurmuşlardır. Bu askerlerin ihtiyaçları ise, kendilerine tahsis edilen toprakların gelirlerinden sağlanmıştır. Burada, bahsedilen tipte bir askeri kuvvet olan timarlı sipahilerin Osmanlı ordusundaki yeri ve sayısı, devlet ile köylü arasındaki ilişkileri, kılık kıyafet ve teçhizatları üzerinde durulmuştur.

Osmanlı ordu teşkilatında ilk zamanlarda düzenli bir askeri birlik yoktu. Orhan Bey döneminde yaya ve müsellemlerden oluşan ilk düzenli ordunun kurulmasını müteakiben ordu yapısı gelişerek ve birçok birlikler kurularak zamanla güçlü bir teşkilat haline gelmişti. Devlet-i Aliyye'nin geniş sınırlara ulaşmasında bu ordu teşkilatı aktif bir rol

²⁰⁸ Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipahileri*, s. 58.

²⁰⁹ İlgürel, "Celâli İsyânları", s. 253.

²¹⁰ Timarlı sipahiler ile benzerlik taşımaktadır. Topraklı süvariler olarak tanımlayabileceğimiz iktâ' askerleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Ankara, 2010, ss. 99-110.

oyunmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun ordu yapısındaki kara kuvvetleri temelde ikiye ayrılmıştı. Bunlar kapıkulu ocakları ve eyalet kuvvetleriydi. Kapıkulu ocakları kendi içerisinde de ikiye ayrılmaktaydı: yaya kapıkulu ocakları ve atlı kapıkulu ocakları.²¹¹ Yaya kapıkulu ocakları içerisinde yeniçeri, acemi, topçu, humbaracı, top arabacıları, lağımçı ve cebeci ocakları yer almaktaydı. Bu ocaklar arasında en kalabalık askeri sınıf yeniçerilerdi. Eyalet kuvvetleri ise; tımarlı sipahi, azeb, deli, akıncı, yörük, canbaz, cerehor, beşli ve gönüllü birliklerinden oluşmaktaydı. Bunların arasında azeb, deli, akıncı ordunun öncü birliklerinde yer alırdı. Yörük, canbaz, cerehor, yaya ve müsellemler birlikleri geri hizmetlerde destek olurlarken, beşli ve gönüllü birlikleri kale askeri kuvvetleri arasında bulunmaktaydı. Burada Osmanlı ordu gücünü temsil eden ve büyük bir çoğunluğa sahip olan kuvvet, tımarlı sipahilerdi.²¹² Bu askeri birlik, kendine has özelliklerini Fatih Sultan Mehmed döneminde edinmiş, bu dönemde yapılan köklü ve kapsamlı yeniliklerle önemli bir askeri güç haline gelmişti. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise, eklemeler ve değişiklikler yapılarak hem sistem kuvvetlendirilmiş hem de sipahiler sıkı denetim altında tutulmuştu.²¹³

Tımarlı sipahiler, Osmanlı toprak sisteminin merkezinde yer almaktadır. Sipahiler dirlik elde ettiği coğrafyada sosyo-ekonomik açıdan önemli rol oynamaktadır. Başlıca görevleri dirliğin güvenliğini, asayişini ve dirliğin düzenli olarak işletilmesini sağlamaktır. Bunlarla beraber sipahi, dirliğinde devletin koyduğu vergileri toplamakla vazifelidir.²¹⁴

Osmanlı'nın temel uygulamaları arasında yer alan tımar sisteminde, tımar tevcih edilen çoğu asker arasında tımarlı sipahiler bulunmaktaydı. Böylece, sipahiler tımar sisteminin temel unsuru olarak ordu içerisinde yer almakla birlikte sistem içerisinde aktif bir rol de almışlardır.²¹⁵

Devlet-i Aliyye'nin atlı süvarilerinden olan tımarlı sipahiler ordu yapısı içerisinde hatırı sayılır bir nüfusa sahiptir. Yıllan yıla sayılarında değişiklik olsa da ordu yapısındaki nüfuzları önem teşkil etmekteydi. Bu durum, XVI. yüzyılın sonlarında tımar sisteminin

²¹¹ Bu ocak içerisinde yer alan askerlere kapıkulu süvarileri denilmektedir. Bkz. Abdülkadir Özcan, "Osmanlılar-Askeri Teşkilat", *DİA*, C. XXXIII, İstanbul, 2007, s. 510.

²¹² Özcan, "Osmanlılar-Askeri Teşkilat", ss. 509-511.

²¹³ Mesut Uyar, Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, İstanbul, 2014, s. 96.

²¹⁴ Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, İstanbul, 2010, s. 209-210.

²¹⁵ Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, s. 104.

sarsılmasına kadar sürmekteydi. Tımarlı sipahiler, diğere ordu birliklerine oranla sayı bakımından daha fazladır. İdris-i Bitlisî, 1473 yılında Anadolu’da 20.000, Rumeli’nde ise 24.000 tımarlı asker olduğundan *Heşt Bihişt* adlı eserinde söz eder. Bunların içinde cebelülerin de yer aldığı ihtimal dâhilindedir.²¹⁶ Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı’da 1527-1528 yıllarında Rumeli ve Anadolu eyaletlerinde 70.000 ila 80.000 civarında tımarlı sipahi olduğundan bahseder. Ayn Ali Efendi’ye göre ise, XVI. yüzyılın sonlarında Anadolu Eyaleti’ndeki cebelülerle birlikte 17.000 kadar asker bulunmaktaydı. Rumeli’nde ise 33.000 kadar asker yer almaktaydı. Barkan’ın bu verilerinden hareketle Anadolu Eyaleti’ndeki toplam kılıç sayısı 7.311’dir.²¹⁷ Bunun içerisinde Saruhan Sancağı’nda 41 zeâmet ve 674 tımar bulunmaktadır.²¹⁸ Bu sayısal veriler dönemin Anadolu’sundaki tımarlı sipahi sayısı hakkında da ipucu vermektedir. Anadolu Eyaleti içerisinde olması nedeniyle Saruhan Sancağı’ndan da tımarlı sipahilerin Barkan’ın ortaya koyduğu verilerin ana unsuru olan sipahi askerlerinin arasında yer aldığı muhakkaktır. Sofyalı Ali Çavuş yaşadığı dönemin verilerini ortaya koyarak 23 eyaletten 56.089 kişiye toprak tevcih edildiğinden bahsetmektedir. Yazar, bu miktara cebelüleri de ekleyerek toplamda 200.000 asker olduğunu söylemektedir. Bunlara 60.000 aşiret süvarisini de eklemiş olan müellif genel toplam olarak 260.000 askerden oluşan bir ordu bulunduğundan söz eder.²¹⁹ Koçi Bey risalesi de icmal defterlerine dayanarak bu konu hakkında önemli bilgiler vermektedir. 1631 yılında Koçi Bey’in kaleme aldığı bu risalede Anadolu Eyaleti icmal defterine göre, 7.000 kılıç yani tımar sahibi olduğundan bahsedilmektedir. Buna cebelüleri de ekleyen Koçi Bey, Anadolu Eyaleti’nde 17.000 teçhizatlı asker olduğunu belirtir.²²⁰ Avrupalı seyyahların bazıları ise XVII. yüzyıla ait kaleme aldıkları eserlerde, 100.000’den 700.000’e kadar ulaşan tımarlı askerlerden bahsederler.²²¹ Bu seyyahların ortaya koyduğu sayısal veriler çok abartılıdır. Tımarlı sipahilerin sayılarını daha sağlıklı elde edebilmek için o dönemin genel nüfus sayısı da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Ordu yapısındaki asker nüfusunun ne kadar olması gerektiği müelliflerin de değindiği bir konudur. Kâtip Çelebi (1609-1657) *Düstûru’l-amel fi Islâhi’l-halel* adlı eserinde

²¹⁶ İnalçık, “Tımar”, s. 169.

²¹⁷ Barkan, “Tımar”, s. 289-290.

²¹⁸ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. IX/I, İstanbul, 1996, s. 53.

²¹⁹ *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, s. 43.

²²⁰ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, s. 49.

²²¹ Aybet, ...*Osmanlı Ordusu...*, s. 230.

sipahilerin sayısının 20.000'in ve yeniçerilerin sayısının 30.000'in üstünde olması gerektiği görüşündedir.²²²

Sipahiler, orduda önemli bir yere sahipken, bu askerlerin kılık kıyafeti, fiziki görünüşü ve kullandıkları teçhizatlar merak uyandırmaktadır. Erdoğan Özünlü'nün tespitlerine göre, bu topraklı süvarilerin fizikî portreleri kaynaklarda açık kaşlı ve ela gözlü olarak ifade edildiği gibi kara gözlü, çatık kaşlı ve orta boylu olarak da tanımlanmıştır.²²³ Saruhan Sancağı'na ait incelenen timar rûznâmçe kayıtlarında timarlı sipahilerin fiziki özelliklerinden bahsedilmemektedir.

Bu askerlerin teçhizatı, at, kılıç, kalkan, kargı, ok, başlarındaki miğfer ve üstlerindeki zırhtır.²²⁴ Bunların yanı sıra ellerinde topuz, üstlerinde zincir levha zırhı ve göğüs kısmı bir madalyon ile desteklidir. Atlarının zırhlarının ise, lamel zırh üstüne kumaş örtülü şekilde olduğu tasvir edilmektedir.²²⁵ Timarlı sipahiler, kapıkulu sipahilerine göre daha hafif zırh giymektedirler.²²⁶ Mahmut Şevket Paşa, ateşli silahların orduda kullanılmasından sonra timarlı sipahileri, alaca külahlı, mavi şalvarlı, kuşağında bir çift tabanca bulunan, kayışı omzunda olan, tüfenkli, at üzerinde kılıç ya da mızrakla donatılmış ve ayağında kırmızı çizme giymiş olarak resmetmiştir.²²⁷ Bu bilgilerden hareketle timarlı sipahileri hafif atlı süvari birlikleri olarak tanımlamamız mümkündür.

Bu atlı süvariler, her 3.000 akçe timar geliri için bir cebelüyü sefere getirmekle yükümlüydü. 4.000 akçe timar geliri olan bir sipahi sefere kendisiyle beraber bir cebelü getirmek mecburiyetindeydi. Düşük timar geliri olan sipahiler sefere bürümelî (baş örtün) olarak katılamazdı. Ancak bu sipahiler cebe (hafif vücut zırhı) ile sefere gidebilirdi. Fatih döneminde timarlı sipahinin sefere bürümelî olarak katılabilmesi için en az 3.000 akçe timar geliri olması gerekiyordu. Geliri 1.000-2.000 akçe olan sipahiler cebe ile sefere katılabilmekteydi. Cebe ile sefere dâhil olan timarlı sipahinin yanındaki cebelü, timarlı sipahiye göre daha hafif bir zırh ile donanmıştı ki bu da onun konumunun üstün olmadığına göstergesiydi. Timar geliri daha düşük olan timarlı sipahilerin bağırdağı (zırh altına giyilen pamuklu kaftan) olan bir cebelü ile sefere

²²² Kâtip Çelebi, *Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar (Düstûru'l-amel fi Islâhi'l-halel)*, (Haz. Ali Can), Ankara, 1982, s. 27.

²²³ Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipahileri*, s. 122.

²²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara, 2011, s. 569.

²²⁵ David Nicolle, *Osmanlı Orduları, 1300-1774*, (Çev. Özgür Kolçak), İstanbul, 2013, s. 20.

²²⁶ Erhan Afyoncu, "Sipahi", *DİA*, C. XXXVII, İstanbul, 2007, s. 257.

²²⁷ Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, Ankara, 2014, s. 62.

çıkması mecburi idi. Bunun içinse sipahinin yıllık gelirinin 370 akçe olması yeterliydi.²²⁸ Yani, timarlı sipahilerin gelirlerine göre yanlarındaki cebelüyü giydirmekle yükümlü olduğu sonucuna varılmaktaydı. Cebelünün seferden kaçması durumunda sipahi onun yerine başka bir cebelüyü getirmek mecburiyetindeydi.²²⁹

Osmanlı askeri yapısında hiyerarşik bir sistem vardı. Alt rütbeli olan askerler üstlerine karşı itaat etmek durumundaydı. Timarlı sipahilerin de emirlerine itaat ettikleri amirleri bulunmaktaydı. Bunlar, beylerbeyi, sancakbeyi, alaybeyi, çeribaşı ve zâ'imlerdi.²³⁰ Sefere giderken her bir alaybeyinin emrinde bin sipahi olup, o timarlılar yanlarında cebelüleri de götürürlerdi. Her alayın başında üç ya da dört subaşı bulunurken bunlar sancakbeylerinin emir komutasında olurlardı. Sancakbeyi komutasındaki alaybeyleri, subaşları ve sipahiler, beylerbeyinin etrafında toplanırlardı. Sipahi birlikleri ordu düzeni içerisinde ordunun sağ ve sol kollarında hilal şeklinde yer almaktaydılar. Böylece yan taraflardan gelebilecek saldırılara karşı merkezi orduyu korumaktaydılar.²³¹ Bu düzen savunma savaşlarında değişirdi. Bu gibi durumlarda sipahiler piyadelerin gerisinde ok atarak destek verir veya savaş alanında cenk ederlerdi.²³² Savaşa katılanların kayıtları tutularak yoklamaları yapılırdı. Böylece, savaşa katılmayan timarlı askerler tespit edilip eğer mazeretleri yoksa dirlikleri ellerinden alınırdı.

Timarlı sipahiler, alaybeylerin, sancakbeylerin, şehzadelerin ya da beylerbeylerin bayrağı altında sefere gitmekteydiler. Bu sipahilerden bazıları kendi bölgelerinde kalıp güvenlik ve asayişini sağlamaktadırlar. Bununla beraber bu durum diğer sipahilerin topraklarının işletilmesinde de etkin bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Sefere çıkan sipahiler ile kendi yerlerinde kalan sipahiler dönüşümlü olarak iç ve dış güvenliği sağlamak adına nöbetleşe görev yapmaktadırlar. Sipahilerin sefer vaktinde kış mevsimine yakalanmasıyla, aralarında "harçlıkçı" adını verdikleri bazı başka timarlıların, arkadaşlarının dirlik gelirlerini toplamak üzere görevlendirildiği de görülmektedir. Bu harçlıkçılar timar gelirlerini tahsis ettikten sonra tekrar sefer

²²⁸ Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*, s. 87-88, 90-91.

²²⁹ Feridun M. Emecen, "Cebelü", *DİA*, C. VII, İstanbul, 1993, s. 188-189.

²³⁰ Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *Türkiye'de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, İstanbul, 1980, s. 846.

²³¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III-II, s. 568-569.

²³² Uyar, *Osmanlı Askeri Tarihi*, s. 101.

bölgesine geri dönmekteydiler.²³³ Bazen harçlıkçı olan sipahilerin sefere geri dönmediği de olabiliyordu. Nitekim 1597 tarihli bir kayıтта Tata kalesi muhafazasında dört nefer harçlıkçının görevlendirildiğini, bu harçlıkçılardan Mahmud adındaki sipahinin Tata muhafazasına geri dönmediğini dolayısıyla timarının mahlûl olduğunu öğreniyoruz.²³⁴ Bu durum harçlıkçıların sefere geri dönmedikleri takdirde timarlarının ellerinden alındığının da bir kanıtı niteliğindedir.

Genellikle timarlı sipahilerin Türk asıllı olduğunu savunan yaygın bir kanı vardır. Ancak konuya dair kaynaklar, bu kanının yanlış olduğunu ve kul kökenli kimselerin de olduğunu göstermektedir. Zira, iki ila yedi yılda bir veyahut padişahların cülus dönemlerinde gerçekleştirilen, “çıkma” adı verilen görevde yükselme ve değişikliğe gitme hadiselerinin olduğunda çıkmada, kul sisteminde yer alan bîrun ve enderundaki bütün sınıflarda bir hareketlilik meydana geldiği bilinmektedir. Bu sınıflarda yer alan kimselerde timar ve zeâmet sahibi statüsünü elde etme eğilimi görülmektedir. Mesela, çaşnigir, müteferrika ve kapıkulu sipahisi zeâmet sahibi olabilmekteydi. Çavuşlar, yeniçeriler ve kapıcılar timar elde ederek timarlı sipahi sınıfına nakil olmaktadır. Bu durum, timarlı sipahilerin içerisinde kul asıllı kimselerin de olduğunu göstermekte ve hepsinin Türk asıllı olmadığını kanıtlamaktadır.²³⁵ Bunların dışında Osmanlı'nın öncü kuvvetleri olan akıncılara da timar tahsis edilerek timarlı sipahi olabildikleri görülür. Özellikle Rumeli'ndeki fetihlerde elde edilen toprakların akıncılara verilmesi dikkate değerdir.²³⁶

Bu atlı süvarilerin etnik yapılarının yanı sıra dinî yapıları üzerinde de durmak gerekir. Özellikle II. Murad ve Fatih dönemlerinde Rumeli üzerine düzenlenen seferler ile buradaki birçok yer Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bu fetihlerle birlikte Rumeli'nde yaşayan Hıristiyan Rum, Sırp ve Arnavut asıllı kimselere Osmanlı tarafından timar alma hakkı tanınmıştır. Böylece bu gayrimüslim tebaadan olanlar sipahi statüsüne erişme hakkı kazanmışlardır. Bu Hıristiyan sipahilerin timarları öncelikle oğullarına kalmıştır. Bu sipahi oğulları zamanla ihtida etmişlerdir. Böylece, Hıristiyan sipahilerin sayılarında

²³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara, 2015, s. 517.

²³⁴ BOA, TRD-199, s. 320-321.

²³⁵ İnalçık, *Klasik Çağ...*, s. 119.; İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, C. I, s. 211.

²³⁶ Ayşe Kayapınar, Emine Erdoğan Özünlü, *Mihaloğulları'na Ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri*, Ankara, 2015, s. 18-19.; Ayrıca bkz. Mustafa Alkan, “Osmanlı Devleti'nde Akıncı Ocağının Sonu”, *Gazi Akademik Bakış*, C. VII, S. 13, 2013, s. 111.

da önemli bir dönüş yaşanmıştır. Halil İnalçık, bu konu hakkında Arvanid, Tırhala gibi sancaklarda bu özelliğe sahip birçok sipahiden bahsetmektedir.²³⁷

Devlet-i Aliyye'nin güçlü bir askeri birliği olan sipahiler, devlet ile köylü arasında köprü görevi yapmaktaydı. Tımarlı sipahilerin, hem devlete hem de köylüye karşı yükümlülükleri bulunmaktaydı. Devletin koyduğu kanunlar doğrultusunda köylüyü denetleme hakkı sipahilere aitti. Mirî arazileri işleme hakkı köylüye ait iken sahibi devletti. Köylü, “*tapu resmî*” denilen bir bedel karşılığında toprağı işleme hakkı kazanırdı.²³⁸ Devlet, kanunlarla sipahi ile köylü arasındaki ilişkiyi dengelerken her ikisini de güvence altına almaktaydı. Kanunlar çerçevesinde köylüye bir takım haklar verilmekle beraber sınırlandırmalar da getirilmekteydi. Köylü, seferlerde yararlılık göstermiş ise sipahiliğe geçebilmekteydi. Reâyânın toprağını işlemesinden başka bir işle uğraşması istenmediğinden bu gibi bazı engelleyici tedbirler alınmaktaydı.²³⁹ Toprağını bozup başka işle meşgul olan ve üç yıl boyunca toprağına uğramayan reâyâyâ “*çift bozan*” adı verilen vergi mükellefiyeti getirilirdi. Sipahinin, kaçan reâyâyâyı on yıl içerisinde geri getirme hakkı vardı.²⁴⁰ Hatta bu süre önce yirmi yıla daha sonra kırk yıla kadar çıkmıştı.²⁴¹ I. Ahmed'e ait bir kanunnamede, reâyânın toprağını terk edip başka zanaat veya ticaretle uğraşmasına ceza olarak çift bozan vergisinin miktarı olan 75 akçe tahsil edileceğinden bahsedilmektedir. Tabii bu miktar nim-çiftten daha küçük topraklar için geçerliydi. Eğer terk edilen tüm çift ise 300, nim-çift ise 150 akçe çift bozan alınacağı kanunnamede geçmekteydi.²⁴² Ayrıca, köylü işlediğı, ekip biçtiğı toprağı satamaz, vakıf yapamaz ve bağışlayamazdı. Ancak, başkasına devredebilmesi için devletin rızasının olması ve devralacak köylünün sipahiye tapu resmi ödemesi gerekti.²⁴³ Yine I. Ahmed dönemindeki kanunnamede, ölen köylünün ekip biçtiğı toprağı oğluna intikal edebilmesinden, oğlu yok ise kızı tapu ile alabileceğinden, kızı da yok ise köylünün kardeşine kalabileceğinden bahsedilmekteydi.²⁴⁴ Tımarlı sipahiler,

²³⁷ Halil İnalçık, “Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna, XV. Asır Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, s. 211, 216.

²³⁸ Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipahileri*, s. 64.

²³⁹ Barkan, “Tımar”, s. 306-307.; Tabakoğlu, *Osmanlı Mâli Tarihi*, s. 420.

²⁴⁰ Daha sonra bu on sene, onbeş seneye kadar uzatılmıştır. Bkz. Halil İnalçık, “Tımar”, s. 170.

²⁴¹ Erdoğan Özünlü, Gümüşçü, “Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar”, s. 38-39.

²⁴² Yılmaz Kurt, “I. Ahmed (1603-1617) Dönemine Ait Bir Osmanlı Kanunnâmesi”, *Belgeler*, C. XXXI, S. 35, 2010, s. 15.

²⁴³ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, C. II, İstanbul, 2010, s. 454.

²⁴⁴ Kurt, “I. Ahmed (1603-1617)...”, s. 10.

köylüler gibi, topraklarını satamaz, vakfedemez ve bağışlayamazdı.²⁴⁵ Ancak, sipahilerin bu toprakları babadan oğula geçebilmekteydi.²⁴⁶ Sipahiler kanunlar doğrultusunda mirî arazi ve köylülerle ilgili konularda tam yetki sahibiydi. Bu yüzden timarlı sipahilere “*sahib-i arz*” da denilirdi.²⁴⁷ Bu askerler, hem devlet denetiminde köylüden öşür vergisi tahsil etmekte hem de sorumlu oldukları bölgenin güvenliğini sağlamaktaydı.²⁴⁸ Bunun haricinde, daha önce de bahsettiğimiz gibi sipahilerin seferlere katılmakla birlikte yanlarında gelirlerine göre cebelü getirme yükümlülüğü vardı.

Timar sahipleri, terfi alarak topraklarını genişletebilmekte idi. Devlet, geniş ölçekli timarlara sahip olanlara karşılık kanunlar çıkartarak bazı tedbirler almıştı. Böylece, devlet kendisine karşı oluşabilecek bir aristokrasiye engel olmuştu. Merkezi otorite, köylü ile sipahiler arasındaki ilişkileri sıkı bir şekilde denetim altında tutarken, aralarında oluşabilecek anlaşmazlıklarda köylünün sipahi karşısında itiraz etme hakkını tanıyordu. Hatta aralarındaki sorun mahkemeye intikal ettiğinde köylü mahkeme kararını reddedebilmekte idi. Bu da devletin kanunlar aracılığıyla köylünün sipahi baskısı altında ezilmesine engel olduğunu gösteriyordu.²⁴⁹ Kısaca, köylüler sipahilerin, sipahiler ise devletin kontrolünde bulunuyordu. Osmanlı merkezi otoritesi, ne köylülerin ne de sipahilerin aleyhinde yol izlemekteydi. Devlet-i Aliyye kanunnamelerle sipahi ile köylü arasındaki dengeyi sağlamayı çalışmaktaydı. Bu durumun XVI. yüzyılın sonlarından itibaren timar sisteminin işlevini tamamen yitirmesine kadar sürdüğü görülebilmekteydi.

Klasik dönem Osmanlı ordusunda aktif rol oynayarak savaşlarda fütihat anlayışıyla sınırların genişletilmesinde etkin rol oynayan timarlı sipahi birlikleri, zamanla önemlerini yitirmişlerdir. Bu süvari birliklerinin yetersizliği, en çok 1593-1606 yıllarında yapılan Osmanlı-Habsburg savaşlarında ortaya çıkmıştır. At üstünde hafif tüfekle savaşan Habsburg askerleri, kılıç, kalkanla mücadele eden timarlı sipahilere karşı üstün gelmişlerdir.²⁵⁰ Sipahilerin Avrupa'nın askeri teknolojisini kullanması ancak

²⁴⁵ Barkan, “Timar”, 295; Tabakoğlu, *Osmanlı Mâli Tarihi*, s. 420.

²⁴⁶ Barkan, “Timar”, s. 296.

²⁴⁷ İnalçık, “Timar”, s. 170.

²⁴⁸ Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipahileri*, s. 65.

²⁴⁹ Tabakoğlu, *Osmanlı Mâli Tarihi*, s. 420, 423.

²⁵⁰ İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, C. I, s. 185-187

XVII. yüzyılın ortalarında tabanca ile donatılmasıyla mümkün olabilmiştir.²⁵¹ XVII. yüzyılın ortalarına doğru timar sistemi değişim sancıları çekerken sipahiler bu durumdan faydalanarak daha fazla dirlik elde etmeye çalışmışlardır. Öyle ki seferlere katılmayarak ya da seferlerden firar ederek büyük dirlikler üzerinde birbirleriyle rekabete girişmişlerdir. Bu durumdan etkilenen köylüler XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren, malî sıkıntı yaşamış ve topraklarını terk etmek zorunda kalmışlardır.²⁵² XVI. yüzyılın ikinci yarısında timar sisteminin önemini yitirmesine paralel olarak timarlı sipahiler de eski itibarlarını kaybetmişlerdir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ordudaki reform çalışmalarına rağmen timarlı sipahi birliklerinin 1847 senesinde ilga edilmesinin önüne geçilememiştir.²⁵³

3.3. TİMAR SAHİPLERİ

Timar sahipleri içerisinde önemli bir sayıya sahip olan timarlı sipahiler, daha önce de değindiğimiz gibi Osmanlı'nın klasik ordu yapısında mühim bir yeri vardır. Bilhassa seferlerde göstermiş oldukları yararlılıktan dolayı bu askerlere toprak tevcih edilmektedir. Tabii timar sahipleri sipahilerle sınırlı kalmamaktadır. Sarayda veya sancakta muhtelif makamlarda vazifeli olan kimseler timara layık görülmekteydi. Yıllık 20.000 akçeye kadar geliri olan bu timar sahiplerine²⁵⁴ çeşitli nedenlerle dirlik intikal etmişti.

Dirlik tahsis edilen devlet görevlilerinin Saruhan Sancağı içerisindeki konumlarına bakıldığında bu kimselere Saruhan'dan nasıl ve hangi nedenlerle dirlik tevcih edildiği cevaplandırılması gereken önemli bir sorudur. Bu konuya dair çalışmanın iki safhasında detaylı olarak bilgi verilecektir. Ancak öncelikle Saruhan Sancağı'ndaki dirliklerin sahiplerine nasıl intikal ettiğine değinmekte fayda vardır. Aşağıdaki tablo bu soruya cevap vermek üzere hazırlanmıştır. (Bkz. Tablo-1)

²⁵¹ Gabor Agoston, "1453-1826 Avrupa'da Osmanlı Savaşları", *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, (Ed. Jeremy Black), (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul, 2003, s. 136.

²⁵² Barkey, *Eşkîyalar ve Devlet...*, s. 68.

²⁵³ Özcan, "Osmanlılar-Askeri Teşkilat", s. 511.

²⁵⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III-II. Kısım, s. 311.

Tablo-1: Timarların Dirlik Sahiplerine İntikal Şekilleri²⁵⁵

Defterlerde Geçen İntikal Şekilleri	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1613)	TRD-354 (1617)	Toplam
Dirlik Sahibinin Dirliğinden Feragat Etmesi	32	49	45	17	4	10	21	18	31	33	260
Babanın Dirliğinden Feragat Etmesi	2	10	3	-	-	1	2	6	1	3	28
Kardeşin Dirliğinden Feragat Etmesi	9	2	5	-	-	-	2	4	-	-	22
Dirlik Sahibinin Vefat Etmesi	13	15	22	7	6	7	13	11	5	11	110
Babanın Vefat Etmesi	18	27	24	4	6	2	7	9	4	3	104
Kardeşin Vefat Etmesi	1	-	1	-	2	-	1	3	-	-	8
Oğulun Vefat Etmesi	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2
Sefere / Muharebeye Gitmeme	3	9	6	12	-	4	11	7	9	9	70
Seferden Firar Etme	5	8	3	1	-	1	1	1	-	-	20
Sefere Katılmadığının İddia Edilmesi	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	3
Başka Dirlik Alınması	1	-	-	-	2	-	2	1	-	2	8
Dirliğin Başkasına Verilmesi	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	2
Mütekaid / Tekaüd (Emeklilik)	2	4	-	-	-	-	-	-	-	-	6
Kızılbaş Olma	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Ber Muceb-i Tezkere	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Emre İtaat Etmeme	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Esirlikten Kurtulma	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Kanuna Aykırı Olarak İki Beylerbeyilikte ve Sancakta Dirlik Elde Etme	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2

²⁵⁵ Bu tablo, Emine Erdoğan Öztünlü tarafından kaleme alınmış *Ayntâb Sipahileri* adlı çalışmasındaki tablonun örnek alınarak ve incelediğim defterlerdeki bilgilere dayalı olarak hazırlanmıştır.

Eşkıyalık Yapma	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Yeterli Bilgi Olmadığından Tespit Edilemeyen	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Genel Toplam	88	125	110	42	20	26	60	64	53	63	651

Tablo-1’de de görüldüğü üzere 1595 ile 1617 yılları arasında Saruhan’da dirliklerin başkasına feragatle verilmesi en çok rastlanılan intikal etme şeklidir (260 adet). Yani dirlik sahibi kendi isteği doğrultusunda toprağını başka birisine bırakabilmiştir. Örnek vermek gerekirse, Saruhan’ın Gördes nahiyesinde dirlik sahibi olan İbrahim, toprağından feragat ederek dirliğini Üveys oğlu Şahbaz’a bırakmıştır.²⁵⁶ Yine Saruhan’da Manisa nahiyesinde dirliği olan Hasan Çavuş ve Ahmed adlı kimseler, dirliğini Hayri adlı sipahiye kendi istekleri doğrultusunda bırakmışlardır.²⁵⁷ Ağırlıklı olarak bu intikal şeklinin görülmesindeki sebep, dirlik sahibinin daha geniş timarlara talepte bulunmak istemesi olabilir. Mahlûl olan timarlar üzerinde bu dirlik sahipleri rekabete girdiklerini söylenebilir. III. Mehmed dönemine air TRD-177 (32 adet), TRD-199 (45 adet) ve TRD-215 (45 adet) numaralı defterlerde bu tür intikal şeklinin olduğu kayıtlar fazladır. I. Ahmed döneminde ise, TRD-328 (31 adet) ve TRD-354 (33 adet) numaralı defterlerdeki kayıtlarda timarından feragat eden kimseler çoğunluktadır. Tablo-1’e göre babanın ve kardeşin dirliklerinden feragat etmesi de söz konusudur. Babanın oğula dirlik feragat etmesi 28 kayıta rastlanırken, kardeşten dirlik feragat etmesi ise 22 kayıta görülmektedir. Bu durum, dirlikten feragat etmede akrabalık bağının da etkin olduğunu bize göstermektedir. Buna kanıt olarak Mehmed oğlu Mustafa adlı sipahinin oğluna kardeşi Hüseyin tarafından Manisa nahiyesinden feragat ettiği 2.000 akçelik dirliğin sefere gitme şartıyla tevcih edilmesi gösterilebilir.²⁵⁸ Dergâh-ı Âli çavuşlarından olan Cafer Çavuş’un dirliğinden feragat ederek Adala nahiyesindeki 6.158 akçelik dirliğin oğlu Mehmed’e intikal etmesi de bu konuya örnek olacak başka bir kayıttır.²⁵⁹

Bir dirliğin sahibi tarafından akraba olsun veya olmasın bir başkasına bırakılmasının bazı nedenleri vardır. Bu nedenlerden birisi, feragat eden dirlik sahibinin ya hasta ya da yaşlı olmasından dolayı görevlerini yerine getiremiyor olmasıdır. Başka bir neden ise, dirlik sahibinin daha yüksek gelirli topraklara başvurmak istemesidir. Bunun için kendi dirliğinden feragat etmesi gerekir. Böylece, üzerinde kayıtlı dirlik olmaz ve başka

²⁵⁶ Bu kayıta Mora Sancakbeyi Mehmed’in mektubu ile Şahbaz’ın yararlılığı merkeze bildirilmiş, böylece, bu sipahinin 1.000 akçelik noksanı tamamlanarak toplamda kendisine 3.000 akçe dirlik tevcih edilmiştir (2 Muharrem 1022 / 22 Şubat 1613). Bkz. BOA, TRD-354, s. 330.

²⁵⁷ Bu dirlik kaydında Hayri’ye Gence kalesinde yaptığı hizmetler karşılığında “sefer gitme” şartıyla dirlik tevcih edilmiştir (10 Cemaziye’l-ahir 1004 / 20 Şubat 1595). Bkz. BOA, TRD-177, s. 70.; Daha fazla örnek için bkz. BOA, TRD-199, s. 341-342.; BOA, TRD-282, s. 150.; BOA, TRD-262, s. 146.

²⁵⁸ BOA, TRD-177, s. 51-52. (15 Cemaziye’l-evvel 1004 / 16 Ocak 1596)

²⁵⁹ BOA, TRD-199, s. 351. (27 Rebiü’l-ahir 1006 / 7 Aralık 1597)

dirliklere talep hakkını elde eder. Bu yöntem ile sipahiler gelirlerini arttırmakla birlikte topraklarını da genişletmişlerdir.²⁶⁰

Saruhan'da timarların intikalinde timar sahibinin vefat etmesi önemli bir gerekçedir. Vefat eden timar sahibinin toprağı boşta kalması devletin aleyhine olan bir durumdur. Bu yüzden, böyle durumlarda devlet, timar sisteminin aksamaması için dirliğin başka bir kişiye aktarılmasını uygun görmüştür. Böylelikle üretimin devam etmesi ve vergi tahsilinin sekteye uğramaması istenmiştir. Mesela, Mehmed adlı sipahinin ölmesi sonucunda Adala nahiyesindeki 5.995 akçelik timar İbrahim'e tevcih edilmiştir.²⁶¹ Yine, Musa oğlu Hüseyin'e vefat etmiş olan Mahmud adlı sipahiden Nif nahiyesinden 3.000 akçelik timar tevcih edilmiştir.²⁶² Saruhan'da bu türden kayıtlar oldukça fazladır (104 adet). Bu gerekçe ile timar elde edenlere ait kayıtlar daha çok III. Mehmed dönemine ait TRD-215 numaralı defterde bulunmaktadır (22 adet). Bunun en önemli nedenlerinden birinin, batı cephesinde Habsburg ile Osmanlı arasındaki savaşların devam ediyor olması ve bu savaşlarda vefat eden kimselerin timarının mahlûl kalması ileri sürülebilir.

Bu minvalde timarların baba ve kardeşlerin vefatı ile de intikal ettiği görülür. Önceden bahsettiğimiz gibi vefat eden sipahinin timarı öncelikle oğlu veya oğullarına kalmaktadır.²⁶³ Buna dair kayıt örneklerine timar rûznâmçe defterlerinde çokça rastlanılmaktadır (104 adet). Mesela, Şaban oğlu İbrahim'e ölen babası tahvilinden Kayacık nahiyesinden 1.335 akçe timar sefere gitme şartıyla tevcih edilmişti.²⁶⁴ Süleyman oğlu Muharrem adlı bir sipahinin kaydında ise yine vefat eden babadan intikal eden Gördes nahiyesindeki 1.025 akçelik timardan bahsedilmektedir.²⁶⁵ Başka bir kayıta ise, Yanık kalesi muharebesinde top atışıyla ölen Pir Ali'nin Gördes nahiyesindeki 2.000 akçelik kılıç timarının oğlu Alişan'a bırakılmasından bahsedilmektedir.²⁶⁶ Bu örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Bu tür sipahi oğullarına ait timar kayıtlarında timarın babadan intikal ettiğine, timar rûznâmçe kayıtlarının deyişiyle

²⁶⁰ Barkey, *Eşkîya ve Devlet...*, ss. 66-68.

²⁶¹ İbrahim adlı sipahi Hamid Sancağı'ndaki timarından ma'zûl olmuş, buna karşılık Saruhan'dan vefat etmiş olan Mehmed'in timarı kendisine intikal etmiştir (28 Cemaziye'l-ahir 1006 / 5 Şubat 1598). Bkz. BOA, TRD-199, s. 395.

²⁶² BOA, TRD-238, s. 608 (15 Cemaziye'l-evvel 1006 / 24 Aralık 1597).; Ayrıca bkz. BOA, TRD-317, s. 164.; BOA, TRD-354, s. 371.

²⁶³ Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der Mezâmîn-i Defter-i Divân*, s. 71.

²⁶⁴ BOA, TRD-317, s. 163-164 (25 Ramazan 1010 / 19 Mart 1602).

²⁶⁵ BOA, TRD-256, s. 25 (22 Şaban 1008 / 8 Mart 1600).

²⁶⁶ BOA, TRD-238, s. 602 (20 Muharrem 1004 / 25 Eylül 1595).

“*sahih sulbi oğlu*” olduklarına dair “*iki zâ'im ve on nefer sipahi*” şahit gösterilmeleri vesikaların içerisinde yer alan diğer önemli bir husustur. Ahmed oğlu Ömer adlı sipahi oğluna ait bir kayıta vefat eden babasından kalan kılıç timarını alabilmek için Ömer iki zâ'im ve on sipahiye şahit olarak göstermişti.²⁶⁷ Bunların yanı sıra vefat etmiş olan kardeşten de dirlik tahsis edildiğini hemen burada belirtmemiz gerekir. (8 adet). Mesela, Bayram adlı sipahiye Kayacık nahiyesinden 3.000 akçelik timar, vefat etmiş olan Yusuf adlı kardeşinin tahvilinden intikal etmişti.²⁶⁸

Buraya kadar üzerinde durmuş olduğumuz dirlik el değiştirme şekilleri arasında belgeler sayesinde ulaşabildiğimiz çok daha ilgi çekici intikal yollarının varlığı vakidir. Vefat eden babadan oğula kalan timarın yanı sıra kayıtlarda ölen oğuldan babaya kalan dirliklere de rastlanılmaktadır (2 adet). Mustafa adlı sipahinin dirliğini feragat ile oğlu Yusuf'a bırakması ve sonrasında Yusuf'un vefat etmesiyle dirliğin tekrar Mustafa'ya intikal etmesi bu husustaki ilginç örneklerden biridir.²⁶⁹ Bu hususta örnekleri çoğaltmamız mümkündür. Dergâh-ı Âli çavuşlarından olan Metin Çavuş önce Adala nahiyesindeki dirliğini feragat ile oğlu Hasan'a bırakmış fakat oğlunun ölmesiyle dirlik yeniden kendisine intikal etmiştir.²⁷⁰ Bu iki kayıttan anlaşıldığı üzere dirlik sahiplerinin tek oğlu olabilir. Bu nedenle dirlik tekrar kendilerine verilmesi ihtimal dâhilindedir. Böylece, dirlik sahiplerinin maddi yönden zarar görmemeleri sağlanmaktadır. Bu türden kayıtlara az sayıda rastlanılmaktadır.

Saruhan'da görülen en yaygın intikal şekillerinin üzerinde durduktan sonra bahsetmemiz gereken bir diğer konu da sefere gitmeme hadisesidir. Bu şekilde timarı elinden alınan birçok timar sahibi bulunmaktadır (70 adet). Özellikle bazı kayıtlarda sefere gelmeyenlere yönelik veziriazamlar tarafından verilen kararlar yer almaktadır. Ali oğlu Mehmed'e ait bir timar kaydında sefere gelmeyen kâtipler, çavuşlar ve sipahiler gibi birçok dirlik sahibinin dirliklerinin ellerinden alınıp başka kimselere verilmesiyle ilgili dönemin veziriazamı İbrahim Paşa tarafından verilmiş olan dikkat çekici bir kayıt bulunmaktadır. Yine aynı kayıta Uyvar seferine gitmeyen Ramazan Çavuş oğlu Mustafa'nın timarının elinden alındığı ve timarın Ali oğlu Mehmed'e tahsis

²⁶⁷ BOA, TRD-262, s. 222 (25 Zi'l-kaade 1012 / 25 Nisan 1605).; Daha fazla örnek için bkz. BOA, TRD-282, s. 164.; BOA, TRD-317, s. 139.

²⁶⁸ BOA, TRD-282, s. 143 (20 Muharrem 1015 / 28 Mayıs 1606).

²⁶⁹ BOA, TRD-282, s. 166-167 (28 Safer 1015 / 5 Temmuz 1606).

²⁷⁰ BOA, TRD-282, s. 172 (2 Rebiü'l-ahir 1015 / 7 Ağustos 1606).

edildiği belirtilmektedir.²⁷¹ Başka bir kayıta ise, Kaniye seferine gitmeyen Mustafa ve İbrahim adlı sipahilerin timarlarının ellerinden alınıp, İlyas oğlu Hasan'a tahsis edildiğinden bahsedilmektedir.²⁷² Bu türden örnekler incelediğimiz defterlerde oldukça fazladır.

Sefere gitmeyenlerden bahsettiğimiz gibi seferden firar ettiği için dirlikleri ellerinden alınanlara da değinmek gerekir (20 adet). Nitekim, Ali oğlu Cafer'e ait bir kayıta, Tabur muharebesinden firar eden Hüseyin'in dirliğinin elinden alınmasından bahsedilmektedir. Aynı dirlik daha sonra Gori kalesinde yararlılık gösteren Ali oğlu Cafer'e intikal etmiştir.²⁷³ Bundan başka bir örnek ise, Süleyman ve İbrahim adlı sipahilerin Papa kalesi²⁷⁴ muhafazasından firar etmesiyle dirlikleri Eğri seferinde ve Papa kalesi muhafazasında yarar olan Mehmed oğlu Mahmud'a tevcih edilmiştir.²⁷⁵

Seferlere gitmeme veya seferlerden firar etme hususu özellikle III. Mehmed dönemine ait kayıtlarda rastlanılmaktadır (52 adet). Bu dönemde bilhassa garbe yönelik yoğun seferlerin olması, askerlerin psikolojilerini etkilediğini ve seferlerden firar etmelerinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Tabii bu dönemde Celâlî isyanlarının cereyan etmesinin büyük etkisi vardır. Bunun yanında yaşlılıktan ya da hastalıktan dolayı seferlere katılamayan timar sahiplerinin de olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Tablo-1'de verildiği üzere bir diğer intikal şekli ise dirlik sahibinin kızılbaş olmasıdır. Nitekim 1513 yılında Rum Eyaleti'nde birçok kızılbaş timar tahsis edildiği bilinmektedir.²⁷⁶ Yavuz Sultan Selim döneminde Şah İsmail ve taraftarlarına uygulanan politika neticesinde bu gruba mensup dirlik sahiplerinin sayısında önemli ölçüde azaldığı görülür.²⁷⁷ Buna rağmen XVII. yüzyılda az da olsa kayıtlarda bu türden kayıtlara rastlanılmaktadır. Nitekim bir kayıta Ali'nin kızılbaş olduğu ve bundan dolayı

²⁷¹ Ayrıca bu kayıta Ali oğlu Mehmed'e Varat seferinde göstermiş olduğu hizmetten ötürü Saruhan'ın Yengi ve Manisa nahiyelerinden toplamda 6.000 tevcih edildiğinden de söz edilmektedir (25 Rebiü'l-evvel 1009 / 4 Ekim 1600). Bkz. BOA, TRD-238, s. 598-599.

²⁷² BOA, TRD-238, s. 618-619.

²⁷³ BOA, TRD-238, s. 601 (10 Rebiü'l-ahir 1009 / 19 Ekim 1600).

²⁷⁴ Bu kalenin fethi, 27 Eylül 1594 tarihinde Yanık kalesinin alınmasından sonra Tatar askerleriyle Kırım Hanı Gazi Giray Han tarafından fethedilmiştir. Daha sonra bu kale müdafaa edilmeye çalışılmıştır. Bkz. Zeynep Aycibin, *Kâtip Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin I-II*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 258-259.

²⁷⁵ BOA, TRD-215, ss. 276-279.

²⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Jean Louis Bacque Grammont, "1513 Yılında Rum Eyaletinde Şüpheli Timar Sahiplerine Ait Bir Liste", (Çev. Lütfi Güçer, Halil Sahillioğlu), *İÜİFM*, C. XLI, S. 1-4, İstanbul, 1985, ss. 163-176.

²⁷⁷ Feridun M. Emecen, "Selim I", *DİA*, C. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 409.

5.000 akçelik timarının elinden alındığı ifade edilmiştir.²⁷⁸ Bu noktada dirliklerin intikal nedenlerinin yanı sıra tevcih sebepleri üzerinde durmak gerekir. (Bkz. Tablo-2)

²⁷⁸ BOA, TRD-328, s. 171.

Tablo-2: Timarların Dirlik Sahiplerine Tevcih Sebepleri

Defterlerde Geçen Tevcih Sebepleri	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1613)	TRD-354 (1617)	Toplam
Ber-vech-i teknil (Noksan Tamamlama)	34	60	43	23	9	13	47	25	29	39	322
Ber-vech-i iştirak (Ortaklık)	9	6	12	2	2	2	2	4	-	-	39
Ber-vech-i mübadele (Yer Değişikliği)	-	1	1	1	-	-	-	-	1	1	5
İbtida	13	31	29	24	8	9	26	21	23	27	211
Yarar Olma-Seferde/Muhafazada Hizmette Bulunma	30	44	32	30	7	11	21	18	27	35	255
Sefere Gitme Şartı / Bayrağın Altında Eşmek Şartı	10	17	33	1	7	4	12	6	1	1	92
Kalede Hizmette Bulunma	6	9	3	2	-	1	4	3	1	2	31
Ma'zûl	16	29	24	4	5	9	10	12	12	12	133
Terakki	13	15	13	3	1	2	11	8	6	9	81
Cûlus Terakkisi	2	1	-	-	-	-	-	1	-	-	4
Cûlus Sebebiyle Beratların Yenilenmesi	17	17	3	1	1	-	33	12	2	-	86
Emr-i Şerifi / Beratı Zayi Olma	9	11	5	5	1	5	8	3	2	5	54
Ulufe Karşılığı	-	1	3	-	1	1	2	2	1	-	11
Dirlik Sahibinin Dirliğini Oğluna Bırakma Şartı	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	5

Dirlik Sahibine Sonradan Dirlik Olmamak Şartı ²⁷⁹	-	3	-	-	-	1	-	-	-	-	4
Berat-ı Cedid Talebi	1	3	-	-	-	-	1	-	-	-	5
Terfi Etme	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	2
Yeniçerilikten Sipahiliğe geçme	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kapıkulu Sipahiliğinden Tımarlı Sipahiliğe Geçme	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Hizmette Bulunma Şartı	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kaleye Taş Taşıma	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kalenin Cami-i Şerifesine Taş Taşıma	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Kale Tamirinde Bulunma	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-	3
Kale Muhafazasında Kalma Şartı	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2
Mal-ı Mirî Tahsilinde Hizmette Bulunma	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Bilgi Eksikliğinden Dolayı Tespit Edilemeyen	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Genel Toplam	163	255	201	97	43	60	180	116	105	132	1352

²⁷⁹ Bu kayıtlarda “...min ba'd kendüye dirlik olmamak şartıyla...” ifadesi geçmektedir. Bu ifade, devletin kendi istekleriyle dirliğini bırakıp daha büyük dirliklere talep eden sipahilere mani olmak amacıyla sonradan dirlik verilmemesi üzerine timar tevcih edildiği şeklinde yorumlanabilir. Mesela, Hasan oğlu Veli'ye ait timar kaydında kendi isteğiyle dirliğini feragat eden baba Hasan'ın tahvilinden Saruhan'ın Kayacık nahiyesine bağlı Balıklı köyünden 2.000 akçelik kılıç timarı oğlu Veli'ye tahsis edildiği ifade edilmektedir.. Bu sipahi oğluna sonradan dirlik olmamak şartı konulduğu yine aynı kayıttta geçmektedir (23 Şaban 1006 / 31 Mart 1598). Bkz. BOA, TRD-199, s. 442-443.; Daha fazla örnek için bkz. BOA, TRD-199, s. 443.; BOA, TRD-256, s. 21-22.

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere (Tablo-2) Saruhan Sancağı'ndaki timarların ağırlıklı olarak noksan tamamlamak amacıyla verildiği görülmektedir (322 adet). Bu hususun nedeni, noksanı olduğunu beyan eden dirlik sahiplerinin daha fazla dirlik elde etmek istemesi veya timarlı arazilerin dirlik sahiplerinin ihtiyacını karşılamasında yetersiz kalması olabilir. Ali adlı bir sipahiye ait 4.000 akçelik dirliğin noksanının tamamlanarak 9.000 akçe ile tevcih edilmesi bu hususa güzel bir örnektir.²⁸⁰ Yine başka bir kayıta Gence kalesinde hizmette bulunan Mustafa adlı bir sipahinin 1.000 akçelik noksanı tamamlanmış ve toplamda kendisine 10.496 akçelik timar tevcih edilmiştir.²⁸¹

Diğer bir tevcih sebebi ise, daha önce de üzerinde durduğumuz gibi dirlik sahibinin yararlılık göstermesidir (255 adet). 1595-1617 yıllarındaki seferlerde yarar gösterenlere ve kale muhafazalarında görev yapanlara yoğun olarak dirlik tahsis edilmiştir. Bilhassa III. Mehmed dönemine ait defterlerdeki kayıtlarda yarar olan dirlik sahiplerinin sayısı I. Ahmed'e oranla daha fazladır. Burada, III. Mehmed zamanında garbe yapılan seferlerin sıklığı ve bu dönemdeki defterlerde kayıt sayısının çok olması göz ardı edilmemelidir. Özellikle TRD-177 (30 adet), TRD-199 (44 adet), TRD-215 (32 adet) ve TRD-238 (30 adet) numaralı defterde garpte ve şarkta yapılan seferlerde yarar olan dirlik sahiplerine ait kayıtlar mevcuttur. Defterlerdeki kayıtlar dönemin olaylarıyla paralellik gösterir. Genelde batıda Yanık, Eğri, Tata, Kanije, Estergon ve Gence gibi kalelerin muhafazasında yer alıp dirlik elde edenlerin sayısı fazladır. Bu dönemdeki Uyvar ve Budin gibi batı seferlerinde hizmette bulunan kimselere ait verilere rastlanılmaktadır. Mesela, 1596 yılındaki Eğri kalesinin fethinde hizmette bulunan Abdullah oğlu Koç Ali adlı sipahinin 3.000 akçelik dirlik elde etmesi,²⁸² Dergâh-ı Âli Çavuşu Süleyman Çavuş'un oğlu Mustafa'nın Uyvar seferinde ve Estergon kalesinin fethinde hizmette gösterdiği yararlılıktan dolayı dirlik elde etmesi²⁸³ bu hususta verebileceğimiz örnekler arasında yer alır.

Defterlerde özellikle bu dönemde Anadolu'yu kasıp kavuran Celâli isyanlarına karşı orduda yer alan sipahilere dair kayıtlar da göze çarpmaktadır. Mesela, Mustafa oğlu Abdi adlı sipahi, celâlilere karşı savaşmış ve yoldaşlık hizmetinde bulunmuştu. Bu

²⁸⁰ BOA, TRD-328, s. 163-164 (22 Receb 1020 / 30 Eylül 1611).

²⁸¹ BOA, TRD-215, s. 163 (2 Zi'l-hicce 1006 / 6 Temmuz 1598).; Ayrıca bkz. BOA, TRD-354, s. 372; BOA, TRD-256, s. 28.

²⁸² BOA, TRD-199, s. 359 (4 Receb 1005 / 21 Şubat 1597).

²⁸³ BOA, TRD-282, s. 134.

hizmetine karşılık Abdi'ye Saruhan'ın Adala nahiyesinden 5.000 akçe timar verilmişti.²⁸⁴ Başka bir kayıta da Sefer adındaki bir sipahinin Kalenderoğlu, Kara Said ve Tavi Celâlilerine karşı mücadele ettiğinden söz edilmektedir.²⁸⁵ Özellikle XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde Manisa'da Kalenderoğlu, Karayazıcı, Cennetoğlu, İlyas Paşa gibi bazı kimselerin eşkıyalık hareketleri görülmektedir. Bu eşkıya faaliyetlerinden özellikle köylüler etkilenmiş ve topraklarını terk edip muhtelif bölgelere göç etmişlerdir. Terk-i diyar eyleyen köylülere paralel olarak geliri azalan sipahilerin de olumsuz yönde etkilemiştir. Sipahilerden bazıları eşkıya hareketlerine katılmıştır.²⁸⁶

Saruhan'daki dirlik tevcihatlarının birçoğu ibtidadan yapılan tevcihlerdir (211 adet). Özellikle, sipahi oğulları ve çavuş oğullarına dair kayıtlarda bu türden dirlik tevcihlerine rastlanılmaktadır. Daha önce değindiğimiz gibi bir dirlik öncelikli olarak dirlik sahibinin oğlu ya da oğullarına kalmaktadır. Bu yüzden çeşitli sebeplerden dolayı ölmüş olan dirlik sahiplerinin timarları oğullarına intikal etmiştir. Ayrıca, kul oğlu olan dirlik sahiplerine de bu defterlerde karşılaşılmaktadır. Kapıkulu ocaklarındaki kimselerin ocaklarda babaları gibi askeri hizmette bulunan oğullarına "kul oğlu" denilmektedir.²⁸⁷ Mesela, Dergâh-ı Âli Çavuşu Abdi Çavuş'un oğlu Seferullah'a ibtidadan 6.000 akçe timar verilmişti.²⁸⁸ Kanunnameye göre çavuş oğullarına genellikle 10.000 akçelik timar tahsis edilmektedir.²⁸⁹ Nasuh oğlu Dede adlı sipahi oğluna ibtidadan 2.000 akçelik timar verilmesine dair kayıt²⁹⁰ ile Muharrem adındaki kul oğluna ibtidadan 3.000 akçelik dirlik tevcih edilmesinden de bu çerçevede bahsedilebilir.²⁹¹ Bunların dışında seferde hizmette bulunarak ibtidadan dirlik alan sipahiler de vardır. Mesela, Osman adındaki sipahiye Yanık kalesi fethinde gösterdiği yararlılıktan ötürü, ölen Ali tahvilinden ve ibtidadan 3.000 akçelik timar verilmişti.²⁹²

Tevcihat içerisindeki önemli diğer bir konu ise, terakkilerdir. Terakki kelime anlamıyla fazladan verilen zam demektir. Terakki tevcihlerinin miktarları 2.000 ila 6.000 akçe

²⁸⁴ BOA, TRD-328, s. 204.

²⁸⁵ BOA, TRD-354, s. 350.; Ayrıca bkz. BOA, TRD-282, s. 144.; BOA, TRD-177, s. 88.

²⁸⁶ Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, s. 15, 37, 59, 79, 80, 148.

²⁸⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, C. I, Ankara, 1988, s. 31.

²⁸⁸ Bu kayda göre Seferullah'a bayrağın altında eşmek şartıyla toplamda 9.000 akçe dirlik tevcih edilmişti (7 Safer 1012 / 17 Temmuz 1603). Bkz. BOA, TRD-262, s. 143-144.

²⁸⁹ Orhan F. Köprülü, "Çavuş", *DİA*, C. VIII, İstanbul, 1993, s. 237.

²⁹⁰ BOA, TRD-215, s. 165-166.

²⁹¹ BOA, TRD-238, s. 595.

²⁹² Osman'ın yararlılığını Çavuşbaşı ve Kaimmakam olan Mehmed Çavuş mektup ile bildirmiştir (12 Rebiü'l-evvel 1004 / 15 Kasım 1595). Bkz. BOA, TRD-177, s. 20-21.

arasında değişmektedir.²⁹³ Timar sahiplerinin seferlerde yaptıkları hizmetlerin karşılığında terakki verilmektedir (81 adet). Örneğin, Pervane oğlu Hasan'a İstolni Belgrad kalesi fethinde hizmette bulunmasından dolayı 1.900 akçelik terakki verilmiştir.²⁹⁴ Bir diğer kayıta Memi adlı sipahiye seferlerde göstermiş olduğu hizmetin karşılığı olarak 2.000 akçe terakki tahsis edilmiştir.²⁹⁵ Bu durum, seferlerde askerlerin savaşma isteğinin arttırılması çabasının göstergesidir.²⁹⁶

Belli başlı defterlerde görülen ve timar tevcih sebepleri arasında yer alan cülus nedeniyle berat yenilenmesi durumuna Tablo-2'de yer alan örnekler içerisinde de tesadüf edilmektedir (86 adet). Bu duruma dair kayıtlara özellikle III. Mehmed ve I. Ahmed'in cülus tarihlerini içeren TRD-177 (17 adet) ve TRD-262 (33 adet) numaralı defterlerde rastlanıldığı gibi diğer defterlerde içerisinde de yer almaktadır. Bu durumun nedeni, berat yenilemelerinin büyük ihtimalle sonradan yapılmasıdır. Hamza adlı sipahinin 10 Zi'l-kaade 1006 / 14 Haziran 1598 tarihli dirlik kaydında III Mehmed'in cülusu nedeniyle 5.000 akçelik dirlik beratının yenilenmesi bu duruma misal olarak verilebilir.²⁹⁷

Tablo-2'de gösterildiği üzere ma'zûl olan dirlik sahiplerine de tevcih işlemi yapılmıştır (133 adet). Ma'zûl, memuriyetten çıkarılmış, azledilmiş anlamına gelmektedir.²⁹⁸ Ma'zûl olan sipahiler, ya hizmetlerini yerine getirmemiş ya da seferlere katılmamıştır. Bu durumda sipahinin dirliği tamamen veya belli süreliğine elinden alınmaktadır. Eğer sipahi yedi yıl içerisinde beylerbeyine gider ve seferlere katılır ise, aynı sancaktan ya da farklı sancaktan tekrardan dirlik elde edebilmektedir. Seferlere katılmadığı zamanda ise dirliğini tamamen kaybetmektedir.²⁹⁹ Aydın Sancağı'ndan 2.000 akçelik dirlikten ma'zûl edilen Receb adındaki bir sipahiye sefere gitme şartıyla Saruhan'dan 4.999 akçelik dirlik tevcih edilmiştir.³⁰⁰

Ma'zûl sipahilerden başka birçok sipahiye dirlik “sefere gitme şartı” veya “bayrağın altında eşmek şartı” ile tevcih edilmiştir (92 adet). Ali adlı sipahiye sefere gitme şartı ile

²⁹³ Mehmet Zeki Pakalın, “Terakki”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul, 1972, s. 458.

²⁹⁴ BOA, TRD-282, s. 165.

²⁹⁵ BOA, TRD-262, s. 185-186.

²⁹⁶ Erdoğan Özünlü, “Osmanlı Ordusunda Motivasyon ve Terfi Kaynağı: ‘Terakki’ Tevcihi”, s. 239.

²⁹⁷ BOA, TRD-199, s. 452.

²⁹⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, C. I-II, İstanbul, 2007, s. 1374.

²⁹⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 570.

³⁰⁰ BOA, TRD-215, s. 203.

8.000 akçe dirlik verilmiştir.³⁰¹ Bu kayıttan başka Dergâh-ı Âli çavuşlarından Ali Çavuş'a 15.400 akçelik dirlik yine sefere gitme koşuluyla tahsis edilmişti.³⁰²

Timar kayıtlarının bazılarında dirlik sahibinin timar beratının zayi olmasından dolayı kaydın yenilenmesi bahsi geçmektedir (54 adet). Bu kayıtlarda zayi olduğu belirtilen timar beratlarının suya düşmüş ya yırtılmış ya da başka nedenlerden dolayı kaybolmuş olması ihtimal dâhilindedir. Ancak beratlarının neden zayi olduğuna incelenen kayıtlarda detaylı bilgi bulunmamaktadır. Örneğin, İsa oğlu Hasan adlı sipahiye ait bir kayıtta “...sefer-i hümâyûndan gelir iken berat zayi eylediğün...” ifadesi geçmektedir. Kaydın devamında bundan dolayı beratı yenilendiği anlatılmaktadır.³⁰³

Beratı zayi olmasından dolayı kaydı yenilenenlerden sonra üstünde durmamız gereken bir diğer timar tevcih şekli de timarın “*ber-vech-i iştirak*” (ortaklık) olarak verilmesidir (39 adet). Bu ortaklık durumu hasıl olduğunda bir sipahi toprağında kalır, diğeri ise sefere çıkar. Bu tür nöbetleşe tutulan timarlara *be-nevbet* adı verilmektedir.³⁰⁴ Özellikle bu tevcih işlemi babadan intikal eden timar kayıtlarında yani sipahi oğullarına ait kayıtlarda görülebilmektedir. Hamza'nın oğulları olan Musa ve İbrahim kardeşlere ölen babalarından 5.000 akçelik timar *ber-vech-i iştirak* olarak verilmiştir.³⁰⁵

Timar sisteminde ölen babanın dirliğinin öncelikle oğluna intikal ettirildiğinden bahsedilmiştir. Baba ölmeden de dirliği oğluna intikal edebilirdi. Şayet sipahi sefere gidemeyecek durumda olursa, dirliğini oğluna bırakma şartı ile feragat etme hakkına sahipti.³⁰⁶ Sefere gitmeme nedenleri arasında, yaşlılık veya hastalık gibi gerekçeler olabilmekteydi. Mesela, Mehmed adlı bir sipahi sefere gidememiş ve 2.500 akçelik dirliğini oğlu Haydar'a bırakmak şartıyla timarından feragat etmişti.³⁰⁷ Saruhan'daki dirlik sahiplerine ait bu tür tevcih örneklerine yalnızca TRD-199 numaralı defterde rastlanılmaktaydı.

³⁰¹ BOA, TRD-282, s. 166.

³⁰² BOA, TRD-317, s. 162-163.; Bunların dışında bu tür sefere gitme şartı ile dirlik verilen başka kayıtlar için bkz. BOA, TRD-354, s. 361.; BOA, TRD-238, s. 604.; BOA, TRD-199, s. 411-412.

³⁰³ BOA, TRD-262, s. 162. Bu kaydın haricinde başka örnekler de bulunmaktadır. Bkz. BOA, TRD-215, s. 156.; BOA, TRD-177, s. 65.; BOA, TRD-256, s. 27.

³⁰⁴ Bu tür ortak timarlarda cebelü yetiştirilmezdi. Bkz. Sertoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri”, s. 284.

³⁰⁵ BOA, TRD-317, s. 169.

³⁰⁶ Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Mezamîn-i Defter-i Divân*, s. 71-72.

³⁰⁷ BOA, TRD-199, s. 317.

Belli başlı tevcih sebepleri haricinde az görülen diğer tevcih sebepleri de Tablo-2'de gösterilmeye çalışılmıştır. Değinmemiz gereken bir konu da timar sahiplerinin kimlikleri / nitelikleridir. Bu konuya dair hazırlanmış tablo aşağıda sunulmuştur. (Bkz. Tablo-3)

Tablo-3: Timar Sahiplerinin Kimlikleri / Nitelikleri

Defterlere Göre Timar Sahiplerinin Görev Dağılımı	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1613)	TRD-354 (1617)	Toplam
Timarlı Sipahi	85	132	99	39	20	27	78	58	51	55	644
Dergâh-ı Âli Çavuşu	3	7	4	5	2	-	4	5	3	3	36
Müteferrika	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	2
Dergâh-ı Âli Topçusu	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Kapıcılar Kethüdası	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Anadolu Çavuşu	2	2	1	-	-	-	-	-	-	-	5
Anadolu Defteri Çavuşu	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Hazinedar	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Çeri Sürücüsü ³⁰⁸	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	2
Anadolu Kâtibi	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Darüssaade Ağası (Harem Ağası)	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Divan-ı Hümâyûn Kâtibi Şakirdi	-	-	-	1	-	-	1	-	1	-	3
Ulufeciyan-ı Yemin (Sağ Ulufeci)	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Genel Toplam	92	141	106	46	22	28	85	64	56	59	699

³⁰⁸ Sipahilerin küçük zabıtlarına verilen addır. Bu zabıtların görevi ise, emrindeki askerleri bir bölgeden başka bir bölgeye götürmektir. Çeri sürücüleri, timar elde ederek “çeribaşı” dahi olabilmektedirler. Bkz. Abdulkadir Özcan, “Çeribaşı”, *DİA*, C. VIII, İstanbul, 1993, s. 270.

Tablo-3'te 20.000 akçeye kadar dirlik tahsis edilen birçok görevlinin dağılımı yer almaktadır. Tablo oluşturulurken kullanılan defterler arasında özellikle TRD-199 numaralı defterde tımarlı sipahi sayısının çok olduğu görülmektedir (132 adet). Bunun sebebi, baktığımız on tımar rûznâmçe defterinden en çok kaydın bu defterde yer almasıdır. Tablo-3'e genel olarak bakarsak, bu verilerde ağırlıklı olarak tımarlı sipahilere dirlik tevcih edildiği görülmektedir (644 adet). III. Mehmed ve I. Ahmed dönemlerindeki doğu ve batı seferlerinde hizmette ve yoldaşlıkta bulunan sipahiler tımarla ödüllendirilmiştir. Örneğin, Ömer adlı sipahiye Estergon muharebesinde gösterdiği hizmetin ve yoldaşlığın karşılığı olarak 3.000 akçelik tımar verilmiştir.³⁰⁹ Tımarlı sipahilerden sonra en çok tımar kaydına rastlanılan kimseler, Dergâh-ı Âli çavuşlarıdır (36 adet). Dergâh-ı Âli çavuşlarından sonra en çok dirlik Anadolu çavuşlarına tahsis edilmiştir (5 adet).

Yararlılık esasının yanı sıra ulufelerinin karşılığı olarak tımar tevcih edilen kimseler de mevcuttur. Tartus müteferrikalarından olan Mustafa oğlu Ali'ye yevmi 36 akçe ulufesine karşılık olarak 12.000 akçe tımar tevcih edilmiştir.³¹⁰ Örneği yukarıda verilen bu türden kayıtların da sayısı oldukça azdır.

Tablo-3'ten anlaşılan sadece asker ve bürokrat kesime dirlik verilmediğidir. Buna karşın saraydaki harem ağasına dahi Saruhan Sancağı'ndan dirlik verilmiştir. Örneğin, Mehmed adlı harem ağasına ulufesi devlet hazinesine kalması şartıyla Saruhan'ın Adala nahiyesinden 6.500 akçelik dirlik verilmişti.³¹¹

Özellikle değinilmesi gereken bir başka konu ise, üst düzeydeki devlet görevlilerinin yanında yer alan adamlara dirlik verilmesidir. Bunun iyi bir örneği, Dergâh-ı Âli çavuşu Mustafa Çavuş'un adamı olan Ali'ye verilen 5.000 akçelik dirliktir.³¹² Vezir Halil Paşa'nın adamlarından olan Halil adlı sipahiye Canbulatoğlu'nun isyanında yoldaşlık hizmetinde bulunduğundan dolayı 6.000 akçelik dirlik verilmişti.³¹³ Bu durum, bürokrat veya üst rütbeli askerlerin adamlarına hizmetleri karşılığı verilen bir ödül niteliğindedir.

³⁰⁹ BOA, TRD-215, s. 195 (25 Ramazan 1005 / 12 Mayıs 1597).; Daha fazla örnek için bkz. BOA, TRD-177, s. 23.; BOA, TRD-238, s. 600.; BOA, TRD-317, s. 150-151.

³¹⁰ BOA, TRD-262, s. 154-155.

³¹¹ BOA, TRD-215, s. 220 (25 Şaban 1007 / 23 Mart 1599).

³¹² BOA, TRD-262, s. 216-217.

³¹³ BOA, TRD-328, s. 173.

Bu tür dirlik tevcihatı göz ardı edilemeyecek kadar çok sayıdadır. Bu durum aynı zamanda dirlik sahiplerinin sosyal ağlarını da ortaya koymaktadır.

O halde bu kimselerin sancaktaki gelir dağılımı nasıldı sorusu ise akıllara gelen diğer bir husustur. Bu sorunun cevabı, aşağıda timar rûznâmçe kayıtlarındaki verilerden hazırlanmış olan tabloda bulunmaktadır. (Bkz. Tablo-4)

Tablo-4: Tımar Sahiplerinin Gelir Dağılımı

Defterlere Göre Gelir Dağılımı	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1613)	TRD-354 (1617)	Toplam
1.000 Akçeden Az	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1.000-2.000	14	32	18	5	4	3	3	5	5	3	92
2.000-3.000	10	32	22	16	2	5	16	7	8	20	138
3.000-4.000	1	4	2	2	-	1	1	3	1	2	17
4.000-5.000	23	22	18	6	7	5	21	11	21	10	144
5.000-6.000	8	19	11	5	2	3	10	12	7	11	88
6.000-7.000	5	6	8	1	2	5	8	3	2	3	43
7.000-8.000	6	3	1	3	-	1	4	6	2	-	26
8.000-9.000	4	3	2	-	-	-	3	1	1	1	15
9.000-10.000	1	2	1	4	-	1	7	2	4	4	26
10.000-20.000	14	12	13	3	3	3	11	13	5	5	82
Tespit Edilemeyen	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	3
Genel Toplam	86	136	99	45	20	27	84	63	56	59	675

Tablo-4'e göre dirlik sahiplerinin 1595-1617 yıllarında en çok 4.000 ila 5.000 akçe bandında gelire sahip oldukları görülmektedir (144 adet). Bu gelire sahip olanlar arasında ağırlıklı olarak timarlı sipahiler yer almaktadır.³¹⁴ Timarlı sipahilerin dışında çavuşlar, katib şakirdleri gibi devletin muhtelif makamlarında bulunan kimseler de bu gelir diliminde bulunmaktadır.³¹⁵ Diğer bir en çok görülen gelir kategorisi 2.000-3.000 aralığıdır (138 adet). Bu gelir aralığında olan kimseler çoğunlukla ibtidadan dirlik elde eden sipahi oğullarıdır.³¹⁶ 2.000-3.000 gelir dilimine sahip olanların sayısının fazla olma nedenleri arasında 1595-1617 yıllarında Osmanlı'nın batı ve doğu sınırlarında savaşların çok olması ve buna bağlı olarak orduda askere ihtiyaç duyulması yer almaktadır. Bundan önceki Tablo-2'de ibtidadan dirlik elde edenlerinin sayısı 211 olması Tablo-4'teki verileri desteklemektedir. 5.000-6.000 gelir bandında ağırlıklı olarak çavuş oğulları yer almaktadır.³¹⁷ Bunların haricinde 20.000'e yakın miktarda gelire sahip olanlar genellikle Dergâh-ı Âli çavuşlarıdır.³¹⁸ Tabi timarlı sipahiler arasında da 20.000'e yakın hatta daha fazla geliri olanlar da mevcuttur.³¹⁹

3.3.1. KALE GÖREVLİLERİ

Kale, tarihin eski dönemlerinden beri birçok devletin savunma amacıyla stratejik yerlere inşa ettiği askerî yapılara verilen addır. Bu yapılardan özellikle önemli geçitlerin, ana yolların, dağlar arasındaki boğazların, kıyıya yakın adaların ve köprülerin muhafazası

³¹⁴ 1615 yılında Rıdvan adlı sipahiye dirliğinden feragat eden Evliya Çavuş tahvilinden 4.297 akçelik dirlik tahsis edilmiştir. Bkz. BOA, TRD-354, s. 338.; Ayrıca bkz. BOA, TRD-238, s. 599.; BOA, TRD-317, s. 172-173.

³¹⁵ Divan-ı Hümayûn kâtip şakirdlerinden Abdi'ye Saruhan'ın Gördek nahiyesinden 5.000 akçelik dirlik tevcih edilmiştir. Bkz. BOA, TRD-328, s. 207.; Daha fazla örnek için bkz. BOA, TRD-177, s. 46.; BOA, TRD-215, s. 244.

³¹⁶ Ömer adlı sipahiye 1615 yılında babası Ahmed tahvilinden ve ibtidadan 3.000 akçelik timar tahsis edilmiştir. Bkz. BOA, TRD-354, s. 327.; Bu tür kayıtlar için bkz. BOA, TRD-256, s. 13.; BOA, TRD-215, s. 255.

³¹⁷ Bali Çavuş'un oğlu olan İbrahim'e 1606 yılında Saruhan Sancağı'nın Manisa ve Demürçi nahiyelerinden 6.000 akçelik dirlik tevcih edilmiştir. Bkz. BOA, TRD-282, s. 136.; Ayrıca bkz. BOA, TRD-262, s. 242.; BOA, TRD-256, s. 36-37.

³¹⁸ 1595 yılına ait bir timar kaydında Dergâh-ı Âli çavuşu Mehmed'e 19.930 akçelik dirlik tevcih edilmiştir. Bkz. BOA, TRD-177, s. 22.

³¹⁹ 12 Rebiü'l-ahir 1024 / 11 Mayıs 1615 tarihinde Ali Çavuş'un oğlu olan Mehmed adlı sipahiye 17.500 akçelik dirlik verilmiştir. Bkz. BOA, TRD-354, s. 332.; Diğer bir timar kaydında ise, 1606 tarihinde Abdullah oğlu Receb'e Saruhan'ın Demürçi nahiyesinden 25.500 akçelik timar tahsis edilmiştir. Bkz. BOA, TRD-282, s. 205.

için istifade edilirdi. Osmanlılar da bu yapılardan istifade ederek fethettikleri yerlerdeki kaleleri ya tamir ettirmişler ya da yeni kaleler inşa ettirmişlerdir. Bu bağlamda Rumelihisarı ve Anadolu Hisarı Osmanlı'nın yeniden inşa ettirdiği başlıca askerî yapılar arasında yer alır.³²⁰

Devlet-i Aliyye'de kale teşkilatı içerisinde birçok görevli bulunmaktaydı. Bunlar genellikle “*müstahfiz*” olarak adlandırılmıştır. Yeniçeri ocağının lağvedilmesine kadar bu müstahfizler kaleleri ve hisarları muhafaza etmişlerdir.³²¹ Müstahfizler, kale içerisinde aileleriyle ikamet etmek zorunda olup vazifelerini terk etmemeleri onların başlıca görevleriydi. Kalelerde toplanan vergi gelirleri ve değerli eşyaların dışında hapisanelerde tutulan suçluların başında beklemek müstahfızın görevleri arasındaydı. Bunlara ek olarak vergi tahsildarlarının yanında bulunmak, asayiş ve güvenliği sağlamak ve eşkıyaların hareketliliğini gözlemlemek de onların sorumluluğundaydı.³²² Müstahfizlerin başında kale ağası olarak tanımlayabileceğimiz “*dizdâr*” adı verilen kale muhafızları bulunmaktaydı.³²³ Bu kale komutanları da müstahfizler gibi kaleyi beklemek ve sefer zamanında çağrıldıkları vakit orduya katılmak zorundaydılar. Dizdârlar, beylerbeyi, sancakbeyi ve kadının denetimi altında olup bu yöneticilere karşı yükümlülükleri vardı. Görevinde başarısız olan ve görevi kötüye kullanan dizdârlar yöneticileri tarafından görevden alınırlardı.³²⁴ Özellikle, 1556 yılından itibaren ulufe almayıp az gelirli dirlik tahsis edilen Anadolu kalelerinde görevli dizdârlar, görevini terk etme, eşkıyayı muhafaza etme gibi usulsüzlüklere ve suçlara müdahil olmuşlardı.³²⁵ XIX. yüzyıla kadar bu kale muhafızları Osmanlı kale teşkilatında görevlerini devam ettirmişlerdi. Müstahfizler gibi yeniçeri ocağının ilga olmasıyla dizdârlar da dağıtılmıştı.

Osmanlı kale teşkilatında müstahfiz ve dizdârların dışında merd, surbani, kethüda, topçu, imam ve azeb gibi askerler de yer almaktaydı. Tüm bu kale muhafızlarına ya ulufe ya da timar tahsis edilirdi.³²⁶ Kale muhafızlarına tevcih edilen dirliklere

³²⁰ Semavi Eyice, “Kale”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul, 2001, s. 234, 240-241.

³²¹ Mehmet Zeki Pakalın, “Müstahfiz”, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, 1971, s. 630.

³²² “Müstahfiz”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul, 2006, s. 110.

³²³ Mehmet Zeki Pakalın, “Dizdâr”, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul, 1971, s. 469.

³²⁴ Eftal Şükrü Batmaz, “Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış”, *OTAM*, S. 7, 1996, s. 4-5.

³²⁵ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 215.

³²⁶ “Müstahfiz”, s. 109-110.

“*müstahfiz timarı*” denilmekteydi.³²⁷ Bu tür timarlar belirli bir hizmet karşılığı verilmekteydi. XVI. yüzyılın ilk yarısında Manisa kalesindeki 47 görevliye timar tahsis edilmişti. Bunlar arasında 1 imam, 1 dizdâr, 1 kethüda, 1 ser bölük, 1 kapıcı, 1 terzi, 5 topçu ve zemberekçi, 10 nöbetçi ve 10 kale eri yer almaktaydı. Bu görevlilerin gelirleri 350-6.600 akçe arasında değişmekteydi.³²⁸

Bu bölümde Saruhan Sancağı’nda bulunan dört kalede yer alan görevlilerin durumlarına ve nasıl dirlik elde ettikleri üzerinde durulacaktır. Bu dört kale, Manisa, Yenice-i Foça, Karaca-i Foça ve Nif’tir.³²⁹ Burada başka bölgelerde yer alan kale muhafızlarına Saruhan’dan timar verilip verilmediği sorusuna da cevap aranmıştır. Bu noktada öncelikle kale muhafızlarına timarın nasıl intikal ettiği üzerinde durmak gerekir. Buna dair timar rûznâmçe defterlerindeki kayıtlardan hareketle hazırlanmış olan tablo, aşağıda sunulmuştur. (Bkz. Tablo-5).

³²⁷ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. I, s. 147.

³²⁸ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 44.

³²⁹ *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)...*, s. 312, 315, 329.

Tablo-5: Müstahfız Timarlarının Dirlik Sahiplerine İntikal Şekilleri

Defterlerde Geçen İntikal Şekilleri	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1613)	TRD-354 (1617)	Toplam
Dirlik Sahibinin Vefat Etmesi	2	1	1	-	8	5	5	2	1	1	26
Babanın Vefat Etmesi	2	-	1	-	1	2	-	-	1	-	7
Dirlik Sahibinin Dirliğinden Feragat Etmesi	4	-	3	-	2	3	1	-	5	-	18
Babanın Dirliğinden Feragat Etmesi	4	-	2	-	3	-	1	-	-	-	10
Kardeşin Dirliğinden Feragat Etmesi	-	-	-	-	-	-	1	-	--	-	1
Ehl-i Fesad (Şarap İçme İddiası vb.)	2	-	1	-	-	-	-	1	-	-	4
Başka Dirlik Alma	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	2
Dirliğin Başkasına Verilmesi	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Görevi Kötüye Kullanma	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kale Hizmetine Gelmemesi	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2
Hizmetin Yenilenmesi	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Kale Nöbetinde Yaralanma (Nöbette İken Korkma İddiası)	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Hizmette Kusuru Yok İken Hizmete Ehil Olmadığının İddia Edilmesi	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2
Sahtekârlık Yapma ³³⁰	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1

³³⁰ Bu kayıta Köse Ali adlı kimse sahte mühürlü arzla timar ve Karaca-i Foça kalesi kethüdalığını elde ettiği iddiası yer almaktadır. Yine aynı kayıta söz konusu durumun anlaşılması üzerine timar ve kethüdalık Süleyman oğlu Mehmed'e intikal etmiştir (20 Ramazan 1004 / 18 Mayıs 1596). Bkz. BOA, TRD-177, s. 154.

Bir Firarinin Dizdârlık Üzerinde Hak İddia Etmesi	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Muhalif Olma	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kaleden Firar Etme	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	2
Hizmette Ehil Olmama	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Hizmetin Gereklarını Yerine Getirmeme	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	2
Kendi Havaşında Olma (Sorumsuzluk)	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Tespit Edilemeyen	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Genel Toplam	19	3	12	0	14	12	10	6	9	1	86

Tablo-5'e göre, Saruhan'daki müstahfız timarlarının genellikle dirlik sahibinin vefatı ile el değiştirdiği görülmektedir (26 adet). Defterler arasında en çok TRD-317 numaralı defterde bu intikal şeklini içeren kayıtlar vardır (8 adet). Bu durumun doğal bir intikal şekli olduğu göze çarpmaktadır. Mesela, Foça-i Cedid kalesi merdi olan Abdurrezzak oğlu Mustafa'ya yine aynı kalenin merdi olan Ahmed'in ölümü üzerine Menemen nahiyesinden 1.400 akçe dirlik verilmişti.³³¹ Yine, Foça-i Cedid kalesi müstahfızı Cafer'e yine Foça-i Cedid kalesi müstahfızı Hamza'nın ölümü ile Menemen nahiyesinden 1.400 akçelik dirlik tevcih edilmiştir.³³² Bu noktada babadan oğula intikal eden müstahfız timarlarının da olduğunu belirtmekte fayda vardır. Karaca-i Foça kalesi merdi olan Hacı Hasan oğlu Ahmed'e aynı kalede müstahfız olan babasının ölümü üzerine Menemen nahiyesinden 1.400 akçe dirlik tahsis edilmiştir.³³³

Dirlik sahiplerinin ölümü ile intikalden başka, ağırlıklı görülen diğer intikal şekli ise, feragat etmedir (18 adet). Daha önce de ifade ettiğimiz üzere dirlik sahibi ya yaşlılıktan ya da hastalıktan dolayı görevini ifa edememesi durumunda kendi istekleri doğrultusunda dirliklerini başkasına verebilmektedir. Buna ek olarak dirlik sahibinin daha geniş dirlik üzerinde talepte bulunabilmesi kendi dirliğinden vazgeçebilmektedir. Karaca-i Foça kalesi dizdârı olan Hacı Ramazan'a Nasuh'un tahvilinden feragatle 7.000 akçe tevcih edilmişti.³³⁴ Başkasından olduğu kadar babadan oğula feragatle verilen dirlik kayıtları da mevcuttur (10 adet). Karaca-i Foça kalesi müstahfızı olan Mustafa'ya babası Hacı Mehmed'den 1.400 akçelik dirlik tevcih edilmiştir.³³⁵

Timar rûznâmçe defterlerinde rastlanan bu yaygın intikal şekilleri haricinde az görülen ama dikkat çeken timar intikal şekilleri de bulunmaktadır. Bahsedilen bu intikallerin birkaçı üzerinde durmakta yarar vardır. Karaca-i Foça kalesi merdi Mustafa nöbette iken yaralanması sonucu görevini terk etmek durumunda kalmıştır. Ancak kayıтта yer alan ifadeye göre nöbetten korktuğu iddia edilerek timarı elinden alınmaya çalışılmıştır. Bu

³³¹ Kayıtlara göre genellikle kalenin olduğu nahiyeden kale görevlilerine timar tahsis edildiği görülmektedir. Mesela, Menemen nahiyesinde olan Foça-i Cedid kalesi merdlerinden Mustafa'ya yine aynı nahiyenin Kilise karyesinden dirlik tevcih edilmiştir (22 Muharrem 1004 / 27 Eylül 1595). Bkz. BOA, TRD-177, s. 13-14.

³³² BOA, TRD-317, s. 150 (28 Cemaziye'l-ahir 1010 / 24 Aralık 1601).; Ayrıca bkz. BOA, TRD-199, s. 426-427.; BOA, TRD-262, s. 244.

³³³ BOA, TRD-256, s. 12 (4 Cemaziye'l-evvel 1011 / 20 Ekim 1602).; Daha fazla örnek için bkz. BOA, TRD-317, s. 175-176.; BOA, TRD-215, s. 179-180.

³³⁴ BOA, TRD-215, s. 257 (18 Cemaziye'l-ahir 1007 / 16 Ocak 1599).

³³⁵ BOA, TRD-177, s. 131 (25 Şaban 1004 / 24 Nisan 1596).

durumun iç yüzü Karaca-i Foça kalesi dizdârı Ramazan tarafından mektup ile Anadolu Beylerbeyi'ne bildirilmiş ve neticede timarın geri Mustafa'ya verilmesine karar verilmiştir.³³⁶ Bu noktada dirlik sahiplerinin dirlik elde edebilmek adına birbirleriyle mücadele ettiklerinden, bir takım hizipleşmelerin oluştuğunu söylemek mümkündür. Bir diğer ilgi çekici örnek ise, Karaca-i Foça kalesi dizdârı Nasuh'un şarap içtiğinin öne sürülüp timarının elinden alınmasıdır. Ancak, Hacı Ramazan adlı diğer bir dizdârın bu durumu yalanlaması üzerine dirlik tekrar Nasuh'a verilmiştir.³³⁷ Bu türden dikkat çeken intikal şekillerine az sayıda da olsa rastlanılmaktadır. Yeri gelmişken TRD-238 numaralı timar rûznâmçe defterinde kale görevlilerine ait herhangi bir timar kaydına tesadüf edilmediğini ifade etmek gerekir.

Çalışmanın bu safhasında müstahfiz dirliklerinin hangi gerekçelerle elde edildiği konusuna da değinmek gerekir. Aşağıdaki tablo bu hususa açıklık getirebilecek bir niteliktedir. (Bkz. Tablo-6)

³³⁶ BOA, TRD-177, s. 24.

³³⁷ BOA, TRD-177, s. 45 (29 Rebiü'l-ahir 1004 / 1 Ocak 1596).

Tablo-6: Müstahfız Timarlarının Dirlik Sahiplerine Tevcih Sebepleri

Defterlerde Geçen Tevcih Sebepleri	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1613)	TRD-354 (1617)	Toplam
Cülus Sebebiyle Beratların Yenilenmesi	84	-	-	-	-	-	30	-	-	-	114
Yarar Olma-Seferde / Muhafazada Hizmette Bulunma	8	1	2	-	5	6	2	3	2	-	29
Terakki	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Ma'zûl	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	3
Ber-vech-i tekmil (Noksan Tamamlama)	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Ber-vech-i mübadele (Yer Değişikliği)	-	2	-	-	2	-	-	-	-	-	4
Ulufe Karşılığı	1	1	-	-	-	-	1	3	1	-	7
Müstahfız Olmak Üzere	3	-	1	-	9	2	5	2	2	-	24
Dizdâr Olmak Üzere	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Kethüda Olmak Üzere	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Ser-Bölük Olmak Üzere	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Terfî Etme	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	2
Dergâh-ı Âli Solaklığından Dizdârlığa Geçme	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Sipahilikten Dizdârlığa Geçme	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Emr-i Şerifi / Beratı Zayi Olma	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1

İbtida	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Dirlik Sahibinin Dirliğini Oğluna Bırakma Şartı	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Hizmette Bulunma Şartı	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Kalede Hizmette Bulunma	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	2
Genel Toplam	101	4	6	0	18	8	40	10	9	1	197

Yukarıdaki tabloda da (Tablo-6) görüldüğü üzere büyük oranda yer alan kayıtlarda cülus nedeniyle timar beratlarının yenilendiği görülmektedir (114 adet). Bu durum III. Mehmed'in cülus tarihini içeren TRD-177 (84 adet) ve I. Ahmed'in cülus tarihini içeren TRD-262 (30 adet) numaralı defterlerde görülmektedir. Mesela, Yenice-i Foça kalesi ser bölük merdi Mustafa'nın 1.500 akçelik timar beratı III. Mehmed'in cülusu sebebiyle yenilenmiştir.³³⁸ Bir diğer kayıтта ise, Manisa kalesi merdi Şaban'ın 863 akçelik timar beratı III. Mehmed'in cülusu sebebiyle yenilenmiştir.³³⁹ Karaca-i Foça kalesi müstahfızı Murtaza'nın 1.400 akçelik timar beratıysa I. Ahmed'in cülusu nedeniyle tekrar yenilenmiştir.³⁴⁰

Dirliklerin genellikle yarar olma esasına dayandığından daha önce bahsedilmişti. Öyle ki bu unsur göz önünde bulundurulduğunda bu tablodaki tevcih sebepleri arasında kalenin iâşesinde, müdafaasında ve tamirinde gösterilen hizmet ve yararlılıkların ön plana çıktığı görülür (29 adet). Bu hizmetlerin karşılığı ise tabi olarak kale görevlilerine dirlik tahsis edilmesi yönünde sonuçlanmıştır. Karaca-i Foça kalesi dizdârı Hacı Osman, kale içerisindeki erzak ve diğer ihtiyaçları düzenlemesinden dolayı yevmi 10 akçe ulufesi karşılığında 7.000 akçelik dirlik elde etmişti.³⁴¹ Yenice-i Foça kalesi topçusu Hüseyin ise, topçulukta göstermiş olduğu mahirlikten dolayı 1.500 akçe dirliğe mazhar olmuştu.³⁴²

“*Ber-vech-i mübadele*” ile timar toprağının yerinin değişmesi üzerine tekrar tevcihata tabi tutulan kale görevlilerin varlığı da bu noktada ifade edilmelidir (4 adet). Yenice-i Foça kalesinin ser bölük topçusu olan Mustafa'ya ait bir timar kaydında, Menemen nahiyesinde Korucak köyündeki timarı yerine Güzelhisar nahiyesindeki Samrı köyünden timar tevcih edilmesi gündeme gelmiştir. Yine aynı kayıтта timarının yeri değişen kale görevlisi Yenice-i Foça kalesi topçubaşısı olan Semender de bu duruma başka bir örnektir.³⁴³ Buna benzer kale görevlilerine ait timar kayıtları az sayıda da

³³⁸ BOA, TRD-177, s. 165.

³³⁹ BOA, TRD-177, s. 48 (13 Cemaziye'l-evvel 1004 / 14 Ocak 1596).; Daha fazla örnek için bkz. BOA, TRD-177, s. 64.; BOA, TRD-177, s. 105.

³⁴⁰ BOA, TRD-262, s. 194 (25 Şevval 1012 / 27 Mart 1604).; Ayrıca bkz. BOA, TRD-262, s. 197.; BOA, TRD-262, s. 222.

³⁴¹ BOA, TRD-282, s. 129.

³⁴² BOA, TRD-215, s. 280 (Gurre-i Rebiü'l-ahir 1007 / 1 Kasım 1598).; Ayrıca bkz. BOA, TRD-317, s. 138.; BOA, TRD-256, s. 9.

³⁴³ BOA, TRD-199, s. 349 (Evâsıt-ı Zi'l-hicce 1005 / 29 Temmuz 1597).; Ayrıca bkz. BOA, TRD- 199, s. 340.; BOA, TRD-317, s. 149.

olduğu göze çarpmaktadır. Bunun dışında beratının zayi olması³⁴⁴, görev deđişimi³⁴⁵ gibi nedenlerden dolayı Saruhan'daki kale görevlilerinin timar elde edebildikleri görölmektedir.

Bu askerlerin tevcih sebeplerinden başka hangi kalede buldukları ve nasıl bir görev ifa ettikleri belirtilmelidir. Bu hususları içeren ve tarafımızca hazırlanmış olan tablo aşağıda verilmiştir. (Bkz. Tablo-7)

³⁴⁴ BOA, TRD-328, s. 155.

³⁴⁵ Karaca-i Foça kalesi dizdârı olan Yusuf'a ait bir timar kaydında bu dizdârın önceden Dergâh-ı Âli solağı olduğundan bahsedilmektedir. Kayıtta Yusuf'un Dergâh-ı Âli solaklığından dizdârlığa geçişi ve bu dizdâra yevmi 11 akçe ulufesi hazineye kalması şartıyla 7.000 akçelik timar tevcih edildiği anlatılmaktadır. 7.000 akçelik timar, Yusuf'a Saruhan'ın Menemen nahiyesindeki Yunmaca köyünden tahsis edilmiştir (28 Safer 1015 / 5 Temmuz 1606).Bkz. BOA, TRD-262, s. 168.

Tablo-7: Müstahfız Timarlılarının Kimlikleri / Nitelikleri

Defterlere Göre Kale Görevlilerinin Dağılımı	Kal'a-i Manisa	Kal'a-i Foça-i Cedid / Kal'a-i Yenice-i Foça	Kal'a-i Foça-Atik / Kal'a-i Karaca-i Foça	Kal'a-i Foça(?) ³⁴⁶	Kal'a-i Sedd-i İslam ³⁴⁷	Toplam
Azebler Ağası	-	-	-	-	1	1
Bevvab ³⁴⁸	-	1	1	-	-	2
Dizdâr	1	3	8	3	-	15
İmam / Hatib ³⁴⁹	-	1	2	-	-	3
Kethüda	-	2	1	2	-	5
Merd (Kale Eri)	8	64	42	1	-	115
Müstahfız	1	19	18	-	-	38
Nefer	-	1	-	-	-	1
Piyade	-	1	-	-	-	1
Ser Bölük Merd	-	2	1	-	-	3
Ser Bölük Müstahfız	1	2	1	-	-	4
Ser Bölük Topçu	-	1	-	-	-	1
Surbâni	-	1	1	1	-	3
Tayyan ³⁵⁰	-	1	-	-	-	1
Topçu	3	3	-	-	-	6
Genel Toplam	14	102	75	7	1	199

³⁴⁶ Bu kalenin Saruhan'ın Foça-i Cedid veya Foça-i Atik kalesi olduğuna dair eksiklik bulunmaktadır. Bu yüzden kayıta geçtiği şekilde tabloya yansıtılmıştır.

³⁴⁷ Sedd-i İslam adıyla üç kale vardır. Bunlardan biri Hersek Sancağı'nda, diğeri Kırka Sancağı'nda, sonuncusu ise Vidin Sancağı'nda bulunmaktadır. Bkz. Gilles Veinstein, "The Great Turk and Europe", John Tolan, vd., *Europe and The Islamic World: A History*, (Translator: Jane Marie Todd), Princeton, 2013, s. 186. Bu tabloda kastedilen Sedd-i İslam kalesi Hersek Sancağı'ndaki kaledir. Bkz. BOA, TRD-262, s. 247.

³⁴⁸ Kale kapısında beklemekle vazifeli görevli anlamındadır. Bkz. Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 305.

³⁴⁹ Karaca-i Foça kalesi imamı olan Seyyid İbrahim'e, yine imam olan Mahmud'un ölmesiyle meydana gelen tahvilinden Menemen nahiyesinin Derecik köyünden 1.400 akçe tevcih edilmiştir (22 Zi'l-Hicce 1023 / 23 Ocak 1615). Bkz. BOA, TRD-354, s. 345.

³⁵⁰ Tayyan, "tîn" kelimesinin kökünden gelmektedir. Bu kelime "balçık" anlamındadır. "Tayyan" ise balçık yapan kimse manasına gelir. Bkz. Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 916.

Tablo-7’de görüldüğü üzere müstahfiz timarlarının çoğu kale erlerine tevcih edilmiştir (115 adet). Saruhan’da yer alan kale merdlerinin sayıca en fazla bulunduğu kale Yenice-i Foça’dır (64 adet).³⁵¹ Kale merdlerinden sonra sayıları en fazla olan ve arşiv vesikalarında sıkça tesadüf edilen bir diğer kale görevlisi müstahfizlardır (38 adet).³⁵² Bahsedilen bu kale muhafızlarının birçoğu yine Yenice-i Foça kalesinde bulunmaktadır (19 adet). Kayıtlarda bu kimselerden sonra ismine en sık rastlanan diğer bir kale görevlisi dizdârlardır (15 adet). Diğer görevlilerin ise, kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla sayılarının az olduğu tahmin edilmektedir. Tabloda dikkat çeken bir diğer nokta Nif kalesine dair bir timar kaydına rastlanmamış olmasıdır. Her ne kadar bu kaleye ait incelenen timar rûznâmçe defterinde bir kayıt bulunmasa da başka kaynaklardan hareketle bazı bilgilere ulaşabiliyoruz. 1530 yılı Anadolu Muhasebe Defteri’nde Nif kalesine dair veriler yer almaktadır.³⁵³ Evliya Çelebi’de de bu kale ile ilgili bilgi bulunmaktadır.³⁵⁴

Kale erleri ve dizdârların dışında Tablo-7 görüldüğü gibi imam, nefer, topçu, surbâni ve kethüda gibi kale görevlilerine de yaptıkları hizmetin karşılığında müstahfiz timarı verilmiştir.

Kale personeline genellikle kalenin bulunduğu nahiyeden timar tevcih edilmiştir. Mesela, Yenice-i Foça kalesi merdi Ahmed oğlu Cafer’e kalenin bulunduğu Menemen nahiyesinin Azaklu köyünden 1.400 akçe timar tevcih edilmiştir.³⁵⁵ Bir başka kayıta ise, Manisa kalesi topçusu olan Mahmud’a yine Manisa nahiyesinin Bazerganlu köyünden 2.200 akçe tahsis edildiğini öğreniyoruz.³⁵⁶ Buna benzer birçok timar kaydı bulunmaktadır. Özellikle Yenice-i Foça ve Karaca-i Foça kalelerinin Menemen nahiyesinde bulunması, buradaki çoğu kale görevlilerinin timarlarının Menemen’de yer almasında etkindir. İstisnai durumlar da yok değildir. Mesela, Hersek Sancağı’nda bulunan Sedd-i İslam kalesinin üçüncü azebler ağası Ali’ye, Saruhan’ın Gördek ve

³⁵¹ Saruhan’ın Yenice-i Foça kalesi merdleri için bkz. BOA, TRD-262, s. 219.; BOA, TRD-177, s. 63.; BOA, TRD-328, s. 165.

³⁵² Saruhan’daki timarlı kale müstahfizları için bkz. BOA, TRD-317, s. 171-172.; BOA, TRD-256, s. 26.

³⁵³ Bu defterde Nif nahiyesinde bulunan Nif kalesinde 3 merdin yine aynı nahiyenin Toycalu karyesinde timarı bulunduğu dair veriler sunmaktadır. Bkz. *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)...*, s. 329.

³⁵⁴ Evliya Çelebi, bu kalenin bir yalçın kaya üzerinde iki kapılı bir bina olarak tasvir etmiştir. İçerisinde birkaç hane olduğundan bahsetmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. IX, s. 66.

³⁵⁵ BOA, TRD-317, s. 175-176 (19 Muharrem 1010 / 20 Temmuz 1601).

³⁵⁶ BOA, TRD-328, s. 150 (7 Muharrem 1021 / 10 Mart 1612).

Adala nahiyelerinden toplam 17.330 akçe timar verildiğini de yine kayıtlardan öğreniyoruz.³⁵⁷

Gelirini timarla elde eden kale personelinin hangi kalede görev aldığı yanı sıra bu kimselerin gelirlerine dair bilgilere de rûznâmçe defterlerinden ulaşabiliyoruz. Bu hususta hazırlamış olduğumuz tablo aşağıda sunulmuştur. (Bkz. Tablo-8)

³⁵⁷ Bu kayıтта Ali'ye yevmi 26 akçe ulufesi hazineye bırakılması şartı ile timar verildiği belirtilmiştir (10 Safer 1012 / 20 Temmuz 1603). Bkz. BOA, TRD-262, s. 247.

Tablo-8: Kale Görevlilerinin Gelir Dağılımı

Defterlere Göre Gelir Dağılımı	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1613)	TRD-354 (1617)	Toplam
1.000 Akçeden Az	8	-	1	-	-	-	1	2	-	-	12
1.000-2.000	87	4	8	-	12	11	33	2	7	1	165
2.000-3.000	3	-	-	-	-	1	-	-	1	-	5
3.000-4.000	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2
4.000-5.000	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
5.000-6.000	-	--	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6.000-7.000	2	1	3	-	-	-	1	2	-	-	9
7.000-8.000	-	-	1	-	-	-	2	1	-	-	4
8.000-9.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9.000-10.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10.000-20.000	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Genel Toplam	101	5	13	0	12	12	39	7	9	1	199

Tablo-8'e göre kale görevlilerinin çoğunun 1.000 ila 2.000 akçe bandında geliri bulunmaktadır (165 adet). Bunların içerisinde timarlı kale görevlilerine ağırlıklı olarak 1.400 akçelik timar verildiği incelenen defterlerde görülmektedir.³⁵⁸ Mesela, TRD-177'de 1.400 akçelik dirlik sahibi olan görevli sayısı 62'dir. Bu kimseler kalenin muhtelif yerlerinde görev yapan askerlerdir. Buradan Osmanlı'nın kalede yer alan komutanların dışında kale erleri, surbâni ve imam gibi diğer kale görevlilerine eşit miktarda dirlik taksimatı yaptığı görülebilmektedir. Dizdârlara genellikle 5.000 ila 7.000 arasında değişen miktarlarda dirlik tahsis edilmektedir.³⁵⁹ Bunun gibi birçok kalede görev yapan askerlere çeşitli miktarlarda dirlik verildiği görülmektedir.

Kale görevlilerinin dışında başka kalelerde kale hizmeti yapmış olan timarlı sipahilerin varlığı da unutulmamalıdır. Bu sipahiler kale tamirinde, iaşesinde, fethinde ve muhafazasında birçok yararlılıklar sergilemişlerdir. Örneğin, Ahmed adlı bir sipahiye Revan kalesine 227 taş götürdüğünden dolayı bu hizmetin karşılığı olarak 5.008 akçe timar verilmiştir.³⁶⁰ Umur adındaki bir sipahiye ise, Tata kalesinin fethinde hizmette ve yoldaşlıkta bulunduğu için 5.000 akçe timar tahsis edilmiştir.³⁶¹ Bu örnekler timarlı sipahilerin geri hizmet kıtalarında da etkin bir rol oynadıklarını göstermektedir.

3.4. ZEÂMET SAHİPLERİ

Zeâmet, 20.000 ile 100.000 akçe arasındaki dirliklere denilmektedir. Bu dirliklerin sahiplerine “zâ'im” adı verilmektedir.³⁶² Eğer, dirlik 20.000 akçeden 1 akçe dahi eksik olursa bu toprak zeâmet statüsüne değil timar sınıfına girmektedir.³⁶³ Zeâmetlerin de timarlar gibi en küçük parçası kılıçtır. Zeâmetler, icmal defterlerine kayıt edilmektedirler. Bundan dolayı “icmalli” olarak isimlendirilmişlerdir.³⁶⁴ Genellikle bir

³⁵⁸ Bu gelire sahip bazı kale görevlileri için bkz. BOA, TRD-262, s. 245.; BOA, TRD-282, s. 154.; BOA, TRD-199, s. 340.; BOA, TRD-177, s. 105.

³⁵⁹ Dizdâr kayıtlarının bazıları için bkz. BOA, TRD-177, s. 10-11.; BOA, TRD-215, s. 169.; BOA, TRD-328, s. 150.

³⁶⁰ BOA, TRD-199, s. 399.

³⁶¹ BOA, TRD-282, s. 128 (28 Zi'l-hicce 1014 / 6 Mayıs 1606).; Bu hususta ayrıca bkz. BOA, TRD-199, s. 382.; BOA, TRD-215, s. 205-206.; BOA, TRD-328, s. 198.

³⁶² İnalçık, “Timar”, s. 503.

³⁶³ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân...*, s. 139.

³⁶⁴ *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, s. 4.

zeâmetin kılıç kısmı 20.000 akçe olarak kabul edilmiştir.³⁶⁵ Bu kılıç zeâmetler, kılıç timarlar gibi parçalanamamakta ve bölünememektedir. Ayrıca kılıç zeâmetler, geride bırakmış olduğumuz sayfalarda örneklerini çokça verdiğimiz üzere ölen babadan oğula veya oğullarına intikal edebilmektedir. Kılıç fazlası olan dirliklere ise “hisse” adı verilmekle birlikte bunlar babadan oğula aktarılamamaktadır.³⁶⁶

Zeâmetlerin üst sınırı 100.000 akçedir. Ancak bazı zeâmet kayıtlarında bu sınırın aşıldığı görülmektedir. Mesela, Divan-ı Hümâyûn kâtiplerinden olan Kâtip Yusuf’a 120.565 akçelik zeâmet tevcih edildiğine dair bir zeâmet kaydı bulunmaktadır. Kâtip Yusuf’a Saruhan haricinde Aydın, Bolu ve Çorum sancaklarından da hisse verilmiştir.³⁶⁷ Bunun dışında, Dergâh-ı Âli çavuşu Pir Mehmet Çavuş’a 128.000 akçe zeâmet verildiğini gösteren kayıt da bu anlamda dikkat çekmektedir.³⁶⁸ Bu örneklerde olduğu gibi zeâmet sınırını aşır has seviyesinde toprağa sahip olan zâ’imlerin sayısı oldukça fazladır. Bu hususla ilgili olarak sonraki sayfalarda düzenlemiş olduğumuz Tablo-12’ye bakmakta fayda vardır.

Bu yüksek gelirli dirlik türüne sahip olanlar genelde timarlı sipahilerin komutanları olan alaybeyi, reisülküttap, müteferrika, kâtip, sancakbeyi ve çavuş gibi rütbeli kimselerdir. Bu görevlilerin zeâmetlerinin bir sınırı bulunmaktadır. Müteferrikaların sınırı 100.000 akçe, kâtiplerin 50.000 akçe iken çavuşların 40.000 akçedir.³⁶⁹ Bu sınırların bazı kayıtlarda aşıldığını belirtmemizde yarar vardır. Zâ’imlerin bu görevleri dışında asker yetiştirme yükümlülükleri de bulunmaktadır. Zeâmetlerinin kılıç kısmı haricinde her 5.000 akçesi için bir “*cebelü*” adı verilen askeri giydirip silah kuşandırmaları mecburiydi.³⁷⁰ Böylece, zâ’imlerin de Osmanlı ordusuna insan gücü bakımından ciddi katkı sağladıkları görülmektedir.

Zâ’imlerin terfi etmeleri halinde gelirleri yükselebilmekteydi. Bir zâ’imin sancakbeyi olabilmesi için 80.000 akçelik bir zeâmetin ona tevcih edilmesi gerekirdi. Eğer, bu

³⁶⁵ Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezamîn-i Defter-i Divân*, s. 61-62.

³⁶⁶ Halil Sahillioğlu, “Zeâmet”, *İA*, C. XIII, İstanbul, 1986, s. 478.

³⁶⁷ BOA, TRD-199, s. 364-365 (16 Cemaziye’l-ahir 1006 / 25 Ocak 1598).

³⁶⁸ Pir Mehmet Çavuş’a Saruhan, Hamit, Vize ve Kengiri livalarından da hisseler tevcih edilmişti (25 Cemaziye’l-ahir 1009 / 1 Ocak 1601). Bkz. BOA, TRD-238, s. 623-624.; Bu konuda ayrıca bkz. BOA, TRD-215, s. 144-146.; BOA, TRD-177, s. 67-69.

³⁶⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III-II. Kısım, s. 310-311.; Afyoncu, “Zeâmet”, s. 163.

³⁷⁰ Sahillioğlu, “Zeâmet”, s. 478.

zâ'im sancakbeyliğine getirilirse geliri 200.000 akçeye kadar artabilmekteydi.³⁷¹ Zeâmet sahibi olabilmek için ulufeleri yerine dirlik alan müteferrikalar, kâtipler ve çavuşların da bulunduğunu burada ayrıca belirtmemiz gerekir.³⁷²

Saruhan Sancağı'nda timarların dirlik sahiplerine intikaline benzer şekilde zeâmetlerin de intikalinde bazı gerekçeler kayıtlarda yer almaktadır. Bu hususa dair hazırladığımız tablo aşağıda sunulmuştur. (Bkz. Tablo-9)

³⁷¹ Afyoncu, "Zeâmet", s. 163.

³⁷² Sahillioğlu, "Zeâmet", s. 478.

Tablo-9: Zeâmetlerin Dirlik Sahiplerine İntikal Şekilleri

Defterlerde Geçen İntikal Şekilleri	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1613)	TRD-354 (1617)	Toplam
Dirlik Sahibinin Vefat Etmesi	11	21	18	9	4	4	12	16	7	4	106
Babanın Vefat Etmesi	4	-	-	1	1	-	-	1	-	1	8
Kardeşin Vefat Etmesi	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2
Dirlik Sahibinin Dirliğinden Feragat Etmesi	17	11	18	12	9	3	11	15	5	5	106
Babanın Dirliğinden Feragat Etmesi	-	-	1	1	1	-	-	1	2	-	6
Kardeşin Dirliğinden Feragat Etmesi	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	3
Sefere / Muharebeye Gitmeme	2	5	5	7	2	-	7	1	4	4	37
Seferden Firar Etme	1	7	11	1	1	-	-	1	-	-	22
Ber Muceb-i Tezkere	2	1	1	-	-	-	-	-	-	-	4
Mütekaid / Tekaüd (Emeklilik)	1	2	1	-	-	-	1	2	-	-	7
Başka Dirlik Alma	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Dirliğin Başkasına Verilmesi	1	2	-	-	1	-	1	-	-	-	5
Emre İtaat Etmeme	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	2
Defter-i Cedidden (Defterin Yenilenmesi)	1	2	1	-	-	-	-	-	-	-	4
Eşkriyalık Etme	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	2
Ehl-i Fesad	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Fazladan Arpalık Zeâmeti Olması ³⁷³	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Tespit Edilemeyen	-	-	1	1	-	-	-	-	1	1	4
Genel Toplam	42	52	60	32	19	7	35	39	20	15	321

³⁷³ Bu kayıta fazladan timarı ve zeâmeti olanların dirliklerinin seferlere katılan kimselere verilmesi doğrultusunda hatt-ı hümayûn olduğundan bahsedilmektedir. Bu yüzden kayıta Dergâh-ı Âli kapıcıbaşı olan Mustafa Ağa'nın fazladan 20.000 akçelik arpalığı yevmi 18 akçe ulufesi bedelinde Nasuh'a verilmiştir. Ayrıca, bu kayıta ebnâ-yı sipahiyan'ın 24. bölümünde yer alan Nasuh'a da timar intikal etmiştir (25 Muharrem 1012 / 5 Temmuz 1603). Bkz. BOA, TRD-262, s. 155.

Saruhan'daki zeâmetlerin genelde dirlik sahibinin vefat etmesi (106 adet) ve feragat etmesi (106 adet) ile el değıştirdiği görölmektedir. Verilen tabloda bu iki kategoride toplam sayıların aynı çıkması tesadüfidir. Örnek vermek gerekirse, Dergâh-ı Âli çavuşlarından olan Ahmed Çavuş'a vefat eden Mustafa tahvilinden 6.000 akçe dirlik tevcih edilmiştir. Bu kayıttta noksan tamamlanarak toplamda 20.000 akçe zeâmet verildiği görölmektedir.³⁷⁴ Divan-ı Hümâyûn kâtiplerinden Kâtip Yusuf'a vefat eden Osman'ın dirliğinin tahsis edilmesi ise, bu konuya dair verilebilecek çok başka bir örnektir.³⁷⁵ Ölüm gerekçesiyle timar intikal eden kimselere ait kayıtlar bilhassa TRD-199 numaralı defterde sık görölmektedir (21 adet). Bu defterin kapsadığı tarihlerde Osmanlı'nın batıda Habsburglar'a karşı savaş içerisinde olması ve bu savaşlarda ölenlerin timarı başkalarının zeâmetine eklendiği söylenebilir.

Timarlarda olduğu gibi zeâmetlerde de dirlik sahibinin feragat etmesiyle dirlik başkasına geçirdi. Daha önce de ifade edildiği üzere timarını genişletmek için ya da yaşlılık veyahut hastalıktan dolayı dirlik sahiplerinin dirliklerinden feragat ettikleri görölmüdü. Mesela, 7.000 akçelik dirliğinden feragat eden Mustafa oğlu Mehmed'in dirliği, Dergâh-ı Âli çavuşu İsa Çavuş'a tevcih edilmiştir. Noksanın tamamlanmasıyla İsa Çavuş'a toplamda 20.999 akçe zeâmet tahsis edilmişti.³⁷⁶ Diğer bir kayıttta ise, Vezir Kapudan Mehmed Paşa'nın adamlarından olan Dergâh-ı Âli çavuşu Osman Çavuş'a yine kapudanın oğlu Müteferrika Ali'nin feragat ettiği dirliğinden tahsis edilmişti.³⁷⁷ Bu örnekleri çoğaltmamız mümkündür.

Tablo-9'a göre dirliklerin intikal şekilleri arasında akrabasından dirlik elde eden kimselerin varlığı da görölmektedir. Az sayıda olsa da babanın (8 adet) ve kardeşin (2 adet) vefat etmesiyle dirlikler el değıştirmiştir. Burada timar sisteminin öncelikle mahlûl olan dirlik üzerinde dirlik sahibinin oğluna ve kardeşine hak tanınması etkilidir. Örneğin, Dergâh-ı Âli müteferrikalarından olan İbrahim'e kardeşi Süleyman'ın ölmesi sonucunda

³⁷⁴ BOA, TRD-177, s. 37-38.

³⁷⁵ Ayrıca bu kayıttta İstolni Belgrad seferine ve Tabur muharebesine gitmeyen Ahmed adlı sipahinin dirliğinin Kâtip Yusuf'a verildiği ifade edilmiştir (25 Şevval 1010 / 18 Nisan 1602). Bkz. BOA, TRD-317, s. 177-180.; Bu şekilde intikal eden zeâmet kayıtları için ayrıca bkz. BOA, TRD-256, s. 16.; BOA, TRD-354, s. 359.; BOA, TRD-215, s. 170-171.

³⁷⁶ BOA, TRD-215, s. 161-162.

³⁷⁷ Osman Çavuş'a noksanı tamamlanarak toplamda 30.000 akçe zeâmet tevcih edilmiştir. Ayrıca, Saruhan dışında Kütahya ve Hüdavendigâr livalarından hisseler verilmiştir (16 Cemaziye'l-evvel 1021 / 15 Temmuz 1612). Bkz. BOA, TRD-328, s. 194-195.; Bu tür intikal şekline rastlanan diğer kayıtlar için bkz. BOA, TRD-256, s. 31-33.; BOA, TRD-199, s. 454-456.; BOA, TRD-262, s. 234-235.

dirliği verilmiştir.³⁷⁸ Başka bir kayıta, veziriazam iken ölen Lala Mehmed Paşa³⁷⁹, nın oğlu Dergâh-ı Âli müteferrikası Mehmed Sadık'a babasının haslarından hisse verilerek ve yevmi 100 akçe ulufesi karşılığında toplamda 100.000 akçe zeâmet tahsis edilmiştir.³⁸⁰ Diğer bir husus ise, babanın (6 adet) ve kardeşin (3 adet) dirliğinden feragat etmesidir. Mesela, Dergâh-ı Âli çavuşu Osman'a babası olan Süleyman Çavuş'tan bu şekilde dirlik tevcih edilmiştir.³⁸¹ Bu gerekçeye dayalı kayıt sayısı azdır. (Bkz. Tablo-9)

Feragat etmenin ve ölümün dışında zeâmet kayıtlarında en çok karşılaşılan intikal şekli dirlik sahibinin sefere veya kale muhafazasına gitmemesidir (37 adet). Böyle durumlarda dirlik sahiplerinden dirlikleri alınıp başkasına verilmekteydi. Bu intikal şekline ağırlıklı olarak III. Mehmed dönemi içerisinde yer alan TRD-238 (7 adet) ve I. Ahmed dönemindeki TRD-262 (7 adet) numaralı defterlerde rastlanılmaktadır. Bunun nedeni, ilgili tarihlerde seferlerin çok olmasıdır. Örneğin, Uyvar seferine gitmeyen Mehmed'in timarı Divan-ı Hümâyûn kâtibi olan Kâtip Bekir'e tevcih edilmiştir.³⁸² Bir diğer kayıta ise, Ma'noğlu seferine gitmeyen Mehmed ve Süleyman'ın timarları Dergâh-ı Âli çavuşu Mustafa Çavuş'un zeâmetine ilave edilmiştir.³⁸³ Bu intikal şekli gibi bahsedilmesi gereken diğer bir konu ise, seferlerden firar edilmesidir (22 adet). Bu yüzden birçok kimsenin dirliği elinden alınmıştır. Bu duruma dair önemli bir kayıt 1615 yılında Dergâh-ı Âli Çavuşu Mustafa hakkındadır. Kayıta yer alan ifadeye göre, tabur muharebesinden firar ettiği için dirliği elinden alınan diğer Mustafa Çavuş'un dirliği söz konusu zeâmet kaydında adı geçen Mustafa Çavuş'a bırakılmıştır.³⁸⁴

³⁷⁸ Saruhan haricinde Aydın Livası'ndan da dirlik tahsis edilerek ve noksanı tamamlanarak İbrahim'e toplamda 40.000 akçe zeâmet tevcih edilmiştir (6 Şevval 1012 / 8 Mart 1604). Bkz. BOA, TRD-262, s. 178-179.

³⁷⁹ III. Mehmed döneminde 10 gün veziriazamlık yapmıştır. Bu veziriazam Manisa'da III. Mehmed'e lalalık görevini ifa etmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III-II. Kısım, s. 350.

³⁸⁰ BOA, TRD-177, s. 30-31.

³⁸¹ Bu kayıta 48.280 akçelik zeâmet noksan tamamlanarak 72.598 akçelik zeâmet verilmiştir (15 Cemaziye'l-evvel 1010 / 11 Kasım 1601). Bkz. BOA, TRD-317, s. 143-144.

³⁸² Bu kayıta Saruhan, Karahisar-ı Sahib, Hamit, Amasya ve Kütahya livalarından hisseler verilerek ve noksanı da tamamlanarak toplamda 69.900 akçelik zeâmet Kâtip Bekir'e verilmiştir (7 Şevval 1009 / 11 Nisan 1601). Bkz. BOA, TRD-238, s. 609-612.

³⁸³ BOA, TRD-354, s. 354 (7 Safer 1024 / 8 Mart 1615).; Bu türden intikal şekilleri için bkz. BOA, TRD-317, s. 166-167.; BOA, TRD-238, s. 644-645.; BOA, TRD-215, s. 187-188.

³⁸⁴ BOA, TRD-215, s. 249-250.; Ayrıca bkz. BOA, TRD-215, s. 272-275.; BOA, TRD-199, s. 465-466.

Bir diğerk intikal Şekli zeâmetin emekli maaşı olarak verilmesidir (7 adet). Veziriazam Lala Mehmed Paşa'nın³⁸⁵ kethüdası olan Hasan'a emekli olmasıyla 30.000 akçelik zeâmet tahsis edilmiştir.³⁸⁶ Bu türden kayıtların örneği azdır. (Bkz. Tablo-9)

Zeâmetlerin intikal Şekillerinden başka bu zeâmetlerin tevcihinde hangi nedenlerin etken olduğu üzerinde durulmalıdır. Bu sorunun cevabı niteliğindeki tablo aşağıda sunulmuştur. (Bkz. Tablo-10)

³⁸⁵ I. Ahmed döneminde veziriazamlık yapmıştır. Őehzadelere lalalık yaptığından dolayı bu unvanı almıştır. 1606 yılında vefat etmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III-II. Kısım, s. 361-362.

³⁸⁶ BOA, TRD-262, s. 219.; Bu tür örnekler için ayrıca bkz. BOA, TRD-199, s. 393-394.

Tablo-10: Zeâmetlerin Dirlik Sahiplerine Tevcih Sebepleri

Defterlerde Geçen Tevcih Sebepleri	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1613)	TRD-354 (1617)	Toplam
Ber-vech-i tekmil (Noksan Tamamlama)	45	29	34	14	10	4	24	26	10	8	204
Ber-vech-i mübadele (Yer Değişikliği)	-	1	2	3	1	-	1	-	-	-	8
Ber-vech-i iştirak (Ortaklık)	4	-	-	-	-	-	1	-	-	-	5
Ber-vech-i arpalık	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
Yarar Olma-Seferde / Muhafazada Hizmette Bulunma	22	23	22	9	2	3	7	10	8	4	110
Sefere Gitme Şartı / Bayrağın Altında Eşmek Üzere	2	-	3	-	1	-	2	-	-	-	8
Ulufe Karşılığı	4	2	3	1	2	-	7	7	-	2	28
Ma'zûl	7	2	2	-	-	1	1	4	1	1	19
Cûlus Sebebiyle Beratların Yenilenmesi	16	1	1	-	-	1	6	2	-	-	27
Cûlus Terakkisi	13	2	1	-	-	-	1	1	-	-	18
Terakkî	19	15	12	9	-	2	3	3	4	2	69
Emr-i Şerifi/Beratı Zayi Olma	3	4	2	1	1	-	-	3	-	1	15
İbtida	-	-	1	-	1	-	4	5	1	-	12
Terfi Etme	1	-	-	2	-	-	4	3	-	-	10
Kapıkulu Sipahiliğinden Tımarlı Sipahiliğe Geçme	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2
Kalede Hizmette Bulunma	-	-	1	2	-	-	-	-	2	-	5

Divan-ı Hümâyûn Hizmetinde Bulunma	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	2
Köprü Kerestesi Taşıma	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Defter Hizmetinde Bulunma	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kalede Kalma Şartı	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Arpalık Elinde Kalmak Üzere	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Defter Tashihi Hizmetinde Bulunma	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Defter Tahriri Hizmetinde Bulunma	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Sikke Tashihi Hizmetinde Bulunma ³⁸⁷	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Nahiyede Hizmette Bulunma	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Eşkünci Timar Olmak Üzere	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Donanma-yı Hümâyûnda Hizmette Bulunma	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Veziriazam Kethüdalığı Hizmetinde Bulunma	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Bir Sene Seferde Kalmamak Üzere	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Genel Toplam	140	83	84	41	19	11	65	68	27	18	556

³⁸⁷ Dergâh'ı Ali çavuşu Zeynelabidin Çavuş, H. 1008 (M. 1600) tarihli kayda göre kâtip olarak tayin olunduğu darphane-i hümâyûnda sikke tashihi hizmetinde bulunmuştur. Bu hizmette iken Macar seferine gidememesinden dolayı Zeynelabidin'in timarı Ali'ye verilmiştir. Zeynelabidin Çavuş'un hizmette olduğu anlaşılınca tekrar zeâmeti iade edilmiştir (9 Muharrem 1010 / 10 Temmuz 1601). Bkz. BOA, TRD-317, s. 137-138.; Bu kayıt, III. Mehmed döneminde yapılan sikke tashihi doğrulamaktadır. Osmanlı Devleti'nde 1585-1586, 1589, 1600, 1618, 1624 ve 1640 yıllarında sikke tashihi yapılmıştır. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s. 153.; Ayrıca bkz. Ruhi Özcan, "Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 2005, s. 255-256.

Tablo-10'a göre, zeâmetler genellikle “*ber-vech-i tekmi*” yani noksan tamamlamak üzere tevcih edilmiştir (204 adet). Saruhan'da yer alan zeâmet kayıtlarının hemen hemen hepsinde bu tevcih gerekçesi karşımıza çıkmaktadır. TRD-177'de 45, TRD-199'da 29 ve TRD-215'te 34 kayıta bu sebepten dolayı dirlik alanlar bulunmaktadır. Mesela, Dergâh-ı Âli çavuşu Piyale Çavuş'a ait bir zeâmet kaydında 51.199 akçelik zeâmetin noksanı tamamlanarak 60.000 akçe tahsis edilmiştir.³⁸⁸ Başka bir kayıta ise, Defter-i Hâkâni kâtip şakirdi Memi'nin 25.060 akçelik zeâmetinin noksanı tamamlanarak 28.800 akçe timar tevcih edilmiştir.³⁸⁹ Araştırmanın konusunu içeren dönemi kapsayan yıllara ait timar rûznâmçe defterlerinde ağırlıklı olarak noksan tamamlama işlemini içeren kayıtların hemen hemen her varakta olduğunu ifade etmek gerekir.

Timar sisteminin temel yapı taşı olan “*yarar olma*” esaslı zeâmetlerin tevcihinde etkin bir gerekçedir. Tablo-10'da çoğunlukla seferlerde, kale fetihlerinde veya celâlîlere karşı mücadelelerde hizmette ve yararlılıkta bulunan kimselere zeâmet verilmiştir (110 adet). Bu durum söz konusu dönemde yapılan seferlerin sıklığı ile doğru orantılıdır. Bu yüzden III. Mehmed'in batıya yönelik seferlerin çok olduğu dönemlere ait TRD-177 (22 adet), TRD-199 (23 adet) ve TRD-215 (22 adet) numaralı defterlerde bu türden kayıtlar yer almaktadır. Örneğin, Kanije kalesinin fethinde yararlılık gösteren ve “*uğur-ı hümâyûnda*” hizmette bulunan Dergâh-ı Âli çavuşu Ali Çavuş'a toplamda 40.000 akçelik zeâmet tevcih edilmiştir.³⁹⁰ Celâlî eşkıyasına karşı orduda mücadele eden Dergâh-ı Âli çavuşu Mustafa Çavuş'a ise 37.862 akçe zeâmet tevcih edilmiştir.³⁹¹ Saruhan'a ait bu zeâmet kayıtlarında gerçekleştiği görülen bahse konu yararlılıklar, III. Mehmed ve I. Ahmed zamanında vuku bulan savaşların bir ürünüdür. Böylece, bu seferlerde hizmette bulunanlar zeâmet ile ödüllendirilmiştir.

³⁸⁸ Bu kayıta feragat eden Hüseyin ile ölen İbrahim Çavuş'un tahvilinden Saruhan'ın Menemen ve Manisa nahiyelerinden dirlik hisselerinin Piyale Çavuş'a intikal ettiği yer almaktadır (26 Rebiü'l-evvel 1021 / 27 Mayıs 1612). Bkz. BOA, TRD-328, s. 174-175.

³⁸⁹ Memi'ye Saruhan'ın Yunddağı nahiyesindeki çiftliklerinden olduğu kadar Mentеше, Bolu ve Kütahya livalarından da tahsisar yapılmıştır. Memi'nin bu zeâmeti almasında Çirmen Sancağı'nda defter tashihi hizmetinde bulunmasının etkin olduğu kayıta anlaşılmaktadır (29 Zi'l-hicce 1003 / 4 Eylül 1595). BOA, TRD-177, s. 5-10.; Bu tür örnekler için ayrıca bkz. BOA, TRD-238, s. 633-636.; BOA, TRD-256, s. 16.; BOA, TRD-354, s. 367.; BOA, TRD-262, s. 211-212.

³⁹⁰ BOA, TRD-262, s. 219-220.

³⁹¹ BOA, TRD-282, s. 197-198.; Ayrıca yararlılık gösteren zâ'implere ait kayıtlar için bkz. BOA, TRD-262, s. 238-239.; BOA, TRD-238, s. 621-622.; BOA, TRD-328, s. 214-215.

Timar kayıtlarında olduğu gibi zeâmet kayıtlarında da terakki tevcihlerine rastlanmaktadır (69 adet). Terakki tevcihi daha önce de bahsettiğimiz üzere askerlerin seferlere katılması için maddi bir teşviktir. Terakki tevcihine aday olan zâ'im bu ihtimali gerçekleştirirse topraklarını genişletme fırsatını kazanmış olmaktadır. Bu yüzden bu türden tevcihler zeâmet kayıtlarında sıkça rastlanmasını olağan karşılamak gerekir. Mesela, Vezir Mehmed Paşa'nın adamlarından olan Dergâh-ı Âli çavuşu Üveys Çavuş'a 3.000 akçelik terakki tahsis edilmiştir.³⁹² Başka bir kayıta Dergâh-ı Âli müteferrikalarından olan Mehmed'e 1.000 akçe terakki verilmiştir.³⁹³

Tablo-10'da da görüldüğü üzere TRD-177 ve TRD-262 numaralı timar rûznâmçe defterlerinde III. Mehmed ve I. Ahmed'in cülusu sebebiyle yenilenen zeâmet tezkerelerini ihtiva etmektedir (27 adet). Mesela, III. Mehmed'in cülusu nedeniyle Defter-i Hâkâni kâtibi Hüseyin'in zeâmet beratı yenilenmiş ve noksan dirliği de ilave edilerek toplamda 36.670 akçeye tamamlanmıştır.³⁹⁴ Diğer bir kayıta ise, I. Ahmed'in tahta çıkışı nedeniyle Dergâh-ı Âli çavuşu Ahmed Çavuş'un zeâmet kaydı yenilenmiş ve noksanı tamamlanarak 40.800 akçe zeâmet tahsis edilmiştir.³⁹⁵ Bu kayıtların haricinde diğer defterlerde de cülus nedeniyle yenilenen tevcihatlara rastlanılmaktadır. Bu durumun nedeni, ya zeâmet kaydının sonradan yenilenmesi ya da kaydın deftere geç düşülmesi olarak düşünülmektedir. Aynı durum timar kayıtlarında da görülmektedir. Ayrıca, cülus sebebiyle beratı yenilenenlerin bazılarında cülus terakkisi verildiği de göze çarpmaktadır (18 adet). Özellikle III. Mehmed cülus tarihini kapsayan TRD-177'de bu türden kayıtlara rastlamak mümkündür. Mesela, Dergâh-ı Âli müteferrikası İlyas'a cülus terakkisi olarak 1.100 akçe verilmiştir.³⁹⁶

Kayıtlarda geçen bir diğer tevcih sebebi ise, ulufe karşılığı zeâmet tahsis edilmesidir (28 adet). Genellikle kayıtlarda bu durumu açıklamak için "...ulufesi hazineye kalmak üzere..." ifadesi kullanılmıştır. Önceki tevcih sebeplerine oranla bu faktörün sınırlı

³⁹² Bu kayıta Üveys Çavuş'a Saruhan ve Hüdavendigâr livalarından toplamda 57.200 akçe zeâmet verilmiştir. Bkz. BOA, TRD-328, s. 209.

³⁹³ III. Mehmed'in cülusu sebebiyle bu zeâmet kaydı yenilenmiştir. Mehmed'e Saruhan'ın Demürce ve Kayacık nahiyelerinden hisse tahsis edilmiş ve noksanı tamamlanarak toplamda 35.675 akçe zeâmet tevcih edilmiştir (18 Zî'l-hicce 1003 / 24 Ağustos 1595). Bkz. BOA, TRD-177, s. 26-27.; Terakki alan zâ'imlerin kayıtları için ayrıca bkz. BOA, TRD-215, s. 146-148.; BOA, TRD-282, s. 145-146.; BOA, TRD-317, s. 5-6.

³⁹⁴ BOA, TRD-177, s. 163.

³⁹⁵ BOA, TRD-262, s. 167.; Daha fazla örnek için bkz. BOA, TRD-262, s. 200.; BOA, TRD-177, s. 66.; BOA, TRD-215, s. 151-152.

³⁹⁶ BOA, TRD-177, s. 66.

sayıda kaldığı görülmektedir. Bu durum genelde ulufeli olan kapıkulu ocaklarından veya diğer askerî birliklerden birine dirlik tevcih edildiği zaman karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, devletin muhtelif kademelerinde yer alan ulufeli kimselerin dirlik elde etmesine dair kayıtlar da bulunmaktadır. Mesela, Gori müteferrikalarından olan Mustafa'ya yevmi 40 akçe ulufesi bedeli ve noksanı tamamlanmak suretiyle toplamda 20.000 akçe zeâmet tevcih edilmişti.³⁹⁷ Bir başka kayıta Dergâh-ı Âli müteferrikası olan Seyyid Yahya'ya yevmi 30 akçe ulufesi karşılığıyla ve noksanı tamamlanmak üzere toplam 25.000 akçe zeâmet verilmişti.³⁹⁸

Bu tevcih nedenlerinden sonra karşılaşılan diğer bir husus, ma'zûlden zeâmet elde edilmesidir (19 adet). Daha önce bahsettiğimiz üzere ma'zûl olan dirlik sahibinin sefere katılması onun başka bir dirlik elde edebilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum zâ'imler için de geçerlidir. Örneğin, Kütahya Sancağı'ndaki zeâmetinden ma'zûl olan Dergâh-ı Âli çavuşu Cafer'e Saruhan Sancağı'nın Ilıca nahiyesinden 35.093 akçelik zeâmet tevcih edilmiştir.³⁹⁹ Bu yolla zeâmet elde edenlerin sayısı Tablo-10'da görüldüğü gibi diğerlerine göre daha sınırlıdır.

Ma'zûlden zeâmet elde edenlerin yanı sıra beratı zayi olan zeâmet sahiplerinin kayıtlarına da rastlanılmıştır (15 adet). Beratı çeşitli sebeplerden ötürü kaybolan veya zarar gören zâ'imler beratlarını yenilemişlerdir. Örneğin, Dergâh-ı Âli çavuşu olan Hüseyin Çavuş'un beratı zayi olmuş ve Saruhan ve Aydın livalarındaki zeâmet hisseleri tekrardan kayıt altına alınarak yenilenmiştir.⁴⁰⁰ Bu tür zeâmet kayıtlarının sayısı azdır. (Bkz. Tablo-10)

Yukarıda bilgi verdiğimiz tevcih sebepleri haricinde *sefere gitme şartı*⁴⁰¹ (8 adet), *bervech-i mübadele*⁴⁰² (yer değişikliği) (8 adet) gibi başka gerekçelerle de dirlik tevcih edildiği görülmektedir. (Bkz. Tablo-10)

³⁹⁷ BOA, TRD-282, s. 146-147.

³⁹⁸ BOA, TRD-262, s. 149-150.; Ayrıca bkz. BOA, TRD-354, s. 368-369.; BOA, TRD-238, s. 637-638.

³⁹⁹ Bu kayıta zâ'im olan Cafer Çavuş'un Vezir ve Kapudan Halil Paşa'nın adamı olduğundan bahsedilmektedir (5 Ramazan 1006 / 15 Nisan 1598). BOA, TRD-199, s. 453.; Bundan başka örnek kayıtlar için bkz. BOA, TRD-282, s. 148-149.; BOA, TRD-262, s. 219.

⁴⁰⁰ BOA, TRD-282, s. 183-184.; Ayrıca bkz. BOA, TRD-317, s. 161.; BOA, TRD-238, s. 640.

⁴⁰¹ Bu konudaki örnek zeâmet kayıtları için bkz. BOA, TRD-215, s. 170-171.; BOA, TRD-177, s. 122-124.

⁴⁰² Bu sebepten ötürü zeâmet elde edenlerin kayıtları için bkz. BOA, TRD-215, s. 282-283.; BOA, TRD-199, s. 353-354.

Çalışmanın bu aşamasında Saruhan'daki zeâmet sahiplerinin kimlikleri üzerinde durmak gerekir. Bu hususa dair hazırlanmış tablo aşağıda sunulmuştur. (Bkz. Tablo-11)

Tablo-11: Zeâmet Sahiplerinin Kimlikleri / Nitelikleri

Defterlere Göre Zeâmet Sahiplerinin Görev Dağılımı	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1613)	TRD-354 (1617)	Toplam
Dergâh-ı Âli Çavuşu	32	14	21	7	8	4	13	12	7	5	123
Defter-i Hâkâni Kâtibi	4	1	3	-	-	-	2	-	-	-	10
Dergâh-ı Âli Mütferrikası	6	3	1	1	-	-	5	7	-	2	25
Defter-i Hâkâni Kâtibi Şakirdi	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Divan-ı Hümâyün Kâtibi Şakirdi	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
Divan-ı Hümâyün Kâtibi	1	6	4	2	1	-	-	2	-	-	16
Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşı	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Veziriazam Kapıcıbaşı	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Dergâh-ı Âli Mütferrikası ve Divan-ı Hümâyün Kâtibi	-	2	2	1	1	-	-	-	1	2	9
Defter-i Hâkâni Emîni	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	2
Defter-i Hâkâni Emîni ve Dergâh-ı Âli Mütferrikası	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Defter-i Hâkâni Kâtibi ve Dergâh-ı Âli Mütferrikası	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Miralay	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	2
Mütferrika	-	1	-	-	-	-	1	2	-	-	4
Veziriazam Kethüdası	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Hafız-ı Ser Bölük	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Gönüllü	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	3
Timarlı Sipahi	3	4	3	1	-	2	2	6	2	1	24
Ser Piyade	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Tespit Edilemeyen	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	2
Genel Toplam	49	33	37	15	10	6	27	33	10	10	230

Tablo-11'e göre Saruhan'dan zeâmet tahsis edilen görevlilerin başında Dergâh-ı Âli çavuşları gelmektedir (123 adet). Bu çavuşlara ayrıca "Divan-ı Hümâyûn çavuşları" da denilmektedir. Bu görevlilerin ordunun düzenini sağlamakla birlikte ihtişamlı kıyafetleri ve iyi ata binmeleri gibi özellikleri onları dikkat çekici kılmaktadır. Ayrıca, bunlar diğer ülkelerden gelen elçileri karşılamakla da yükümlü oldukları bilinmektedir.⁴⁰³ Özellikle Saruhan'daki zeâmet kayıtlarında bu çavuşların bazılarının önemli bürokratların adamı olduğu görülmektedir. Bu durum aynı zamanda zeâmet sahiplerinin sosyal ağlarını da tespit etmemizi de sağlamaktadır. Örneğin, zeâmet tevcih edilen Dergâh-ı Âli çavuşu Ahmed, Veziriazam İbrahim Paşa⁴⁰⁴,nın adamlarındandır.⁴⁰⁵ Başka bir zeâmet kaydında, yine Dergâh-ı Âli çavuşu olan Ali Çavuş'un Vezir Hasan Paşa⁴⁰⁶,nın adamlarından olduğu bahsedilmiştir.⁴⁰⁷ Bunların dışında yararlılık gösteren Dergâh-ı Âli çavuşlarına zeâmetlerin intikal ettiği kayıtlar da görülmektedir. Mesela, Yer Göği kalesinde hizmette bulunan Dergâh-ı Âli çavuşu Hüseyin'e bu hizmetinin karşılığı olarak 20.196 akçelik zeâmet tevcih edilmişti.⁴⁰⁸ Ağırlıklı olarak bu çavuşlara zeâmet tahsis edilmesinde bir bürokratin veya komutanın adamı olmaları ve yararlılık esası gözetilmesi etkin bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır.

Saruhan'daki zeâmet sahipleri arasında Dergâh-ı Âli müteferrikaları da bulunmaktadır (25 adet). Bu kimseler, Dersaadet'te padişahın, vezirin ve beylerbeyinin çeşitli hizmetlerini görmektedirler.⁴⁰⁹ Ayrıca, seferlerde hizmette bulunmak suretiyle timar elde edebilmekteydiler. Eğri kalesinin fethinde yoldaşlıkta bulunan Dergâh-ı Âli müteferrikası İbrahim'e toplamda 47.700 akçelik bir zeâmet gördüğü hizmet neticesinde tahsis edilmiştir.⁴¹⁰

⁴⁰³ Köprülü, "Çavuş", s. 237.

⁴⁰⁴ 1596 yılında Veziriazam Sinan Paşa'nın yerine geçen İbrahim Paşa, Haçova Meydan Muharebesi'nden sonra azledilmişti. III. Mehmed döneminde aynı yıl içinde ikinci defa veziriazamlık makamına gelmişti. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III-II. Kısım, s. 351-352.

⁴⁰⁵ BOA, TRD-199, s. 356-357 (13 Cemaziye'l-evvel 1006 / 22 Aralık 1597).

⁴⁰⁶ III. Mehmed'in son döneminde görev yapmış vezirler arasındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III-II. Kısım, s. 359-360.

⁴⁰⁷ BOA, TRD-282, s. 145-146 (28 Zi'l-kaade 1014 / 6 Nisan 1606).; Ayrıca bkz. BOA, TRD-215, s. 232.; BOA, TRD-328, s. 209.; BOA, TRD-354, s. 368-369.

⁴⁰⁸ BOA, TRD-328, s. 186.; Bunun gibi yararlılık gösteren çavuşlara dair kayıtlar için ayrıca bkz. BOA, TRD-238, s. 621-622.; BOA, TRD-177, s. 115-116.; BOA, TRD-199, s. 350.

⁴⁰⁹ Erhan Afyoncu, "Müteferrika", *DİA*, C. XXXII, İstanbul, 2006, s. 183.

⁴¹⁰ Bu kayıttaki Müteferrika İbrahim ile Reisülküttap Yahya arasında ber-vech-i mübadele (yer değişikliği) yapıldığından bahsedilmektedir. Müteferrika İbrahim'in Kayseriyye Sancağı'ndaki timarı Reisülküttap Yahya'ya verilmiştir. Reisülküttap Yahya'nın Saruhan'daki timarı ise, İbrahim'e tahsis edilmiştir (12

Zeâmet sahiplerinin Tablo-11’de görüldüğü üzere ağırlıklı olarak merkezde görevli olan kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle nakit para ihtiyacının Osmanlı’da gittikçe arttığı bu dönemde ulufesi bedelinde zeâmet alan birçok devlet görevlisi Saruhan Sancağı’ndan dirlik hissesi almıştır. Böylece, Devlet-i Aliyye hazineden nakit para çıkarmadan bu muhtelif görevlilerin geliri sağlanmaya çalışmıştır. Mesela, 1596 yılında Dergâh-ı Âli çavuşarından Ramazan Çavuş’a ulufesi hazinede kalması şartıyla toplamda 29.400 akçelik zeâmet tahsis edilmiştir.⁴¹¹ Diğer bir kayıta ise, 18 Aralık 1606 tarihinde Dergâh-ı Âli müteferrikalarından Hafız Hüseyin’e yevmi 40 akçe ulufesi bedelinde Saruhan ve Sultaönü livalarından toplamda 60.000 akçelik zeâmet tevcih edilmiştir.⁴¹²

Saruhan’da karşılaşılan zeâmet sahipleri arasında Dergâh-ı Âli müteferrikalardan sonra timarlı sipahiler gelmektedir (24 adet). Bir sipahinin zeâmet sahibi olabilmesi için ya seferlerde büyük başarılar elde etmesi ya devlet bünyesinde birçok hizmette bulunması ya da önemli bir bürokratin adamı olması gerekmektedir. Öyle ki Koçi Bey risalesinde, bir timar erbabının savaşta üstün başarı ve büyük yararlılık gösterip, on onbeş civarı baş ve esir getirmesi durumunda zeâmete yükselme hakkını elde edebildiği ifade edilmektedir.⁴¹³ Mesela, Hüseyin adlı bir sipahiye ait kayıta seferlerde göstermiş olduğu hizmetlerden dolayı Saruhan’ın Palamut nahiyesindeki çiftliklerden 20.245 akçelik zeâmet tevcih edilmiştir.⁴¹⁴ Tirelü Mehmed adındaki sipahiye ise Budin kalesi muhafazasındaki hizmetlerine karşılık olarak Saruhan’ın Nif, Manisa ve Adala nahiyelerinden toplamda 31.318 akçelik zeâmet verilmişti.⁴¹⁵ Böylece, timarlı sipahilerin dirliklerini genişletmek suretiyle zeâmet elde edebildikleri görülmektedir.

Zeanet alan ve yukarıda sözü edilen üç tip görevlinin haricinde Divan-ı Hümâyûn kâtiplerinin de dirlik sahipleri arasında yer aldığı bilinmektedir (16 adet). Bunlar, Osmanlı’da merkezle eyalet arasındaki yazışmaları sağlarken tayin, azil ve maaşların kayıtlarını da tutmaktadır.⁴¹⁶ Bu kâtiplere yaptıkları hizmetlerin karşılığı olarak Saruhan’dan zeâmet tevcih edildiğini belirtmemiz gerekir. Örneğin, Divan-ı Hümâyûn

Rebiü’l-evvel 1007 / 13 Ekim 1598). Bkz. BOA, TRD-215, s. 282-283.; Hizmet karşılığı tevcih edilen müteferrika zeâmetleri için ayrıca bkz. BOA, TRD-238, s. 590-591.; BOA, TRD-199, s. 422-424.

⁴¹¹ BOA, TRD-177, s. 55-56.

⁴¹² BOA, TRD-282, s. 191-192.

⁴¹³ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, s. 47.

⁴¹⁴ BOA, TRD-256, s. 8-9.

⁴¹⁵ BOA, TRD-215, s. 157-158.; Ayrıca bkz. BOA, TRD-199, s. 367.; BOA, TRD-282, s. 148-149.

⁴¹⁶ Erhan Afyoncu, Recep Ahıskalı, “Kâtip-Osmanlı Dönemi”, *DİA*, C. XXV, İstanbul, 2002, s. 53.

kâtibi olan Kâtip Abdi'ye seferde hizmette bulunduğundan dolayı toplamda 46.800 akçelik zeâmet verilmişti.⁴¹⁷

Yukarıda verilen görevlilerin dışında bazı çavuşlar, kâtipler ve müteferrikalar da ulufeleri karşılığı zeâmet elde etmişlerdir. Örnek vermek gerekirse, Dergâh-ı Âli müteferrikası İbrahim'e yevmi 40 akçelik ulufesinin devlet hazinesine kalması şartıyla toplamda 40.000 akçelik zeâmet tevcih edilmiştir.⁴¹⁸ (Bkz. Tablo-10)

Bazı zâ'imlerin kayıtlarında görevlerde yapılan değişikliklerden de bahsedilmektedir. Bu hususlardan birinin görevde terfi etmek olduğu göze çarpmaktadır. Mesela, Defter-i Hâkâni kâtibi Memi, şakirtlikten kâtipliğe yükselmiştir.⁴¹⁹ Terfinin dışında kapıkulu sipahiliğinden tımarlı sipahiliğe geçen zâ'implere ait kayıtlar az da olsa vardır. Ebnâ-i sipahiyanın⁴²⁰ 199. bölümünde yevmi 70 akçe ulufesi olan Mehmed'e zeâmet tevcih edilmesi onun tımarlı sipahilik statüsünü elde ettiğine işaret etmektedir.⁴²¹ Bu durum gerek terfilerde gerekse görev değişikliklerinde zeâmetlerin bir teşvik aracı olduğunun göstergesidir.

Bazı kayıtlarda zâ'imlerin iki unvanı olduğu belirtilmektedir. Buna dair veriler tablo-11'de gösterilmiştir. Mesela, Dergâh-ı Âli müteferrikası ve Divan-ı Hümâyûn kâtibi Yusuf'a ait kayıta bu durumla karşılaşılmaktadır.⁴²² Buna dair karşılaşılan kayıt sayısı çok azdır.

Bu görevlilerin haricinde zeâmetlerin Defter-i Hâkâni kâtiplerine, Defter-i Hâkâni kâtip şakirtlerine, Divan-ı Hümâyûn kâtip şakirtlerine, Defter-i Hâkâni eminlerine, miralaylara, gönüllülere ve birçok görevliye dirlik tevcih edildiğini yine kayıtlardan anlıyoruz. (Bkz. Tablo-11)

⁴¹⁷ BOA, TRD-177, s. 40-41.; Bunun gibi hizmette bulunan kâtiplerin zeâmet kayıtları için bkz. BOA, TRD-238, s. 613-616.; BOA, TRD-199, s. 343-344.

⁴¹⁸ BOA, TRD-282, s. 155-157. ; Ulufesi karşılığı zeâmet alanların kayıtları için bkz. BOA, TRD-177, s. 155-156.; BOA, TRD-317, s. 152-155.; BOA, TRD-354, s. 367.

⁴¹⁹ BOA, TRD-177, s. 75-78.; Bu hususta ayrıca bkz. BOA, TRD-238, s. 609-612.

⁴²⁰ Bu ifade kapıkulu süvarileri için kullanılan bir tabirdir. Bu sipahiler kapıkulunun altı bölümü içerisinde yer almaktadır. Bkz. Afyoncu, "Sipahi", s. 256.

⁴²¹ Bu zeâmet kaydında Mehmed'in ulufesi hazineye kalmak üzere ve noksanı tamamlanmak üzere 70.000 akçelik zeâmet tahsis edilmiştir. Yine aynı zeâmet kaydında Saruhan'ın dışında Mora Livası'ndan da Mehmed'e tımar verilmişti (23 Şevval 1015 / 21 Şubat 1607). BOA, TRD-282, s. 201-202.; Ayrıca bkz. BOA, TRD-262, s. 155.

⁴²² Kâtip Yusuf'a Saruhan, Bolu, Aydın ve Çorum livalarından hisseler verilerek ve noksanı tamamlanarak toplamda 120.565 akçelik zeâmet tevcih edilmiştir. Has kategorisinde olan bu dirlik zeâmet olarak geçmiştir (16 Cemaziye'l-ahir 1006 / 24 Ocak 1598). Bkz. BOA, TRD-199, s. 364-365.

Saruhan'daki zeâmet sahiplerinin gelir dağılımına gelince, bu konuda hazırladığımız tablo aşağıda verilmiştir. (Bkz. Tablo-12)

Tablo-12: Zeâmet Sahiplerinin Gelir Dağılımı

Defterlere Göre Gelir Dağılımı	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1613)	TRD-354 (1617)	Toplam
20.000-30.000	21	12	13	2	3	1	10	11	5	4	82
30.000-40.000	14	5	6	2	1	2	5	6	1	1	43
40.000-50.000	7	4	6	1	2	1	9	4	-	-	34
50.000-60.000	2	3	1	2	-	2	1	8	2	3	24
60.000-70.000	-	3	1	1	-	-	-	3	-	1	9
70.000-80.000	-	1	2	-	2	-	1	-	-	1	7
80.000-90.000	-	-	3	-	-	-	-	1	1	-	5
90.000-100.000	4	-	1	3	2	-	1	-	1	-	12
100.000 Akçeden Fazla	1	5	1	4	-	-	-	-	-	-	11
Tespit Edilemeyen	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	3
Genel Toplam	49	33	37	15	10	6	27	33	10	10	230

Tablo-12'ye göre zâ'imlerin çoğu 20.000-30.000 gelir kategorisinde yer almaktadır (82 adet).⁴²³ Bunların 21'i TRD-177 numaralı defterde kayıtları bulunmaktadır. Bahsi geçen defterde zeâmet sahiplerine ait toplamda 49 kayıt bulunmaktadır. Bilhassa III. Mehmed dönemini kapsayan defterlerde zeâmet sahiplerine ait kayıtların sayısı 150'dir. I. Ahmed döneminde ise, 80 zâ'ime ait kayıtlar bulunmaktadır. Bu durumun nedeni, Osmanlı'nın Habsburg ordusuna karşı düzenlediği seferlerin çok olması ve bu seferlerde zâ'imlerin hizmette bulunması, nakit para ihtiyacının gittikçe arttığı bu dönemde ulufeli devlet görevlilerine ulufeleri karşılığı dirlik tahsis edilmesi ise bu durumu açıklayan bir diğer tespit olabilir. 20.000-30.000 gelir kategorisinde yer alan görevlilerin başında Dergâh-ı Âli çavuşları yer almaktadır.⁴²⁴ Bu gelir kategorisinden sonra 30.000-40.000 gelir diliminde olanlar bulunmaktadır (43 adet).⁴²⁵ Dergâh-ı Âli çavuşları yine bu gelir bandında sayısal bakımdan diğerlerine göre fazladır.⁴²⁶ Diğer gelir kategorilerine ait sayısal veriler değişkenlik göstermektedir. Bu husus, defterlerde yer alan zâ'implere ait kayıt sayısı ile bağlantılıdır.

Tablo-12'de dikkat çeken bir konu da 100.000 akçenin üstünde gelir sahibi olan zâ'imlerin sayısıdır (11 adet). Bu gelir sahipleri has seviyesinde gelirleri olmasına rağmen kayıtlarda zeâmet olarak geçmektedirler. Mesela, 1600 yılında Dergâh-ı Âli çavuşlarından Cafer Çavuş'a 107.397 akçelik dirlik tahsis edilmiştir.⁴²⁷ Diğer bir kayıta ise, 1597 yılında Dergâh-ı Âli müteferrikalarından ve Divan-ı Hümayûn kâtiplerinden olan Kâtip Yusuf'a Saruhan, Aydın, Bolu ve Çorum livalarından toplamda 120.565 akçelik timar tevcih edilmiştir.⁴²⁸

⁴²³ 1595 yılında Dergâh-ı Âli çavuşlarından Hasan'a 27.292 akçelik zeâmet tevcih edilmiştir. Bkz. BOA, TRD-177, s. 32.; Ayrıca bkz. BOA, TRD-215, s. 149-151.; BOA, TRD-262, s. 145.; BOA, TRD-328, s. 211-214.

⁴²⁴ Bu gelire sahip devlet görevlilerine ait bazı kayıtlar için bkz. BOA, TRD-328, s. 186.; BOA, TRD-354, s. 335-336.; BOA, TRD-177, s. 27-28.

⁴²⁵ 30.000-40.000 akçelik gelir bandında bulunan bazı zeâmet sahiplerine ait kayıtlar için bkz. BOA, TRD-317, s. 156-157.; BOA, TRD-256, s. 10-11.; BOA, TRD-282, s. 176.

⁴²⁶ Dergâh-ı Âli çavuşlarından Mustafa Çavuş'a 1602 yılında 30.200 akçelik zeâmet tevcih edilmiştir. Bkz. BOA, TRD-256, s. 10-11.; Bu tür bazı kayıtlar için bkz. BOA, TRD-177, s. 23.; BOA, TRD-199, s. 350.

⁴²⁷ BOA, TRD-238, s. 592.

⁴²⁸ BOA, TRD-199, s. 364-365.

4. SARUHAN SİPAHİLERİNİN SANCAKTAKİ MEKÂNSAL DAĞILIMI

Saruhan Sancağı, daha önce de bahsettiğimiz üzere padişahların veliaht şehzadelerini lalalarıyla birlikte göndermiş oldukları bir Osmanlı sancağıdır. Buraya şehzadeler sancakbeyi olarak atanmış olup, yöneticilik yönünden tecrübe kazanmaları sağlanmaya çalışılmıştır. İşte bu sancaklardan biri olan Saruhan, bilhassa XVI. asrın ikinci yarısında diğer şehzade sancaklarının (Amasya, Kütahya, Konya gibi) önüne geçmeye başlamıştır. Bu durumun sebepleri arasında Manisa'nın payitahta coğrafi yönden yakın olması ve bir şehzade sancağı olan Amasya'nın önemini yitirmesi yer almaktadır.⁴²⁹ Saruhan'ın merkezi olan Manisa'ya gelen ilk şehzade, Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman Çelebi'dir (1390).⁴³⁰ Bu sancağa diğer şehzadelerin (II. Mehmed, Kanuni Sultan Süleyman, III. Murad gibi) gelmesi⁴³¹ daha önce de değindiğimiz üzere Osmanlı'da sancağa çıkma usulünün kalkmasına kadar devam etmiştir. En son sancağa çıkan şehzade ise, III. Mehmed olmuştur (1583). III. Mehmed'den sonra tahta geçen I. Ahmed'den itibaren *kafes* usulünün Osmanlı'da tatbik edilmesi, yöneticilik bakımından tecrübesiz şehzadelerin başa geçmesinde bir etken olarak öne sürülür.⁴³²

Saruhan'ın XVI. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı'nın veliaht şehzadelerinin belli bir süre kaldıkları bir sancak olması, bölgenin siyasi yönden önemli bir rolü olduğunu göstermektedir. Bu denli önemli bir sancakta toprağın idaresi ve işleyişi timar sisteminin uygulandığı sancaklarda olduğu gibi sipahiler aracılığıyla yapılmaktaydı. Devlet kontrolünde dirliklerini işleten sipahi, emir komuta zincirinde sancakbeyi ve alaybeyinin komutasındadır. Köylü ve devlet arasında bir köprü görevi yapan bu askerler timar sisteminin düzgün işlenmesini sağlamaktadır. Daha önce değindiğimiz gibi sipahiler ifa ettikleri hizmetler karşılığında dirlik elde edebilmektedir. Dirlikler, köy, mezra, çiftlik, kışlak ve yaylak gibi devlete ait yerleşim birimlerinden hisseler halinde sipahilere tahsis edilmektedir. Bir timarlı sipahiye birden çok köyden hisse verilebildiği gibi bir köyün hissesi birden çok sipahiye dirlik olarak da verilebilmektedir. Hatta

⁴²⁹ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 26.

⁴³⁰ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), C. I, Ankara, 1979, s. 192, 196.

⁴³¹ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, ss. 27-39.

⁴³² Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*..., C. I, s. 142.; İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, C. II, s. 49.

şehzade, sancakbeyi ve zeâmet sahiplerinin de birçok köyden timar hissesi bulunmaktaydı.⁴³³ Saruhan Sancağı'nda da timarlı sipahiler toprak idaresinde önemli bir rol oynamışlardır. Sancaktaki sipahilerin dağılımından bahsetmeden önce Saruhan'ı daha yakından tanıma adına coğrafyasına kısaca değinmekte fayda vardır.

Anadolu Beylerbeyiliği'ne bağlı olan Saruhan Sancağı'nın sınırları daha evvelden söz ettiğimiz gibi XVI. yüzyılda Manisa merkezli Alaşehir'den İzmir Körfezi'ne, Bergama'dan Turgutlu ve Kemaliye'nin güneyine kadar uzanmaktadır. Bu yüzyılda Saruhan Sancağı'nda merkezi Manisa kazası olmak üzere on iki kaza yer almaktadır; Adala, Akhisar, Demürçi, Gördek, Gördes, Güzelhisar, Ilıca, Kayacık, Manisa, Marmara, Menemen (Tarhanyat) ve Nif.⁴³⁴ Bu sancağın merkezi olan Manisa kazası içerisinde Manisa, Çanşa, Palamut, Emlak⁴³⁵, Yengi ve Doğanhisarı olmak üzere altı nahiye bulunmaktadır.⁴³⁶ Güzelhisar kazasında Güzelhisar ve Karacahisar nahiyeleri yer almaktadır. Demürçi kazası içerisinde Demürçi ve Borlu nahiyeleri, Marmara kazasında Marmara ve Gülnos nahiyeleri konumlanmaktadır. Saruhan'ın diğer kazalarında ise, yine kaza ismiyle aynı adı taşıyan nahiyeler mevcuttur.⁴³⁷ XVII. yüzyılda bu sancağın sınırlarında pek bir değişiklik olmamıştır. Lakin Saruhan'ın bazı nahiyeleri kaza statüsüne yükselmiştir. Örneğin, 1628 (H. 1038) senesinde Mendehorya (Kemaliye) ve Borlu nahiye statüsünden kaza statüsüne geçmiştir.⁴³⁸ XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla bazı nahiyelerin kaza statüsüne geçmesi, XIX. yüzyılda bazı kazaların Saruhan Sancağı'na katılmasına ve sancağın sınırının değişmesine yol açmıştır.⁴³⁹

Çalışmanın bu aşamasında Saruhan Sancağı'nın köylerinden de bahsetmekte yarar vardır. Saruhan'ın köylerinde XIII. yüzyılda Batı Anadolu'ya göç eden ve bu bölgenin Türkleşmesinde etkin rol oynayan Yörük ve Türkmen gruplarının⁴⁴⁰ izleri bulunmaktadır. Bu durumu Saruhan Sancağı'nda yer alan köylerin isimlerinde görmek

⁴³³ Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara, 1999, s. 137.; Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, (Haz. Ayşe Çavdar), İstanbul, 2010, s. 192.

⁴³⁴ Emecen, "Manisa", s. 581-582.

⁴³⁵ Feridun M. Emecen'e göre Emlak nahiyesinin tümü, 1575 yılına ait tahrir kayıtlarında Şehzade Murad'ın (III. Murad) hasları içerisinde yer almaktadır. Bkz. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 177.

⁴³⁶ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 112.

⁴³⁷ *Osmanlı Yer Adları: II, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556)*, s. 10.

⁴³⁸ İbrahim Gökçen, *Tarihte Saruhan Köyleri*, İstanbul, 1950, s. 12.

⁴³⁹ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Gökçen, *Tarihte Saruhan Köyleri*, s. 12-13.; Emecen, "Manisa", s. 582.

⁴⁴⁰ Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikleri Dünyası*, İstanbul, 2012, s. 285-286.

mümkündür. Ancak bazı köylerin eski adları kısmen değişikliğe uğrasa da varlığını sürdürmeye devam etmiştir.⁴⁴¹ Mesela, Yengi nahiyesine bağlı Kirizman ve Ermenos köyleri Türkmen akınına rağmen eski adlarıyla kalmıştır. Bu istisnalar dışında sancaktaki birçok köy ismi Türkçedir.⁴⁴² Buna örnek olarak Yörük cemaatinden ismini alan Kuşlu köyü gösterilebilmektedir. Yörüklerin köy isimlerini etkilediğini XVI. ve XVII. yüzyıllarda rastlanan Yayıklı, Bektaşlı, Danişmendlü, Derzi Haliller ve Ömerlü gibi isimler taşıyan köylerden anlaşılmaktadır.⁴⁴³

Yörük ve Türkmenlerin Saruhan'daki köylerin isimlerinin teşekkülünde etkin olmasının yanı sıra mevcut coğrafik şartlarının etkili olduğu söylenilebilir. Buna kanıt niteliği taşıyan köyler ise, Derecik, Boz Köy, Saz, Saru Çam ve Kayalu gibi isimleri olan köylerdir. Coğrafi şartların dışında zamanında Türk dervişlerinin Saruhan bölgesine yerleşmeleri ve kaldıkları yerde zaviyeler yaptırması köyün ismini de etkilemiştir. Derviş isimleriyle aynı ismi taşıyan köylere Saruhan Sancağında rastlanılmaktadır. Bu duruma örnek olarak Kurdoğlu Şeyh İsmail'in zaviyesinin Kurdoğlu köyünde yer alması ve Hoca, Hoca Ali ve Saru Ahmed gibi köylerin kişi adı olması gösterilebilir.⁴⁴⁴

Bu köylerden bazılarının varlığı günümüze kadar ulaşmışsa da aradan geçen zamanda bu yerleşim birimlerinin isimlerinin değiştiğini veyahut bazı köylerin zamanında köylüler tarafından terk edilerek kaybolmaya yüz tuttuğunu belirtmek gerekir.⁴⁴⁵ XVI. ve XVII. yüzyıllarda Saruhan'daki köylerin bazılarının boş olduğu ve günümüze kadar intikal etmediği görülmektedir. Feridun Emecen, 1531 yılında Manisa kazasında bulunan 195 köyün 74'ü ve 1575 yılında yine aynı kazada 76 köyün boş olduğu ve akıbetlerinin belirsiz olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁶ Bu durumun sebepleri üzerinde durmak gerekirse, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Saruhan'da görülen Cennetoğlu ve Kalenderoğlu gibi Celâlîlerin faaliyetleri, softaların köylülere zarar verme girişimleri, yöneticilerin yaptırımları, doğal afetlerin ve salgın hastalıkların olumsuz etkileri gösterilebilir.⁴⁴⁷ Bu olaylardan köylüler etkilendiği gibi buna paralel olarak bölgede gelir ve giderini timarıyla sağlayan sipahiler de zarar görmüştür.

⁴⁴¹ Gökçen, *Tarihte Saruhan Köyleri*, s. 11.

⁴⁴² Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 115.

⁴⁴³ Gökçen, *16. ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yörük ve Türkmenler*, s. 8.; Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 115.

⁴⁴⁴ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 115-116.

⁴⁴⁵ Gökçen, *16. ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yörük ve Türkmenler*, s. 8;

⁴⁴⁶ Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, s. 121.

⁴⁴⁷ Gökçen, *Tarihte Saruhan Köyleri*, ss. 21-31.

Saruhan Sancağı'nın coğrafi özellikleri üzerinde durulduktan sonra bu sancaktaki timarlı sipahilerin denetiminde olan köylere değinmekte fayda vardır. Bu bağlamda kayıtlardan elde edilen veriler doğrultusunda Saruhan köylerindeki sipahilerin konumu ve sayısından söz edilecektir. Bilhassa, 1595-1617 yılları arasındaki 668 timarlı sipahinin⁴⁴⁸ sancaktaki köylerde bulunan dirlik hisselerinin dağılımı aşağıda yer alan tabloda verilmiştir. (Bkz. Tablo-13)

⁴⁴⁸ Bu sipahiler içerisinde zeâmet sahibi olanlar da yer almaktadır.

Tablo-13: Manisa (Merkez) Nahiyesindeki Timarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları⁴⁴⁹

Manisa Nahiyesine Bağlı Köyler	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1612)	TRD-354 (1617)	Toplam
Alacayan	12	7	4	1	-	-	2	2	1	2	31
Koca Kilise	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Çataklı	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kuzu	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	3
Toy Yusufu	2	-	1	2	-	-	1	-	-	3	9
Çölmekci (Çakırlu?) ⁴⁵⁰	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Yenice	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2
Kızıl Yakublu	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2
Bektaşlı	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	3
Yunuslu	4	-	-	-	-	-	-	3	-	-	7
Saruhan	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Saru Çam	1	3	-	-	-	-	-	-	-	1	5
Paşa Köy	2	-	1	2	-	-	1	-	-	4	10
Hoca Ali	2	-	-	-	-	-	1	-	-	-	3
Yorga	1	1	-	-	-	1	-	-	-	-	3
Kayalu	2	-	-	-	-	1	-	-	-	2	3
Reislü	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Kebece (Hacı İbrahim)	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Hatun	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1

⁴⁴⁹ Bu bölümdeki tüm tablolara aktarılan köy isimleri T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri yayınları arasında yer alan *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)* ve *Osmanlı Yer Adları: II Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556)* adlı kaynaklarda bulunan köy adları dizininden, İbrahim Gökçen'in *Tarihte Saruhan Köyleri* ve Feridun M. Emecen'in *XVI. Asırda Manisa Kazâsı* adlı araştırmasından faydalanarak oluşturulmuştur. Bkz. *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530)*, ss. 125-133.; *Osmanlı Yer Adları: II Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556)*, ss. 33-1480.; Gökçen, *Tarihte Saruhan Köyleri*, ss. 33-48.; Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, ss. 158-221.

⁴⁵⁰ Bu tablolardaki soru işaretli köy isimleri incelenen kaynaklarda bulunamamıştır. Bu köyler timar rûnâmçe defterlerindeki kayıtlarda yazıldığı şekliyle okunmaya çalışılmıştır. Parantez içerisinde yer alan isimler ise mevcut köylerin diğer adlarıdır.

Büyük Devlek (Devlek)	1	-	-	-	-	-	1	-	-	2	4
Saz	2	-	-	-	-	1	-	2	-	-	5
Güncelü	1	1	-	-	-	-	2	1	-	-	5
Hasırcı	1	1	-	-	-	-	2	1	-	-	5
Firuzlu	1	-	-	-	-	-	2	1	-	-	4
Doğancalu	2	-	1	-	-	-	-	-	1	-	4
Sir Köy	2	4	2	-	-	-	1	3	-	-	12
Eğri	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Sekilik	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Palamud	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Doğanlu	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Çengi	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Bahadırlu	-	1	-	-	-	-	1	2	1	-	5
Pelid Alanı	-	4	-	-	-	-	1	3	-	-	8
Saru Ahmed	-	2	3	1	-	-	1	-	-	2	9
Sakar Kaya	-	3	-	-	-	1	3	2	-	-	9
Kebe Kilise	-	1	1	2	-	-	-	-	-	-	4
Kurışapa	-	1	-	-	-	-	1	-	1	-	3
Kayırlu	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kara Sevinçlü	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Adil Obası (Simav)	-	1	3	2	-	-	4	3	-	-	13
Budakluca	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Balta (Halilce)	-	2	2	-	-	-	-	1	-	-	5
Bozköy	-	1	-	-	-	1	1	-	1	-	4
Çatal Kilise	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Konurcalu	-	1	1	2	-	-	2	3	-	-	9
Çeltük	-	1	-	1	-	-	2	2	-	-	6
Başlı (Yahyalı)	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Depecik	-	1	3	-	1	-	1	1	1	-	8
Kıranca	-	1	3	-	1	-	-	1	-	-	6
Doğan Hisarı	-	1	3	-	1	-	-	1	-	-	6

Deresi												
Yukaru Gök Köy	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Yeni Beylü	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kozluca	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	2
Üç Havlı	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kurdoğlu	-	-	3	1	-	-	1	-	-	2	-	7
Hoca	-	-	1	-	-	-	1	-	-	1	-	3
Virancık	-	-	1	-	-	1	1	-	-	-	-	3
Dere Köy	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	2
Sarkınlu	-	-	-	1	1	-	-	-	-	1	-	3
Yire Giren	-	-	-	1	-	1	1	-	1	-	-	4
Çapanca(?)	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2
Göğezlü	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	2
Çayır	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Çavlıca(?)	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Akça Köy	-	-	-	-	-	1	2	2	1	-	-	6
Kalemlü	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Mümin İsa	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	2
İlgunlu	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	2
Kozanlu	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Karaca Bergos	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Köy	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Deniz Köy(?)	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Halidlü	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Yaya	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Menalenos(?)	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Çatal Başlu Kilise	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Bozca Köy	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Gökçe	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Sabuncu	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Abdal Ali (Kornos(?))	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Hamza Beylü	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1

Ayidlüce	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Biçer	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Manastr	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Burun Viran	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	2
Kuzucalu	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2
Kılıçlu	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Sinirlü	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	3
Sakallu	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	2
Şenlik(?)	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Surnazen	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Göbel	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Geri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4
Geğın	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4
Ayaklu(?)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Tahta (Toy(?))	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Kebe Kilise	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Genel Toplam	55	48	37	19	7	17	53	41	16	32	325

Yukarıda görüldüğü üzere 1595-1617 yılları arasında Manisa merkez nahiyesinde köylerde 325 sipahinin hissesi bulunmaktadır. En çok hisse Alacayan köyünden tevcih edilmiştir (31 sipahi). Alacayan köyünde dirliği bulunan sipahilere en çok TRD-177’de rastlanılmaktadır. Bu deftere göre bahsi geçen köyden 12 sipahiye dirlik geliri tahsis edilmiştir. III. Mehmed’in cülus tarihini kapsayan TRD-177’ye göre Alacayan köyünde dirlik elde eden sipahilere noksan tamamlama⁴⁵¹, cülus sebebiyle kayıt yenileme⁴⁵², seferlerde yararlılık gösterme⁴⁵³ ve beratı zayi olmasından dolayı kayıt yenileme⁴⁵⁴ gibi nedenlerden dolayı dirlik tahsis edilmiştir. Bu nedenler arasında en çok noksanın tamamlanması için dirlik verilen sipahiler ile ilgili kayıtlar karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵⁵

Manisa nahiyesine bağlı Alacayan köyünden sonra en çok hisseli olan köy, Adil Obası⁴⁵⁶ köyüdür. Bu köyde mevcut sipahilerin hisse sayısı incelenen timar rûznâmçe defterlerine göre 13’tür. Bu köye ait sipahi kayıtlarına TRD-177, TRD-317, TRD-256, TRD-328 ve TRD-354 numaralı defterlerde rastlanılmamıştır. İlgili köyden en fazla dirlik elde eden sipahi sayısı 4’tür. Bu sipahilere ait kayıtlar I. Ahmed’in cülûs tarihini de kapsayan TRD-262 numaralı defterde yer almaktadır. 5 timar rûznâmçe defterinde bahsi geçen köyden dirlik hissesi verilen sipahilerin genellikle noksan tamamlama⁴⁵⁷

⁴⁵¹ Abdi adlı sipahinin 5.676 akçelik noksanı tamamlanarak 7.119 akçelik olan timarı 12.795 akçeye yükselmiştir. Bu kayıta 2.220 akçelik dirlik Manisa nahiyesinin Alacayan köyünden karşılanmıştır (14 Ramazan 1004 / 12 Mayıs 1596). Bkz. BOA, TRD-177, s. 146-147. Bu hususta daha fazla örnek için ayrıca Bkz. BOA, TRD-177, s. 16.; BOA, TRD-177, s. 54-55.

⁴⁵² Sefer adlı sipahinin timar kaydı cülûs sebebiyle yenilenmiştir. Sefer’e toplamda 7.499 akçelik dirlik tahsis edilmiş olup 2.999 akçelik dirlik hissesi Alacayan köyünden verilmiştir (7 Ramazan 1004 / 5 Mayıs 1596).Bkz. BOA, TRD-177, s. 139-140.

⁴⁵³ Tebriz Seferi’nde hizmette bulunması nedeniyle Mehmed adlı sipahiye Alacayan köyünden 5.000 akçelik dirlik tahsis edilmiştir (26 Receb 1004 / 26 Mart 1596). Bkz. BOA, TRD-177, s. 100.

⁴⁵⁴ Mustafa adlı sipahinin 7.998 akçelik timar kaydı beratı zayi olmasından dolayı yenilenmiş, 2.998 akçelik dirliği Alacayan köyünden tahsis edilmiştir (16 Receb 1004 / 16 Mart 1596). Bkz. BOA, TRD-177, s. 89.

⁴⁵⁵ Noksan tamamlama nedeniyle Alacayan’dan dirlik elde eden bazı sipahi kayıtları için bkz. BOA, TRD-199, s. 398-399.; BOA, TRD-215, s. 251.; BOA, TRD-262, s. 148-149.; BOA, TRD-328, s. 172.; Seferlerde yararlılık göstermesinden dolayı Alacayan köyünden dirlik alan bazı sipahi kayıtları için bkz. BOA, TRD-238, s. 618-619.; BOA, TRD-215, s. 258.

⁴⁵⁶ Bu köyün diğer adı “Simav” olarak birçok timar kaydında geçmektedir. Bu kayıtlarda “*karye-i Adil Obası nam-ı diğer Simav*” şeklinde yer almaktadır. İlgili köyden timar elde eden bazı sipahi kayıtları için bkz. BOA, TRD-199, s. 452.; BOA, TRD-282, s. 179.

⁴⁵⁷ Sefer-i Hümâyûnda hizmette bulunan Hüseyin adlı sipahinin 3.000 akçelik noksanı tamamlanarak toplamda 5.000 akçe dirlik tevcih edilmiştir. Bu 5.000 akçelik dirliğin 1.000 akçelik hissesi Adil Obası köyünden tahsis edilmiştir (6 Safer 1015 / 13 Haziran 1606). Bkz. BOA, TRD-282, s. 150.; Daha fazla bilgi için ayrıca bkz. BOA, TRD-215, s. 163.; BOA, TRD-262, s. 198.

nedeniyle dirlik elde ettiği kayıtlarda görülmektedir. Bu neden dışında dönemin şark ve garp seferlerinde yarar sağlayan sipahi kayıtları da karşımıza çıkmaktadır.⁴⁵⁸

Adil Obası köyünün ardından en çok sipahi dirlik hissesinin olduğu diğer bir köy, Sirköydür. Bu köyden 1595-1617 yılları arasında 12 sipahiye dirlik hissesi verilmiştir. Sirköyden dirlik elde eden sipahilerin çoğunun gerekçesi yine noksan tamamlamadır.⁴⁵⁹ Bunun haricinde dönemin garp seferlerinde yararlılık gösteren sipahilere de bu köyden dirlik verildiği tespit edilmiştir.⁴⁶⁰

Manisa nahiyesindeki bu topraklı süvarilere ait dirlik hisselerine genel olarak bakıldığında III. Mehmed döneminde timar tevcihatının daha yoğun bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Bu hususun nedeni III. Mehmed döneminde yapılan batı seferleridir. III. Mehmed döneminde yapılan dirlik tevcihleri I. Ahmed dönemine oranla daha fazladır.

⁴⁵⁸ İlyas oğlu Hasan'a Uyvar seferinde hizmette bulunması nedeniyle toplamda 10.496 akçelik timar tevcih edilmiştir. Bu timar içerisinde 4.999 akçelik dirlik Adil Obası köyünden tahsis edilmiştir (28 Cemaziye'l-evvel 1009 / 5 Aralık 1600). Bkz. BOA, TRD-238, s. 618-619.

⁴⁵⁹ Ferhad oğlu Bali adlı sipahinin 1.000 akçelik noksanı tamamlanarak toplamda 6.000 akçelik dirlik tahsis edilmiştir. Bu dirliğin 5.000 akçelik hissesi Sirköyden karşılanmıştır (3 Rebiü'l-evvel 1015 / 9 Temmuz 1606). Bkz. BOA, TRD-282, s. 171.; Ayrıca Bkz. BOA, TRD-215, s. 228.

⁴⁶⁰ Buna dair örnekler için bkz. BOA, TRD-215, s. 207.; BOA, TRD-282, s. 179.

Tablo-14: Demürce Nahiyesindeki Tımarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları

Demürce Nahiyesine Bağlı Köyler	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1612)	TRD-354 (1617)	Toplam
Börklüce	1	3	1	-	-	-	-	-	-	-	5
Kışlak	1	2	2	1	-	-	-	-	1	-	7
Aziz Beylü	1	3	1	-	-	-	1	-	-	-	6
Çıkrıkçılar (Çakrakçılar)	1	3	1	-	-	-	1	-	-	-	6
Danişmendler	1	2	2	1	-	-	-	-	1	-	7
Semedlü (Kıran)	1	1	2	-	-	-	-	-	-	-	4
Pulluca	1	2	2	1	-	-	-	-	1	-	7
Kaşıkçılar	1	3	1	-	-	-	1	-	-	-	6
Pınariler	1	3	1	-	-	-	1	-	-	-	6
Mıhluca	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Akça Alanı	1	4	1	-	-	-	4	1	-	-	11
Şeyhler	1	2	-	-	-	-	1	-	2	-	6
Montuz (Taş Köprü)	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
Kara Beylü	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2
Taş(?)	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
İceler	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
Çavlular	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
Kocalar	1	-	2	-	-	-	2	2	-	-	7
Arpacı	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
Ak Yar	1	-	-	-	-	-	3	-	1	-	5
Kara Hisar	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Akça Viran	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Büyük Yahyalu	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
İnehanlu (Depe)	3	3	1	-	-	-	1	-	-	-	8
Tekeli	-	-	-	-	-	-	2	2	-	-	4
Yaykın	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Ala Ağaç	1	1	1	-	-	-	-	-	2	-	5

Ece	1	3	2	-	-	-	-	1	-	1	8
Talas	1	4	1	-	-	2	-	1	-	-	9
Büyük Kuzayir	1	1	1	-	-	-	-	-	2	-	5
Küçük Kuzayir	1	1	1	-	-	-	-	-	2	-	5
Kızılca Yakublar	-	-	1	-	-	-	-	-	2	-	3
Çat Hisar	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	2
Kara Bük	2	2	1	-	-	-	1	2	-	3	11
Kemhallu	2	2	1	-	-	-	1	2	-	3	11
Kazar	2	2	1	-	-	-	1	2	-	3	11
Kızılca	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Kızılca Donaşa	2	2	1	-	-	-	1	2	-	3	11
Kirpiklü	2	2	1	-	-	-	1	2	-	3	11
Eyerciler	2	2	1	-	-	-	1	2	-	3	11
Kovancı	2	2	1	-	-	-	1	1	-	3	10
Donuzca	2	2	1	-	-	-	1	1	-	-	7
Donuzcu	-	-	2	2	-	1	1	-	2	3	11
Yire Giren	2	2	1	-	-	-	1	1	-	3	10
Gökçe Bayır	2	2	1	-	-	-	1	1	-	3	10
Kızılca Mahmud	1	1	-	1	-	-	-	-	1	-	4
Yenice	1	1	-	1	-	-	-	-	1	-	4
Simavluca	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Kalaycı(?)	-	1	2	-	-	-	-	3	-	-	6
Akça	-	1	6	-	-	-	1	-	4	2	14
Akça İn	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Sac Ayak	-	1	-	-	-	-	1	-	1	-	3
Çakırlu	-	4	-	-	-	-	-	1	-	-	5
Kımık	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Armut Alanı	-	2	3	-	-	-	-	3	1	-	9
Küçük Yortan	-	1	-	-	-	-	-	1	-	1	3
Boyacık	-	3	2	-	-	-	-	-	3	-	8
Ayu Alanı	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1	3
Yortan	-	1	1	-	-	-	-	-	2	-	4
Kapancı(?)	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kayran	-	4	3	-	-	-	-	-	-	2	9

Saraycık	-	4	3	-	-	-	-	-	-	2	9
Kemercik(?)	-	2	3	-	-	-	-	-	-	2	7
Kürekçik(?)	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Seyrekli	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Günkaya (Saru Haliller)	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Göçük	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Avşar	-	2	2	2	-	-	3	2	-	1	12
Damlaluca	-	2	2	1	-	-	3	2	-	1	11
Marul	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	3
Rümmani	-	1	-	-	-	-	1	-	1	-	3
Çölmekci	-	1	-	-	-	-	1	-	1	-	3
Mehamidlü	-	1	-	-	-	-	1	-	1	-	3
Kurum Özü	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Büyük Havlı	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Alaca Atlu	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2	4
Güneyce(?)	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kündemür	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2	3
Gügani	-	1	4	-	-	-	-	-	-	1	6
Gökçek(?)	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Kaşıklı	-	-	1	-	-	-	-	-	1	-	2
Gökçe (Arslan Oğlanları)	-	-	2	-	1	-	-	1	-	-	4
Hoca Reislü	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	2
Çandır	-	-	1	-	-	-	-	-	2	-	3
Bozca Atlu	-	-	1	1	1	-	1	1	2	-	7
Orağlı	-	-	1	1	1	-	1	1	2	-	7
Eğri Çam	-	-	1	1	1	-	1	1	1	-	6
Kürdecik	-	-	1	1	2	-	1	1	1	-	7
Örücüler	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Çukur	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	2
İbik	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	2
Han Yüzü(?)	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Orayda	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	2

Öksüzler	-	-	1	1	-	-	-	-	2	-	4
Kepez	-	-	1	1	-	-	-	-	2	-	4
Okçular	-	-	4	1	-	-	-	-	4	-	9
Ak Dere	-	-	1	-	-	-	-	-	1	1	3
Donuzcu Deresi	-	-	1	1	1	-	2	-	4	-	9
Karkın	-	-	1	1	1	-	2	-	4	-	9
Elek	-	-	1	1	1	-	3	-	3	-	9
Küpüler	-	-	3	-	-	-	-	2	-	-	5
Gürcü	-	-	3	-	-	-	-	-	-	1	4
Viran (Esed Viranı)	-	-	3	-	-	-	-	1	-	-	4
Musa	-	-	3	-	-	-	1	-	4	-	8
Cülla Haliller (Cüllaçılar(?))	-	-	3	-	-	-	1	-	4	-	8
Davudlar	-	-	3	-	-	-	1	1	-	-	5
Ömerler	-	-	3	-	-	-	1	-	4	-	8
Köylüce	-	-	3	-	-	-	1	-	4	-	8
Hamzalar	-	-	3	-	-	-	-	-	4	-	7
Yakılar	-	-	3	-	-	-	1	-	2	-	6
Demürciler	-	-	3	-	-	-	-	-	4	-	7
Tatarlar	-	-	3	-	-	-	1	-	2	-	6
Kavriyan	-	-	3	-	-	-	1	-	4	-	8
Saruhanlar(?)	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Bedirciler	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Ak Kilise	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Karaca Ahmedler	-	-	3	-	-	-	1	-	4	-	8
Beyler	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2
Kuzu	-	-	-	1	1	-	-	1	-	2	5
Poladca	-	-	-	1	1	-	-	1	-	1	4
Kırk Hüseyin	-	-	-	1	1	-	-	1	-	-	3
Sayık	-	-	-	-	2	-	-	2	-	-	4
Kazancı	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Köseler	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Gürce Viran(?)	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1

(Ala Viran)											
Kara Kaba Ağaç (Gümele)	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	2
İniş	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	2
Sadas	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	2
Sinücüler(?)	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Belen Deresi(?)	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Sirüned(?)	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Ağaç Hisar	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Enceklü	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	4
Köteylü	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	3
Kaya(?)	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	2
Koçaklar	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Kara	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Demürce	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Temaşa(?)	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Akça Önlü(?)	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Üç Kilise	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Köle	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Depecik	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Kerpiçlik	-	-	-	-	-	-	-	2	-	1	3
Çaşnigir	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	2
Dar Basan(?)	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Kızıl	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Urumşa	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2
Ulacık	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	2
Boya Depe(?)	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Emrez(?)	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Dargıl	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Karardan	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	4
Marmaracık	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Kulak(?)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Firuz Deresi(?)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Genel Toplam	58	117	138	25	27	4	76	67	112	57	681

Saruhan'daki timarlı sipahilere en fazla Demürci nahiyesine bağlı köylerden dirlik hissesi verilmiştir (681 dirlik hissesi) (Bkz. Tablo-14). Bu dirlik hisselerinin dolayısıyla da dirlik sahiplerinin büyük bir çoğunluğu III. Mehmed dönemine ait defterlerden tespit edilmiştir.

Demürci nahiyesindeki köyler arasından en çok dirlik hissesi bulunan köy, Akça köydür. 1595-1617 arasındaki timar rûznâmçe kayıtlarında 14 sipahiye bu köyden dirlik tevcih edilmiştir. Bilhassa TRD-215 numaralı defterde bu köyde hissedar olan dirlik sahiplerinin kalabalık olduğu görülür (6 dirlik sahibi). Bu köydeki dirlik gelirleri genelde noksan tamamlama nedeniyle tevcih edilmiştir.⁴⁶¹ Noksan tamamlamanın yanında cülus sebebiyle timar beratı yenilenenlere⁴⁶², kalelerde ve seferlerde hizmette bulunanlara da dirlik tahsis edilmiştir.⁴⁶³

Akça köyden sonra en çok dirlik sahiplerinin bulunduğu köy, Avşar köyüdür (12 hisse). Bu köyde de dirlik tevcihi için ileri sürülen gerekçe noksan tamamlamadır.⁴⁶⁴ Bu sebepleri çeşitlendirmek mümkündür. Mesela, 28 Zi'l-hicce 1006 / 1 Ağustos 1598 tarihli bir kayıta Tata kalesinin fethinde hizmette bulunması nedeniyle Hasan adlı sipahiye Demürci nahiyesinin Avşar ve Damlaluca köylerinden toplamda 3.000 akçe dirlik tevcih edilmiştir.⁴⁶⁵

Tablo-14'te Kara Bük, Kemhallu ve Kazar gibi köylerde aynı sayıda dirlik hissesinin (11 adet) olduğu görülmektedir. Bu husus Donuzcu Deresi ve Karkın gibi köyler arasında da bulunmaktadır. Bu köylerde 9'ar sipahinin dirlik hissesi yer almaktadır. Bunun gibi pek çok köyde dirlik hisse sayısı aynı olanlar mevcuttur. Bunun birlikte

⁴⁶¹ Ali adlı sipahinin 1.000 akçelik noksanı tamamlanarak kendisine toplamda 3.000 akçelik timar tahsis edilmiş olup bu dirliğin 1.500 akçelik hissesi Akça köyden tevcih edilmiştir (4 Ramazan 1007 / 31 Mart 1599). Bkz. BOA, TRD-215, s. 234-235.; Bu hususta daha fazla örnek için bkz. BOA, TRD-215, s. 241.; BOA, TRD-328, s. 193.; BOA, TRD-354, s. 328.

⁴⁶² Hacı Halil oğlu Ramazan'ın cülus sebebiyle timar kaydı yenilenmiş olup aralarında Akça köyünün de olduğu birçok köyden toplamda 9.999 akçelik timar tevcih edilmiştir (3 Zi'l-hicce 1012 / 3 Mayıs 1604). Bkz. BOA, TRD-262, s. 240.

⁴⁶³ Ali Çavuş'un oğlu olan Halil adlı sipahiye Yer Göğü kalesinin tamiratında hizmette bulunması nedeniyle aralarında Demürci nahiyesinin Akça köyünün de bulunduğu birçok köyden toplamda 29.900 akçe zeâmet tahsis edilmiştir. Demürci'nin dışında Manisa ve Adala nahiyelerine bağlı köylerde de bu sipahinin dirlik hisseleri bulunmaktaydı. Ayrıca Karesi Livası'nda da hisseleri bulunmaktaydı (28 Cemaziye'l-ahir 1021 / 26 Ağustos 1612). Bkz. BOA, TRD-328, s. 211-214.

⁴⁶⁴ Bu duruma örnek vermek gerekirse, Rıdvan adlı sipahiye 703 akçelik noksanı tamamlanarak toplamda 9.166 akçelik timar tevcih edilmiştir. Bu timar içerisinde Demürci nahiyesine bağlı Avşar köyünden 3.500 akçelik hissesinin yanı sıra Gördes nahiyesinden de dirlik hissesi tahsis edilmiştir (18 Rebiü'l-ahir 1024 / 17 Mayıs 1615). Bkz. BOA, TRD-354, s. 338.; Bu konuda ayrıca Bkz. BOA, TRD-282, s. 195.; BOA, TRD-199, s. 469-470.

⁴⁶⁵ BOA, TRD-199, s. 269.

köylerden elde edilen gelirler farklılık göstermektedir. Geliri az olan köyden az sayıda sipahiye dirlik verilirken, geliri fazla olan köyden çok sayıda sipahiye dirlik tevcih edilmiştir. Mesela, 1598 yılında Demürçi'nin Börklüce köyünden 1.400 akçelik dirlik hissesi alan Yusuf ve Hasan kardeşlerin⁴⁶⁶ yanı sıra aynı yıl içerisinde yine aynı köyden 2.000 akçelik dirlik tahsis edilen Şaban⁴⁶⁷, bu köyün gelirinin çok olduğunun bir kanıtıdır.

Tablo-14'te Demürçi nahiyesine genel olarak bakıldığında en fazla dirlik hissesi kaydına TRD-215'te rastlanılmaktadır. Bu durumun sebebi III. Mehmed döneminde ifa edilmiş olan batı seferlerinde çok sayıda sipahinin yer almış olmasından kaynaklanmaktadır. I. Ahmed dönemine ait defterlerde bu sayının daha az olduğu görülmektedir. III. Mehmed döneminde Demürçi nahiyesinde 369 dirlik hissesi yer alırken I. Ahmed döneminde 312 dirlik hissesi bulunmaktadır. Yukarıdaki tablo 1595-1617 yılları arasında sipahilerin Saruhan Sancağı içerisinde bilhassa Demürçi nahiyesinde kümelenmiş olduğunu göstermektedir.

Saruhan Sancağı sınırları içerisinde yer alan bir diğer nahiyedir Gördes'tir. Bu nahiyede Manisa ve Demürçi nahiyesine oranla daha az dirlik hissesi bulunmaktadır (178 hisse). (Bkz. Tablo-15)

⁴⁶⁶ BOA, TRD-199, s. 428.

⁴⁶⁷ BOA, TRD-199, s. 449.

Tablo-15: Gördes Nahiyesindeki Tımarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları

Gördes Nahiyesine Bağlı Köyler	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1612)	TRD-354 (1617)	Toplam
Ayid (Kayalı)	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
İnekler	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	2
Ali Yakı(?)	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Receblü	1	-	4	-	-	-	-	-	-	-	5
Şeyhler	1	-	1	-	-	-	-	1	-	1	4
Mılas	1	-	3	-	-	-	-	-	-	-	4
Çiftlik	1	2	4	-	-	-	-	-	-	-	7
Kayalu	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2
Evciler	1	2	-	-	-	1	-	-	1	-	5
Delü Demirciler	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Çam	-	3	-	-	-	-	-	1	1	-	5
Dere	-	4	1	-	-	-	-	-	1	-	6
Boyan (Bayad)	-	4	1	-	-	-	-	-	-	-	5
Marmaracık	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2	4
Danda	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2	4
Boyalu	-	2	-	1	-	-	-	1	-	2	6
Börez	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	2
Beylü İli	-	1	-	-	2	-	-	1	-	1	5
Beyel	-	3	-	-	-	1	2	1	1	-	8
Eğriyat	-	1	-	1	-	-	-	-	-	1	3
Küreççi (Kaba Ağaç)	-	1	-	2	-	-	-	2	-	1	6
Hanya	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	3
Efendi İli	-	2	3	1	-	-	1	-	-	-	7
Olğar	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-	3
Kara Belenlü	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Gelenlü(?)	-	-	3	-	-	-	1	-	-	-	4
Dargıl	-	-	1	-	2	-	-	1	-	1	5
Melek Paşa	-	-	2	-	-	-	-	1	-	-	3

Kuzu(?)	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	3
Salur	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	3
Sürüler	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Gürge	-	-	1	-	1	-	2	1	-	-	5
Kuşlu İli	-	-	1	-	-	1	1	-	-	-	3
Küçük Oba	-	-	1	-	-	1	1	-	-	-	3
Tutluca	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Çiğiller	-	-	2	-	1	-	1	1	-	1	6
Beylü Atlar(?)	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Gürcü	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Çandır	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Depecik(?)	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Beylü	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	2
Karaca Aliler	-	-	-	-	1	-	-	1	2	-	4
İki Delü Baş(?)	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Öztemür	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	3
Kaba Koz	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	3
Danişmendlü	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	2
Umurhanlu	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	3
İdrisler	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Baş Karaca(?)	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2
Çamur Dere(?)	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Karune(?)	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Kıranı	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Karaca Bayramlı	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Göceklü	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2
Osmanlı	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2
Urum Taş	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Pederişler(?)	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Mahmudlu	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Çayır	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Kayalu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Seki(?) (Ece(?))	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Genel Toplam	9	35	39	10	8	11	14	29	8	15	178

Gördes nahiyesinde en çok dirlik hissesi Beyel köyünde yer almaktadır. Bu köyden 1595-1617 yılları arasında toplamda 8 sipahiye hisseler halinde dirlik dağıtılmıştır. III. Mehmed dönemi içerisinde yer alan TRD-199 numaralı defterde Beyel köyünden 3 sipahiye dirlik tahsis edilmiştir. Bu köyün akabinde toplamda 7 sipahinin hissesi bulunan Çiftlik köyü ve 6'şar sipahinin dirliğinin yer aldığı Çiğiller, Boyalu ve Dere köylerin geliri dirlik olarak tahsis edilmiştir. Diğer köylerdeki sipahilerin 1 ila 5 arasında değişen sayılarda hisseleri bulunmaktadır. I. Ahmed dönemine göre III. Mehmed döneminde bahsi geçen nahiyeden sipahilere daha çok dirlik tahsis edilmiştir. Gördes nahiyesine bağlı köylerden yapılan dirlik tevcihatı en fazla TRD-215 numaralı defterde (39 sipahi hissesi) görülmektedir. Bu dirlik gelirlerinin birçok nedenden dolayı sipahilere dağıtıldığını vurgulamak gerekir. Sözü geçen nedenler arasında yine noksan tamamlama⁴⁶⁸, seferlerde gösterilen yararlılık⁴⁶⁹ ve cülûstan ötürü kayıt yenileme⁴⁷⁰ gibi sebepler kayıtlarda yer almaktadır. Genel olarak bu nahiyedeki köylerde sipahilerin dağılımının dengeli olduğunu ve sayılarının birbirlerine yakın veya aynı olduğu mevcut kayıtlar ışığında bu tabloda belirtilmektedir.

Saruhan Sancağı'ndaki sipahilerin birçoğu Adala nahiyesine bağlı köylerde yer almaktadır. (Bkz. Tablo-16)

⁴⁶⁸ Veli adlı sipahiye ait bir timar kaydında 1.000 akçelik noksanı tamamlanarak toplamda 3.000 akçelik timar tevcih edilmiştir (22 Zi'l-hicce 1007 / 16 Temmuz 1599). Bkz. BOA, TRD-215, s. 172.; Ayrıca bkz. BOA, TRD-238, s. 602.; BOA, TRD-282, s. 166-167.

⁴⁶⁹ Tuna Palyaları Muhafazasında hizmette bulunan Ali adlı sipahiye Gördes nahiyesinin Börez köyünden dirlik tahsis edilmiştir. Bu sipahiye 1.000 akçelik noksanı da tamamlanarak toplamda 3.000 akçelik dirlik verilmiştir (10 Rebiü'l-ahir 1021 / 11 Mayıs 1612). Bkz. BOA, TRD-328, s. 185.; Bu seferlerdeki yararlılık hususunda ayrıca bkz. BOA, TRD-354, s. 355.; BOA, TRD-215, s. 159.

⁴⁷⁰ I. Ahmed'in cülûsu nedeniyle İbrahim adlı sipahinin Gördes nahiyesinin Beyel köyündeki 2.125 akçelik timar beratı yenilenmiştir (3 Zi'l-hicce 1012 / 3 Mayıs 1604). Bkz. BOA, TRD-262, s. 228.; Cülûs nedeniyle beratı yenilenen sipahiler için ayrıca bkz. BOA, TRD-262, s. 223.; BOA, TRD-177, s. 98.; BOA, TRD-199, s. 444.

Tablo-16: Adala Nahiyesindeki Timarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları

Adala Nahiyesine Bağlı Köyler	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1612)	TRD-354 (1617)	Toplam
Hacılı	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2	4
Ali Hoca	5	11	6	1	-	5	2	2	-	-	32
Sekilik	1	-	1	-	-	-	-	1	1	-	4
Doğancı (Atmaca)	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2
Kenger	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Bey	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Hamidler	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Boryaz	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2
Ali Beylü	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Eneklü	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2
İyallu	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Ali Hocalu	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Gönen	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Yaman Ece	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Konurlu	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Gökçe	-	2	-	-	-	1	1	-	-	-	4
Kemerlü	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	2
Kamerlü	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	2
Atı Yavuzca (Otaclu)	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Akça	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	2
Çatallu(?)	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Ortacı	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	2
Avşar	-	-	1	1	-	-	1	-	-	-	3
Biçer Deresi	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Kavacık Deresi	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Tardı	-	-	2	-	-	1	-	-	-	-	3
Göçüklü	-	-	2	-	-	-	-	2	-	-	4

Hasanlu	-	-	2	-	1	-	-	-	1	-	4
Kassablu (Kavacık)	-	-	2	-	1	-	-	1	1	-	5
Savıcak	-	-	1	-	-	-	1	1	-	-	3
Kestel	-	-	1	-	--	-	1	-	-	-	2
Nayıblü	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	2
Mutlu	-	-	1	-	2	1	-	1	-	-	5
Kozluca	-	-	1	-	2	1	-	1	-	-	5
Gürneyit	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Kızılca Turud	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
Çertik	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	2
Çatak	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	2
Geri Köy	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	2
Bazar-ı Yenice	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	2
İl Basanlı	-	-	-	-	--	1	-	-	1	-	2
Çavlu	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	2
Hasırcu	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	2
Boz Kanan	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	2
Donuz Dürten	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	2
Kılıçlı (Selamlar(?))	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Kızılca Havlı	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	3
Kablancık	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	2
Yartmaşlı	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Şeyhlü(?)	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2
Gökçe Taş(?)	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Bağırgan	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	2
Bazerganlı	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Çağlayık	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Bozca Pınar	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Ortaca	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Okçular	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Gedehorya	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Mevkuf	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1

Kılcanlu	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Yar Yatak	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	2
Bazarlu	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2	3
Biçerlü	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2	3
Akça Saz	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2	3
Karaca Ali	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Ömerler	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Yenice	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Değirmen Depe(?)	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Hızır Ali	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Eymir(?)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Çarta	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Ece	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Pare-i Savcı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2
Genel Toplam	15	19	28	2	8	24	18	23	19	17	173

Adala nahiyesindeki dirlik hisselerinin sayısı Gördes nahiyesindekilere yakındır (173 hisse). Bu nahiyede en çok dirlik hissesi bulunan köy, Ali Hoca köyüdür. 1595-1617 yıllarında Ali Hoca köyünden dirlik alan sipahi sayısı toplamda 32'dir. Ali Hoca köyünden sonra 5'er dirlik hissesi bulunan Mutlu, Kassablu ve Kozluca köyleri dikkat çekmektedir. İlgili nahiyenin diğer köylerinde 1 ile 4 arasında değişen dirlik hisseleri yer almaktadır. İncelenen 10 timar rûznâmçe defterinde aynı köylere rastlamak güçtür. Bu durumun nedeni bazı sipahilerin dirliğini devam ettirmiş olması ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Adala nahiyesine bağlı köylerde bulunan sipahilere ait kayıtlara en fazla III. Mehmed dönemine ait olan TRD-215 numaralı defterde rastlanmaktadır. Bu defterde 28 dirlik sahibine Adala nahiyesinden dirlik verilmiştir. I. Ahmed saltanatı zamanında bu nahiyeden sipahilere III. Mehmed dönemiyle karşılaştırıldığında daha az dirlik hissesi dağıtılmıştır. Bu durumun nedeni III. Mehmed döneminde ifa edilen garp ve şark seferlerinden kaynaklanmaktadır. Tabi buna I. Ahmed zamanındaki seferlerde faydalı olan sipahileri de eklemek mümkündür. Bu seferlerde veya kalelerde yararlılık gösteren sipahilere dirlik tevcih edildiğini vurgulamak gerekir.⁴⁷¹ Bilhassa yukarıdaki tabloda yer alan köylerden dirlik alan sipahilerin daha önceden de belirttiğimiz gibi ağırlıklı olarak noksan tamamlama amacıyla hisse verildiği görülmektedir.⁴⁷² Bunların dışında farklı sebeplerden dolayı Adala nahiyesindeki köylerden dirlik elde eden sipahiler de mevcuttur.⁴⁷³

Adala nahiyesinden sonra Saruhan sipahilerinin dirlik hisseleri en fazla Menemen nahiyesinde bulunmaktadır. (Bkz. Tablo-17)

⁴⁷¹ Varad kalesi metrislerinde hizmette bulunmasından dolayı Mehmed adlı sipahiye Adala nahiyesinin Avşar köyünden ve Kayacık nahiyesinin Sarım ve Kuyucak köylerinden toplam 5.000 akçelik dirlik tevcih edilmiştir (26 Rebiü'l-evvel 1009 / 5 Ekim 1600). Bkz. BOA, TRD-238, s. 599.; Seferlerde yararlılık gösteren sipahiler için bkz. BOA, TRD-199, s. 380-381.; BOA, TRD-354, s. 357-358.; BOA, TRD-354, s. 327.

⁴⁷² Hüseyin adındaki sipahinin 1.000 akçelik noksanı tamamlanarak Adala nahiyesinin Kablancık ve Güzelhisar nahiyesinin Kazlık köylerinden toplamda 6.000 akçelik dirlik ilgili sipahiye tahsis edilmiştir. (Gurre-i Receb 1012 / 5 Aralık 1603). Bkz. BOA, TRD-262, s. 176.; Ayrıca Bkz. BOA, TRD-256, s. 35-36.; BOA, TRD-317, s. 170.

⁴⁷³ III. Mehmed'in cülûsu nedeniyle 17.333 akçelik dirlik kaydı yenilenen Ali'nin Adala nahiyesinin Ali Beylü ve Kenger köylerinden dirlik hissesi bulunmaktadır (15 Ramazan 1004 / 13 Mayıs 1596). Bkz. BOA, TRD-177, s. 153.; Ahmed'in oğulları olan Osman ve Bekir'e ölen babalarının tahvilinden 3.500 akçelik dirlik tahsis edilmiştir. Bu dirlik hissesi, Ahmed'den oğulları Osman ve Bekir'e intikal etmiştir. Adala nahiyesinin Göçüklü köyünden 2.500 ve Demürci nahiyesinin Ece köyünden 1.000 akçelik dirlik hisseleri Osman ve Bekir'e tevcih edilmiştir (25 Receb 1007 / 21 Şubat 1599). Bkz. BOA, TRD-215, s. 237.

Tablo-17: Menemen Nahiyesindeki Tımarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları

Menemen Nahiyesine Bağlı Köyler	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1612)	TRD-354 (1617)	Toplam
Azaklu	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Ayidlüce	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Karaman	1	2	1	-	-	-	-	-	1	-	5
Kablancık	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Çeltük	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Sasalu (Küçük Çadır)	3	-	-	-	-	-	-	1	1	-	5
Sasalu (Büyük Çadır)	-	-	-	-	-	1	1	1	-	-	3
Sasalu (Orta Çadır)	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Tahtalu	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	3
Küçük Kızılcıca (Köseler)	1	1	1	1	-	-	2	2	-	-	7
Küreci(?)	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Sınur-ı Havlı	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Küçük (Zot(?))	2	4	-	-	-	-	4	1	1	2	14
Yeğan	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	2
Dere (İnesi)	1	1	-	1	-	2	1	2	-	1	9
Özbek	1	2	-	-	-	-	4	1	1	-	9
Musa Beylü	1	1	2	1	-	-	-	-	-	-	5
Subaşı	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	3
Helvacı Çiftliği	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Örencik	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kuzu Beylü	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Samrı	-	5	1	-	-	1	-	-	-	-	7
Vaysal	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	4
Ortaca	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
Kilise	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2

Asun Beylü	-	1	-	-	-	-	1	-	1	-	3
Büyük Kızılca	-	1	-	-	-	1	2	-	-	-	4
Ali Naıblü	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	2
Tekürlü	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	2
Düdecik	-	1	-	-	-	-	-	2	-	-	3
Kozluca	-	1	-	-	-	-	-	2	-	-	3
İli Pınar	-	3	1	-	-	-	-	-	-	-	4
Bahadırlu (-lar)	-	1	-	1	-	-	-	1	-	-	3
Süle Beyli-yi Diğer	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Süle Beylü	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Şeyhlü(?)	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
Kara Yakublu	-	2	-	-	-	-	3	1	-	-	6
Balatçık	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kayalu	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Çağış	-	2	-	-	-	1	2	-	1	1	7
Bayramlu	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Eşreflü	-	1	-	-	-	-	3	1	-	-	5
Kaya Eberi	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kara	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Aziz Beylü	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Ebrim Deresi	-	-	1	-	-	-	-	1	1	-	3
Söğüdü	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	2
Sarular	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Toylar	-	-	-	-	-	1	1	-	1	-	3
Göçeri	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2
Baş Ağaçlu (Başı Bağluca)	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Küçük Seyrek	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Büyük Şeyhlü	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Kuyucak(?)	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Kaşlıca	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Urla	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Ergani Deresi(?)	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1

Ulucak	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Varsagid	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Kara Köy (Hamid)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Genel Toplam	20	47	11	6	0	9	29	24	9	11	166

Tablo-17’de görüldüğü üzere Menemen nahiyesinde bulunan köylerde sipahilere ait 166 dirlik hissesi yer almaktadır. TRD-199 numaralı defterde bu nahiyeden dirlik elde eden sipahi sayısı 47’dir. Bu sayı diğer defterlere göre daha fazladır. Menemen nahiyesinde en fazla dirlik hissesi Küçük köyde bulunmaktadır (14 hissesi). Küçük köyden sonra sipahilere ait 9’ar dirlik hissesinin bulunduğu Dere ve Özbek köyleri dikkat çekmektedir. Bunların haricindeki köylerde dirlik hisseleri 1 ila 7 arasındadır. Bu nahiyede de dirlik elde etme gerekçeleri arasında seferlerde ve kalelerde hizmette ve yoldaşlıkta bulunma⁴⁷⁴ ve noksan tamamlama⁴⁷⁵ daha çok karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra başka gerekçeler de bulunmaktadır.⁴⁷⁶

Menemen nahiyesinden sonra sipahilerin dirlik hisselerinin bulunduğu bir diğer nahiyeye Gördek’tir. (Bkz. Tablo-18)

⁴⁷⁴ Kaniye seferinde hizmette bulunduğundan dolayı Ali adlı sipahiye Menemen’in Dere nam-ı diğer İnesi köyünden 5.000 akçelik dirlik tahsis edilmiştir (15 Zi’l-kaade 1012 / 15 Nisan 1604). Bkz. BOA, TRD-262, s. 216-217.; Ayrıca Bkz. BOA, TRD-199, s. 361.; BOA, TRD-328, s. 162-163.

⁴⁷⁵ Hüseyin adlı bir sipahiye ait timar kaydında 1.975 akçelik noksanı tamamlanarak toplamda 3.000 akçe tevcih edilmiştir (22 Receb 1024 / 17 Ağustos 1615). Bkz. BOA, TRD-354, s. 372.

⁴⁷⁶ Timar beratı zayi olmasından dolayı kaydı yenilenen Abidin oğlu Mehmed adlı sipahiye toplamda 11.998 akçelik dirlik tevcih edilmiştir. Bu dirlik içerisinde 2.000 akçelik hisse Menemen nahiyesinin Çağış köyü karşılırken diğer hisseler Manisa ve Adala nahiyelerindeki köylerden tevcih edilmiştir (8 Rebiü’l-evvel 1012 / 16 Ağustos 1603). Bkz. BOA, TRD-262, s. 148-149.; Şehsuvar oğlu Hüseyin adlı sipahinin III. Mehmed’in cülûsu nedeniyle Menemen’in Karaman köyündeki 2.000 akçelik dirlik kaydı yenilenmiştir (20 Şaban 1006 / 28 Mart 1598). Bkz. BOA, TRD-199, s. 447.

Tablo-18: Gördek Nahiyesindeki Tımarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları

Gördek Nahiyesine Bağlı Köyler	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1612)	TRD-354 (1617)	Toplam
Şeyhler	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Bazerganlu	2	-	1	-	-	-	-	1	-	1	5
Kara Kurd	1	-	-	2	-	1	1	-	-	-	5
Karalu Beylü(?) (Haliller(?))	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Sarulu (Dere)	1	-	-	2	-	1	1	-	-	-	5
Orayda(?)	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Rıdvan	1	-	-	-	-	2	1	-	-	1	5
Yortanlar	1	2	3	1	-	-	-	1	-	2	10
Çötelü	1	-	1	-	-	-	-	1	2	-	5
Ala Yundlu	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Selçuklu	1	1	2	1	-	-	-	1	-	-	6
Kara Yusuf lu (Çanak(?))	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	3
Sökülü	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Gılmanlu	-	1	-	2	-	1	-	1	-	-	5
Çandır	-	1	2	-	-	-	-	1	-	-	4
Orağ lu	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Dereköy	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Karbansaray lu	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
İne Beyi (Bayram lu)	-	-	2	-	-	-	-	-	-	1	3
Bağ Özü	-	-	2	-	-	-	-	1	-	-	3
Arucaklar	-	-	2	-	-	-	-	-	1	-	3
Boz Yaka(?)	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Kuş lu (Kerdime(?))	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	2
Adillü	-	-	-	1	-	1	1	-	-	-	3
Nayib Hızır	-	-	-	1	-	-	2	-	-	-	3

Cüllahlu	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Harta	-	-	-	-	-	3	4	1	-	-	8
Kızılca Batak	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Saraycık	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Bazarcık Boğazı(?)	-	-	-	-	-	2	1	-	-	-	3
İlyaslar	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2
Boğa Deresi	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	2
Karaman	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Boz Viran	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Çölmekçi	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Kara Ali (Hüseyinlü)	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	2
Mülteki	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2
Ali Beylü	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Çobanlı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Akköy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Bayram(?)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Çayır	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Genel Toplam	13	9	19	11	1	13	18	14	3	11	112

Saruhan'daki tımarlı sipahilerin dirlik tasarrufunda buldukları bir diğer nahıye Gördek nahıyesidir (112 hisse). Bu nahıyede en fazla Yortanlar köyünde (10 adet) sipahilere ait dirlik hissesi bulunmaktadır. Yortanlar köyünden sonra dirlik hissesinin çok olduğu köy, Harta köyüdür (8 hisse). Gördek'teki diğer köylerde ise, sipahilere ait 1 ile 5 arasında değişen dirlik hisseleri yer almaktadır. Yukarıdaki tabloda yer alan köylerden dirliğe layık görülen sipahilere birçok nedenden ötürü dirlik tahsis edildiği görülmektedir. Burada III. Mehmed ve I. Ahmed dönemlerinde batı ve doğuya yönelik seferlerde ve bu bölgelerdeki kalelerde sipahilerin yararlılık göstermesi dirlik elde etmesinde etkili olmuştur.⁴⁷⁷ Yararlılığın yanı sıra noksan tamamlama⁴⁷⁸ ve daha birçok farklı sebepten dolayı sipahiler dirlik tahsisine layık görülmüşlerdir.⁴⁷⁹

Gördek nahıyesinden sonra sipahilere ait dirlik hisselerin bulunduğu diğer bir nahıye, Güzelhisar'dır. (Bkz. Tablo-19)

⁴⁷⁷ Mustafa adlı sipahiye Yer Göğü kalesinin tamirinde hizmette bulunduğu için 6.996 akçelik timar verilmiştir (27 Zi'l-hicce 1011 / 7 Haziran 1603). Bkz. BOA, TRD-256, s. 37-38.; Kayıtlarda hangi sefer olduğu belirtilmeyen bir seferde gösterdiği yararlılıktan dolayı Ahmed'e Gördek'in Bağ Özü köyünden 2.000 akçe dirlik verilerek ve 1.000 akçelik noksanı tamamlanarak toplamda 3.000 akçelik dirlik verilmiştir (22 Ramazan 1007 / 18 Nisan 1599). Bkz. BOA, TRD-215, s. 192.; Ayrıca bkz. BOA, TRD-262, s. 205.; BOA, TRD-177, s. 161-162.

⁴⁷⁸ Gurre-i Muharrem 1015 / 9 Mayıs 1606 tarihinde Mustafa adlı sipahiye 1.000 akçelik noksanı tamamlanarak toplamda 3.000 akçelik dirlik tevcih edilmiştir. Bkz. BOA, TRD-282, s. 130.; Bu hususta ayrıca bkz. BOA, TRD-328, s. 161-162.

⁴⁷⁹ 2 Cemaziye'l-ahir 1006 / 10 Ocak 1598 tarihli kayıttaki Pir adlı bir sipahinin 4.999 akçelik dirlik kaydı III. Mehmed'in cülûsu sebebiyle yenilenmiştir. Bu dirlik, Gördek'teki Sökülü köyünden, Adala'nın 1 ve Manisa'ya bağlı 3 köyden sağlanmıştır. Bkz. BOA, TRD-199, s. 397.

Tablo-19: Güzelhisar Nahiyesindeki Tımarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları

Güzelhisar Nahiyesine Bağlı Köyler	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1612)	TRD-354 (1617)	Toplam
Ömerlü	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Kaya Alanı	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Frenk (Kalabak)	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Hızırlu	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Yay Ağaç	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2
Belen	2	1	-	-	1	-	1	-	1	-	6
Gökçe	2	1	3	-	-	-	-	-	-	-	6
Harbende	1	1	-	-	-	-	1	-	-	-	3
İn Kayacık	1	-	-	1	-	1	3	2	1	-	9
Eğriler (Eşek Kıran)	-	2	-	-	-	-	-	-	1	-	3
Deniz Değirmeni	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
Bozköy	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
Kuzu Buzağılık(?)	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Orayda	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	2
Çomaklu	-	1	-	1	-	1	2	1	1	-	7
Küçük Kızılcı	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Kaba Ağaç	-	1	-	-	-	-	1	1	1	-	4
Doğan Oğlu (Kilise)	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
İlyas Beylü(?)	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
İne Gazi	-	-	2	-	-	1	-	-	-	-	3
Akçaköy	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2
Körü(?)	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2
Sofu Deresi	-	-	2	-	-	1	-	-	-	-	3
Yund Alanı	-	-	2	-	-	1	-	-	-	-	3
Küçük	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Habıblü	-	-	1	-	2	-	1	-	-	-	4

Eğri Göl	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Kulfallu	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Bazarlu	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Kazlık	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	2
Öküz Uğrusu	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Kızıl Kaya(?)	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Esir Bükü(?)	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Kemer Bükü(?)	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Çataklu	-	-	-	-	-	1	1	-	1	-	3
Değirmencik(?)	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Çukur Palazı(?)	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Kızıl Kilise (Subaşı) ⁴⁸⁰	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2
Davud Dede	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	2
Eğrice Deresi(?)	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Demürçi Kırağı(?)	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	3
Sataşar	-	-	-	-	-	-	1	1	1	-	3
Yurd Beyi	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Kuruca Kestel	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Kavak (İlnak)	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Sayak(?)	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Ortanca	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Bayurköy(?)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Kazancık(?)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Genel Toplam	12	13	17	8	6	9	17	10	11	4	107

⁴⁸⁰ Güzelhisar'ın Kızıl Kilise köyünün diğer adı Subaşı olarak ilgili rûznâmçe kayıtlarında yer almaktadır. Bunun için bkz. BOA, TRD-262, s. 204.; BOA, TRD-282, s. 201-202.; Ancak 1530 yılına ait Anadolu Vilayeti Muhasebe Defteri'nde Kızıl Kilise köyünün diğer adının Davud Dede olduğu belirtilmiştir. Bkz. *166 Numaralı Anadolu Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri*, s. 348.

Güzelhisar nahiyesinin köylerinde ise, 1595-1617 yılları arasında toplamda 107 dirlik sahibinin hissesi bulunmaktadır (Bkz. Tablo-19). Güzelhisar'da sınırları içerisindeki köyler arasında ilgili yıllarda en fazla dirlik hissesinin olduğu köy, İn Kayacık'tır (9 hisse). İn Kayacık'tan sonra sipahilere ait dirlik hisselerinin bulunduğu köy, Çomaklı köyüdür (7 hisse). Çomaklı'dan sonra ise, 6'şar dirlik hissesi yer alan Gökçe ve Belen köyleri gelmektedir. Bahsi geçen köyler dışında sipahilere ait 1 ila 3 arasında dirlik hissesi olan köyler bulunmaktadır. Bu nahiyeden dirlik elde eden sipahilere de birçok sebepten dolayı dirlik tahsisi yapılmıştır.⁴⁸¹

⁴⁸¹ Gurre-i Muharrem 1015 / 9 Mayıs 1606 tarihli bir sipahi kaydında Pir Ali oğlu Mehmed'e Varad seferinde hizmette bulunduğu için 6.000 akçelik dirlik tevcih edildiğinden bahsedilmektedir. Bu dirliğin 2.000 akçelik hissesi Güzelhisar'ın Demürçi Kırağı(?) köyünden, 1.000'er akçelik hisseler aynı nahiyenin Sataşar, İn Kayacık, Kaba Ağaç ve Menemen nahiyesinin Kaba Ağaç köylerinden tahsis edilmiştir. Bkz. BOA, TRD-282, s. 136.; Timar beratı zayı olmasından dolayı kaydı yenilenen Mustafa adlı sipahiye 7.998 akçelik dirlik verilmiştir. Bu dirlik hisseleri içerisinde 2.000 akçelik kısmı Güzelhisar'ın Belen köyünden sağlanmış olup kalan kısmı Menemen ve Manisa'ya bağlı köylerden tevcih edilmiştir (16 Receb 1004 / 16 Mart 1596). Bkz. BOA, TRD-177, s. 89.

Tablo-20: Kayacık Nahiyesindeki Tımarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları

Kayacık Nahiyesine Bağlı Köyler	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1612)	TRD-354 (1617)	Toplam
Akça Alanı	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kızıllar	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	3
Gürcü	2	-	-	-	-	-	2	-	-	-	4
Kalın Harman	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	3
Çam	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	3
Kalem Oğlu	1	1	4	-	-	-	-	-	-	-	6
Çalıca Atlı	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
Kara Ağaç (Emelcik)	1	1	1	-	-	-	-	1	-	1	5
Kazıklı	-	5	2	-	-	-	1	-	1	-	9
Şeyhlü	-	2	-	-	-	-	-	-	1	1	4
Kırhanlı	-	1	-	-	-	-	1	-	1	2	5
Kalanda	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1	3
Çayırhanlı(?)	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kırluca	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	3
Balıklu(?)	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	3
Kozluca	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kara Yakublu	-	1	-	1	-	-	1	-	-	1	4
Boyalı	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	3
Sarım	-	-	-	2	1	-	1	-	-	-	4
Kuyucak	-	-	-	2	1	2	1	-	-	-	6
Boz Hisar	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Dere	-	-	-	-	-	-	-	1	2	3	6
Akçaköy	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Kılcanlı	-	1	1	-	-	-	-	1	-	1	4
Gürköy(?)	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Kara Yunuslu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Balalık(?)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Boz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Genel Toplam	12	17	12	7	2	2	7	7	6	17	89

Yukarıda yer alan Tablo-20'ye göre Saruhan Sancağı'ndaki timarlı sipahilerin birçoğu Kayacık nahiyesine bağlı köylerden hisse almıştır. Bu hisseleri alan sipahi sayısı 1595 yılından 1617 yılına kadar toplamda 89'dur. Kayacık nahiyesi sınırları içerisinde yer alan köyler arasında en çok Kazıklı köyünde dirlik hissesi bulunmaktadır (9 hisse). Adı geçen köyden 5 sipahinin dirlik hissesi almasında III. Mehmed dönemindeki seferlerde yararlılık göstermeleri etkili olmuştur.⁴⁸² Kazıklı köyünden sonra 6'şar dirlik hissesi bulunan köyler, Dere, Kuyucak ve Kalem Oğlu'dur. Kayacık nahiyesindeki diğer köylerde ise, 1 ila 5 arasında değişen dirlik hisseleri bulunmaktadır. Timarlı sipahilerin I. Ahmed döneminde batıdaki sınırların korunmasında ve bu bölgeye yönelik seferler ile toprak elde edilmesinde etkin oldukları görülmektedir. Bundan dolayı orduya fayda sağlayan sipahiler diğer nahiyelerde olduğu gibi burada da dirlikle mükâfatlandırılmışlardır.⁴⁸³

Bu nahiyeden sonra sipahilerin dirlik elde ettiği diğer bir Saruhan Sancağı nahiyesi Ilıca'dır. (Bkz. Tablo-21)

⁴⁸² Yanık kalesi seferinde hizmette bulunan Halil'e bu yararlılığı karşılığında ve 5.992 akçelik noksanı tamamlanarak toplamda 18.000 akçelik dirlik tahsis edilmiştir (18 Rebiü'l-evvel 1006 / 29 Ekim 1597). Bkz. BOA, TRD-199, s. 357-358.

⁴⁸³ Tuna Palyaları ve Yer Göğü kalesi muhafazalarında yararlılık gösteren Mustafa adlı sipahiye Kayacık nahiyesinin Kırılca ve Kırhanlı, Menemen'in Çağış köylerinden toplamda 5.000 akçelik dirlik tevcih edilmiştir (12 Şevval 1022 / 25 Kasım 1613). Bkz. BOA, TRD-354, s. 329.; Ayrıca Tebriz seferinde hizmette bulunan Mehmed'e ait bir timar kaydında toplamda 3.000 akçelik dirlik tevcih edilmiştir (23 Receb 1024 / 18 Ağustos 1615). Bkz. BOA, TRD-354, s. 375-376.

Tablo-21: Ilca Nahiyesindeki Tımarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları

Ilca Nahiyesine Bağlı Köyler	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1612)	TRD-354 (1617)	Toplam
Kara Ayıdlü	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Bozca Atlu	3	1	1	-	-	-	2	-	-	-	7
Kara Sevinçlü	3	1	1	-	-	-	2	-	-	-	7
Kara Köy	4	-	1	-	-	-	-	-	-	-	5
Atı Yavuzca	4	-	1	-	-	-	-	-	-	-	5
Kızılca Havlı (Mihmadlu)	6	-	2	-	-	-	-	-	-	-	8
Konuşlu	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Avulgamlu	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Küçük Köfine	3	-	1	-	-	-	-	-	-	-	4
Büyük Köfine	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2
Derzilü (Karacalu)	-	1	1	-	-	-	-	1	-	1	4
Enceklü	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	2
Karkın(?)	-	2	-	-	-	-	-	-	1	-	3
Göl Azizce(?)	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Gümüşlü(?)	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
Gök Kaya	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Kara Ayıdlü (Bayındır Şeyhlü)	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	3
Genel Toplam	29	7	10	0	0	0	9	1	2	2	60

Ilıca nahiyesinde 60 dirlik sahibinin hissesi bulunmaktadır (Bkz. Tablo-21). TRD-238, TRD-317 ve TRD-256 numaralı timar rûznâmçe defterlerinde bu nahiyeye ait sipahi kayıtlarına rastlanılmamaktadır. Bu durum, o nahiyeden timar tahsis edilmediği anlamına gelmemektedir. Görülen husus, sadece tevcih işlemini gerektirecek bir dönem olmadığı anlamına gelebilir. III. Mehmed dönemine ait TRD-177 numaralı defterde Ilıca nahiyesindeki köylerden 29 dirlik sahibine tahsisat yapılmıştır. Sözü geçen nahiyenin sınırlarında mevcut olan Kızılca Havlı köyünde 1595-1617 yılları arasında toplamda 8 sipahinin hissesi bulunmaktadır. Kızılca Havlı köyünden sonra toplamda 7'şer sipahinin hissesi bulunan köyler, Bozca Atlu ve Kara Sevinçlü'dür. Ilıca nahiyesindeki diğer köylerden sipahilere tahsis edilen dirlik hisseleri 1 ile 5 arasındadır.

Bu nahiyenin dışında timarlı sipahilerin hissesinin bulunduğu başka bir nahiyeye ise, Nif nahiyesidir. Nif nahiyesindeki köylerde yer alan sipahilere ait dirlik hisselerinin sayısı aşağıda sunulmuştur. (Bkz. Tablo-22)

Tablo-22: Nif Nahiyesindeki Timarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları

Nif Nahiyesine Bağlı Köyler	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1612)	TRD-354 (1617)	Toplam
Çelebi Yakası	2	2	-	-	-	1	-	3	-	2	10
Karı Yolu	2	2	-	-	-	1	-	-	-	1	6
Buraklu (Kulaklu)	1	1	1	-	-	-	2	1	1	-	7
Parsa	1	-	1	-	-	-	1	1	-	-	4
Gümüşlü	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Göbel(?)	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2
Etmeksüz (Ulucak)	-	-	1	-	-	-	1	-	2	-	4
Kerdime	-	-	-	1	-	1	1	-	-	-	3
Armudlu	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Saru Şeyhlü	-	-	-	-	-	-	2	1	-	3	6
Bekillü	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Sarı	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2
Köy(?)	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Halil	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1
Uzun Ömerlü	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Meşhed	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Kargucak	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Kızıl Orta(?)	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1
Saz	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Bayramluca(?)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Genel Toplam	7	7	3	1	0	3	9	10	7	8	55

Nif nahiyesine bağlı köylerde hissesi bulunan dirlik sahiplerinin sayısı toplamda 55'tir. Nif nahiyesi sınırları içerisindeki köylerden dirlik tahsis edilen sipahilere ait kayıtlar en fazla I. Ahmed dönemine ait TRD-282 numaralı defterde bulunmaktadır. Bu nahiyedeki dirlik sahiplerinin en fazla hissesi Çelebi Yakası köyünde yer almaktadır. Çelebi Yakası'ndan sonra 7 sipahinin dirlik hissesinin bulunduğu Buraklı köyü dikkat çeken diğer bir köydür. Nif'teki diğer köylerdeki sipahilerin dirlik hisselerinin sayısı 1 ile 6 arasında değişmektedir. Bu hisselerin birçoğu aynı sayıdadır.

Saruhan Sancağı'nın başka bir nahiyesi olan Marmara nahiyesine gelince, bu nahiyenin timarlı sipahilere ait hisselerin sayıları ağağıdaki tabloda sunulmuştur. (Bkz. Tablo-23)

Tablo-23: Marmara Nahiyesindeki Tımarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları

Marmara Nahiyesine Bağlı Köyler	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1612)	TRD-354 (1617)	Toplam
Çobanlı (Yenice)	-	2	-	-	1	-	-	-	-	2	5
Tatarlı	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Çomarlı	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Köpeklü	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Kuzu	-	1	1	-	-	1	1	-	1	1	6
Doğanlı	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Hoca	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	2
Yenmüşlü	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Çatak	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Kum	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Arucak	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Küçük Paresi(?)	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Kaz (Nayib(?))	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1
Yunuslu (Kümbed(?))	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
Karkın	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Çölmekçi	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1
Süleymanlı	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Genel Toplam	0	7	3	0	7	2	3	0	1	4	27

Nif nahiyesine göre daha az sipahinin yer aldığı nahiye, Marmara nahiyesidir. Bu nahiyede 1595-1617 yılları arasında sipahilerin köylerden sağladığı dirliklerin hisselerinin sayısı toplamda 27'dir. Marmara nahiyesinde 1595 ile 1617 seneleri arasında toplamda en fazla sipahi hissesinin bulunduğu köy, Kuzu köyüdür (6 hisse). Bu nahiyede çoğunlukla 1'er sipahinin hissesi yer almaktadır. Marmara'daki sipahilere genel olarak bakıldığında I. Ahmed'e (8 sipahi) oranla III. Mehmed döneminde daha fazla sayıda dirlik tevcih edildiği görülmektedir (19 sipahi). Burada da başlıca sebep, III. Mehmed döneminde yararlılık gösteren sipahilere dirlik tahsis edilmesidir.⁴⁸⁴

⁴⁸⁴ III. Mehmed zamanında Tata ve Yanık kalelerinin fethinde hizmette bulunan İhtiyar adlı sipahiye toplamda 7.000 akçelik timar verilmiştir. Bu sipahiye Marmara nahiyesinin Çomarlı ve Köpeklü köylerinden 3.300 akçelik dirlik tahsis edilmiş buna ek olarak 3.700 akçelik dirlik Marmara'nın çiftliklerinden tevcih edilmiştir (24 Rebiü'l-ahir 1006 / 4 Aralık 1597). Bkz. BOA, TRD-199, s. 418-419.

Tablo-24: Akhisar Nahiyesindeki Timarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları

Akhisar Nahiyesine Bağlı Köyler	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1612)	TRD-354 (1617)	Toplam
Fertekli	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Kağıd (Acılar(?))	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3
Karkın	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	3
Kart Oğlu (Balta(?))	1	-	3	-	-	-	-	1	-	-	5
Kayı	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	3
Durasılı	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2
Balta	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	2
Kırk Başlı(?)	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1
Alacalar	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Bulut (Kara Bulut)	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	2
Genel Toplam	11	1	6	2	0	0	2	1	2	1	26

Marmara nahiyesinden sonra Saruhan Sancağı'nda sipahilerin dirlik elde ettiği bir diğer nahiye Akhisar nahiyesidir. Bu nahiyede sipahilerin toplamda 26 dirlik hissesi bulunmaktadır. Tablo-24'e göre, 1595-1617 yılları arasında Akhisar'daki köyler arasında en fazla Kart Oğlu köyünde sipahilere ait dirlik hissesi yer almaktadır. 5 tımarlı sipahinin hissesi bulunan sözü geçen köyden başka 3'er sipahi hissesinin yer aldığı Fertekli, Karkın ve Kağıd köyleri dikkat çekmektedir. Bu köyler haricinde Akhisar'daki diğer köylerde çoğunlukla 2'şer sipahinin hisseleri bulunmaktadır. 6 köydeki dirlik hissesi I. Ahmed zamanında tahsis edilirken geriye kalan 20 dirlik hissesi III. Mehmed döneminde tevcih edilmiştir.

Tablo-25: Borlu Nahiyesindeki Tımarlı Sipahilere Ait Dirlik Hisselerinin Sayıları

Borlu Nahiyesine Bağlı Köyler	TRD-177 (1596)	TRD-199 (1598)	TRD-215 (1599)	TRD-238 (1601)	TRD-317 (1602)	TRD-256 (1603)	TRD-262 (1604)	TRD-282 (1607)	TRD-328 (1612)	TRD-354 (1617)	Toplam
Akça Hisar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Donuzcu	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Genel Toplam	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2

Borlu nahiyesinden dirlik elde eden sipahi sayısı sadece 2'dir. Bu sipahilere ait kayıtlara I. Ahmed zamanında kaleme alınmış olan TRD-354 numaralı timar rûznâmçe defterinde rastlanılmaktadır. Bahsi geçen defter haricinde diğer defterlerde Borlu nahiyesinden dirlik elde eden sipahi kaydı karşımıza çıkmamaktadır. Borlu'da Akça Hisar ve Donuzcu köylerinde 1'er dirlik hissesi bulunmaktadır.

Bu nahiyelerden dirlik almaya hak kazanan bazı timarlı sipahilerin Saruhan Livası'nın dışından da hisseleri olduğunu belirtmek gerekir. Bazı sipahilerin Trabzon, Erzurum, Menteşe, Mora ve Karesi gibi livalarda da dirlik hisseleri bulunmaktadır. Mesela, 20 Şaban 1006 / 28 Mart 1598 tarihli Kurd adlı bir sipahinin zeâmet kaydında Saruhan Livası'ndaki köylerden elde ettiği dirliklerin yanı sıra Trabzon ve Erzurum livalarındaki köylerden de 3'er hisse alarak toplamda 38.000 akçelik zeâmet aldığı ifade edilebilir.⁴⁸⁵ Bu tür örneklerin az sayıda olduğunu vurgulamakta yarar vardır.

Genel olarak 1595-1617 yılları arasındaki Saruhan Sancağı'ndaki timarlı sipahilerin dağılımına bakacak olursak bu topraklı askerlerin en çok Demürce nahiyesine bağlı köylerde örgütlendiği görülmektedir (681 hisse). Bu durumun nedeni, yüksek gelirli köylerin sözü geçen nahiyede yer almasından ve Manisa merkez nahiyesindeki dirliklerin çoğunlukla üst düzey devlet görevlilerine tevcih edilmesinden dolayı düşük gelirli dirlik sahiplerinin merkez nahiyeden ziyade daha çok Demürce nahiyesinden hisse aldıklarıdır. En fazla sipahilere ait dirlik hissesi Adala nahiyesinin Ali Hoca köyünde bulunmaktadır (32 hisse). 1595-1607 yılları arasında Ali Hoca köyünün 8.500 akçelik bir geliri bulunmaktaydı. Bahsi geçen gelirden pay almak isteyen sipahiler birbirleriyle rekabete girebilmekte ve böylece köydeki dirlik hisseleri birçok kez el değiştirebilmekteydi. Bu sayısal veriler sipahilere tevcih edilen dirliklerin dağılımı dikkate alınarak oluşturulmuştur. Saruhan'da daha önce belirttiğimiz üzere ele alınan yıllar içerisinde ve 10 timar rûznâmçe defterindeki kayıtlar ışığında 668 timarlı sipahi bulunmaktadır.

⁴⁸⁵ BOA, TRD-199, s. 438-439.; Ayrıca Bkz. BOA, TRD-215, s. 229-230.; BOA, TRD-282, s. 201-202.; BOA, TRD-328, ss. 211-214.

5. SONUÇ

Sonuç olarak, XVI. yüzyılın sonlarından XVII. yüzyılın ilk yarısına kadarki süreçte dirlik sahiplerine bilhassa ölüm ve feragat gibi nedenlerden dolayı dirlik tahsis edildiği görülmektedir. Bu intikal şekillerinden başka seferlerde ifa edilmiş olan yararlılıklar da dirlik elde etmede önemli rol oynamaktadır. Bu kimseler arasında düşük gelirli timarlı sipahilerin yanı sıra devletin muhtelif makamlarında bulunan üst düzey görevliler de yer almaktadır. III. Mehmed ve I. Ahmed dönemlerinde batıya yönelik seferlerin çok olması, dirlik tevcihatında seferlerde yararlılık gösteren kimselerin ön plana çıkmasında etkili olmuştur. Bu dönemler Osmanlı'nın Habsburglar'a karşı uzun süre (1593-1606) savaştığı periyodun içinde yer almaktadır. Batı seferleri içinde III. Mehmed döneminde gerçekleştirilen Eğri seferinin önemli bir yeri vardır. Bunun yanı sıra Kanije, Yanık, Polata, Tata ve Papa gibi kalelerin muhafazasında görev yapmış olan kimselerin de Saruhan Sancağı'ndan dirlik aldıkları görülmektedir. III. Mehmed döneminde batının yanında doğudaki Revan, Tebriz gibi seferlerde yararlı olan kimselere de Saruhan Sancağı'ndan dirlik verilmiştir. I. Ahmed döneminde ise, 1606 yılında Habsburglar'la Zıtvatorok Antlaşması'nın imzalanmasından sonra özellikle doğuya yani Safeviler'e karşı Tebriz, Revan ve Gence gibi seferlerin olduğu ve bu seferlerde yararlı olanlara dirlik tevcih edilmiştir.

Dirlik sahipleri, Habsburglar'a karşı savaşıldığı dönemde yoğun olarak seferlere katılmış ve timar topraklarını genişletmeye hak kazanmışlardır. Bu kişiler arasında ağırlıklı olarak timarlı sipahilere rastlanılmaktadır. Klasik dönem Osmanlı ordu yapısında önemli bir yeri olan bu süvari birlikleri garpta Habsburglar'a ve şarkta Safeviler'e karşı yapılan seferlerde yer almışlardır. Bazı sipahilerin ise, bazı seferlerden firar ettikleri ya da gelmedikleri tespit edilmiştir. Bu seferlerde yararlılık gösteren sipahiler timar elde etmek veyahut dirlikleri üzerine dirlik katmak için birbirleriyle mücadele içine girmişlerdir. Zaman zaman asılsız bazı iddialar dahi ortaya atmışlardır. Timarlı sipahiler, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendi topraklarını bırakıp, daha fazla gelir elde etmek için başka büyük toprakları talep etmiştir. Timar sisteminin bu denli suistimale açık hale gelmesi, sipahiler için dirliklerini genişletme adına bir fırsat olarak görülmüştür.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tımar sisteminin önemini yitirmesi, sistemin bir değişim ve dönüşüm sürecine girmesine yol açmıştır. Bazı Osmanlı tarih yazarları, bu değişim-dönüşüm sürecini “bozulma, çözülme” olarak adlandırmışlardır. Osmanlı'nın yaşadığı bu değişim sancıları III. Mehmed ve I. Ahmed dönemlerinde ve sonrasında belirgin olarak hissedilmiştir. Bu sistemi kurtarma adına devlet bazı tedbirler olsa da batıda Osmanlı'nın Habsburglar'a karşı yaptığı savaşların uzun sürmesi ve doğuda Safeviler'in sınırları tehdit etmesi, bu tedbirleri etkisiz kılmıştır. Bu uzun süren savaşlarda devletin mali ihtiyacının artması, enflasyonun yükselmesi ve akçenin değer kaybetmesi Osmanlı'yı maddi açıdan zor duruma düşürmüştür. Maddi açığın kapatılması adına köylüden birtakım vergiler alınmıştır. Bu gelişmeler, Osmanlı'nın askeri ve sosyal yapısını olumsuz yönde etkilemiştir.

Köylünün mali yükümlülüklerinin artması, yöneticilerin köylüye yönelik zulümlerinin artış göstermesi ve tımar sahiplerinin köylüden fazla fazla vergi toplamaları bu üretici sınıfını zor duruma düşürmüştür. Bu olaylardan etkilenen bazı köylüler topraklarını terk etmişlerdir. Köylülerin topraklarını terk etmesi tımarlı sipahilerin gelirini ciddi anlamda etkilemiştir. Gelirlerinden hoşnut olmayan ve çeşitli sebeplerden ötürü dirliğini kaybetmiş olan sipahilerin bazıları Celâli isyanlarına katılmışlardır. Bu eşkıya hareketi XVI. yüzyılın ikinci yarısından XVII. yüzyılın ortalarına kadar Anadolu'nun birçok yerine yayılmıştır. Bu olaylardan Saruhan'daki köylüler ve tımar sahiplerinin de etkilendiği görülmektedir.

Osmanlı'da tımar sisteminin III. Mehmed ve I. Ahmed dönemlerinde de işlevselliğini kaybetmeye devam etmesiyle birlikte buna karşı tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Ancak Celâli isyanlarının patlak vermesi, batıda uzun süren savaşların yapılması ve doğu cephesinde savaşların aralıkla da olsa devam etmesi Osmanlı'nın bu sistemde ıslah çalışmalarını sekteye uğratmıştır. Bu olaylar tımarlı sipahilerin ordudaki yerinin sarsılmasına yol açmıştır. Özellikle Avrupa'nın değişen savaş stratejilerine ayak uyduramayan tımarlı sipahilerin yerini tüfekli sekban-sarucular almaya başlamıştır. Yeniçerilerin de sayısının artması üzerine tımarlı sipahiler ordudaki önemini gün geçtikçe kaybetmişlerdir. Bu durum tımarlı sipahiliğin XIX. yüzyılda lağvedilmesine kadar sürmüştür.

Batıdaki ve doğudaki seferlerin yanında Celâlî isyanlarına karşı orduda faaliyetlerde bulunan Saruhan sipahileri, bu yararlılıkları karşılığında dirlik ile ödüllendirilmişlerdir. 1595-1617 yıllarında bu sipahiler sancağın birçok nahiyesinden dirlik elde etmişlerdir. Bir köyde birden fazla sipahinin olduğu gibi bir sipahinin birden çok köyde hissesi bulunduğunu vurgulamak gerekir. Bu askerlerin bilhassa Demürce nahiyesine bağlı köylerde dirlik hisseleri bulunmaktadır. Sancağın merkezi olan Manisa'da özellikle zeâmet sahiplerinin dirlik hisseleri bulunmasından dolayı timarlı sipahiler merkez nahiyeden daha az dirlik tevcih etmiştir. Bu durum, Saruhan'ın Demürce nahiyesinde timarlı sipahilerin yoğun olarak bulunduğunun bir göstergesidir.

Osmanlı'nın siyasi, ekonomik ve jeopolitik anlamda önemli sancakları arasında yer alan Saruhan Sancağı, III. Mehmed ve I. Ahmed dönemlerinde yaşanan olaylardan etkilenmiştir. Özellikle buradaki köylü ve timarlı sipahi kesimi diğer sancaklarda olduğu gibi bu değişim döneminin sancılarını çekmişlerdir. Bu çalışmada Osmanlı'nın bir sancağında dirliği bulunan timar sahipleri ele alınmaya çalışılmıştır. Bilhassa, konumuz gereği timarlı sipahiler ön plana çıkarılmaya gayret gösterilmiştir. Timar rûznâme defterlerden edinilen bilgiler doğrultusunda tablolar kurularak Saruhan sipahilerinin kimlikleri ve sancaktaki dağılımı anlatılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

Timar Zeâmet (Rûznâmçe) Defterleri Kataloğu No: 177, 199, 215, 238, 256, 262, 282, 317, 328, 354.

B. Yayımlanmış Kaynaklar

166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), Hudâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livaları, (Haz. Ahmet Özkılınç vd.), Ankara, 1995.

AKGÜNDÜZ, Ahmed. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. I, İstanbul, 2006.

AKGÜNDÜZ, Ahmed. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. VII/I, İstanbul, 1994.

AKGÜNDÜZ, Ahmed. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. VIII, İstanbul, 1994.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. IX/I, İstanbul, 1996.

Aşıkpaşazade. *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, (Haz. Hüseyin Nihal Atsız), İstanbul, 2012.

Ayn Ali Efendi. *Kavânîn-i Âl-i Osman der Mezamîn-i Defter-i Divân*, İstanbul, 1979.

Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. IX, İstanbul, 1935.

Gelibolulu Mustafa Âli. *Künhü'l-Ahbâr*, C. I / 4. Rûkn, Ankara, 2009.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa. *Hasan Bey-zâde Tarihi*, (Haz. Şevki Nezihi Aykut), C. III, Ankara, 2004.

Hezarfen Hüseyin Efendi. *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, (Haz. Sevim İlgürel), Ankara, 1998.

Hoca Sadettin Efendi. *Tacü't-Tevarih*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), C. I-IV, İstanbul, 1979.

- Kâtip Çelebi. *Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar (Düstûru'l-amel fi Islâhi'l-halel)*, (Haz. Ali Can), Ankara, 1982.
- KAYAPINAR, Ayşe-Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ. *Mihaloğulları'na Ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri*, Ankara, 2015.
- Koçi Bey. *Koçi Bey Risalesi*, (Haz. Yılmaz Kurt), Ankara, 2011.
- Mahmud Şevket Paşa. *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, Ankara, 2014.
- Mustafa Nuri Paşa. *Netâyicü'l-Vukûât (I-IV)*, (Haz. Yılmaz Kurt), Ankara, 2014.
- Mustafa Sâfi. *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-Tevarihi*, (Haz. İbrahim Hakkı Çuhadar), C. I-II, Ankara, 2003.
- Naîmâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na'îmâ*, (Haz. Mehmet İpşirli), C. I-II, Ankara, 2007.
- Oruç Bey. *Oruç Beğ Tarihi*, (Haz. Hüseyin Nihal Atsız), İstanbul, 1972.
- Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Kitâb-ı Müstetâb, Kitabu Mesâlihi'l-Müslimin ve Menâfi'i'l-Mü'minin, Hurzü'l-Mülûk*, (Haz. Yaşar Yücel), Ankara, 1988.
- Peçevî İbrahim Efendi. *Peçevî Tarihi*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), C. II, Ankara, 1999.
- Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, (Haz. Mehmet İpşirli), C. I, Ankara, 1999.
- Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî (1003-1008 / 1595-1600)*, (Haz. Mehmet İpşirli), C. II, Ankara, 1999.
- Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, (Haz. Midhat Sertoğlu), İstanbul, 1992.
- Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi. *Solak-zâde Tarihi*, (Haz. Vahid Çabuk), C. II, Ankara, 1989.
- Topçular Katibi 'Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, (Haz. Ziya Yılmaz), Ankara, 2003.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Kitabeler ve Sahip, Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit Oğulları Hakkında Malûmat*, İstanbul, 1929.

C. Araştırmalar ve İncelemeler

- ACUN, Fatma, "Klasik Dönem İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulanması", *Türkler*, C. IX, Ankara, 2002, s. 899-908.

- ACUN, Hakkı. *Manisa 'da Türk Devri Yapıları*, Ankara, 1999.
- AFYONCU, Erhan. *Defterhâne-i Âmire (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara, 2014
- AFYONCU, Erhan. "Müteferrika", *DİA*, C. XXXII, İstanbul, 2006, s. 183-185.
- AFYONCU, Erhan. "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları II", *Belgeler*, C. XXVI, S. 30, 2005, s. 85-193.
- AFYONCU, Erhan. "Sipahi", *DİA*, C. XXXVII, İstanbul, 2007, s. 256-258.
- AFYONCU, Erhan. "Zeâmet", *DİA*, C. XLIV, İstanbul, 2013, s. 162-164.
- AFYONCU, Erhan-Recep AHISKALI. "Kâtip-Osmanlı Dönemi", *DİA*, C. XXV, İstanbul, 2002, 53-55.
- AFYONCU, Erhan, Ahmet ÖNAL-Uğur DEMİR. *Osmanlı İmparatorluğu 'nda Askeri İsyandar ve Darbeler*, İstanbul, 2010.
- AGOSTON, Gabor. "1453-1826 Avrupa 'da Osmanlı Savaşları", *Top, Tüfek ve Süngü, Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, (Ed. Jeremy Black), (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul, 2003, s. 128-153.
- AGOSTON, Gabor. *Barut, Top ve Tüfek, Osmanlı İmparatorluğu 'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, (Çev. Tanju Akad), İstanbul, 2006.
- AGOSTON, Gabor. *Osmanlı 'da Savaş ve Serhad*, (Çev.-Haz. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013.
- AGOSTON, Gabor. *Osmanlı 'da Strateji ve Askerî Güç*, (Çev. M. Fatih Çalışır), İstanbul, 2012.
- AKDAĞ, Mustafa. "Timar Rejiminin Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. III, S. 4, 1945, s. 419-431.
- AKDAĞ, Mustafa. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâli İsyandarı"*, İstanbul, 2013.
- AKDAĞ, Mustafa. *Türkiye 'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, C. II, İstanbul, 2010.
- AKŞİT, Oktay. *Manisa Tarihi*, İstanbul, 1983.

- AKÜN, Ömer Faruk. “Koçi Bey”, *DİA*, C. XXVI, Ankara, 2002, s. 143-148.
- ALKAN, Mustafa. “Osmanlı Devleti’nde Akıncı Ocağının Sonu”, *Gazi Akademik Bakış*, C. VII, S. 13, 2013, s. 107-116.
- ARIKAN, Zeki. “Hamid Sancağı’ndaki Timar Düzenine İlişkin Araştırmalar”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, 1981-1982, s. 101-126.
- AYCİBİN, Zeynep. *Kâtip Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin I-II*, , Yayınlanmış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- AYDIN, Bilgin. “XVI. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisinde Timar Tevcih Sistemi”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXIV, 2004, s. 29-35.
- BACQUE GRAMMONT, Jean Louis. “1513 Yılında Rum Eyaletinde Şüpheli Timar Sahiplerine Ait Bir Liste”, (Çev. Lütfi Güçer, Halil Sahillioğlu), *İÜİFM*, C. XLI, S. 1-4, 1985, s. 163-176.
- BALTACI, Cahit. “Arpalık”, *DİA*, C. III, İstanbul, 1991, s. 392-393.
- BARCAN, Ömer Lütfi. “Timar”, *İA*, C. XII, Eskişehir, 2001, s. 287-333.
- BARCAN, Ömer Lütfi. “Türkiye’de ‘Servaj’ Var mı İdi?”, *Bellekten*, C. XX, S. 78, 1956, s. 237-246.
- BARCAN, Ömer Lütfi. *Türkiye’de Toprak Meselesi, Toplu Eserler I*, İstanbul, 1980.
- BARCAN, Ömer Lütfi. “XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Toprak İşçiliğinin Organizasyonu Şekilleri”, *İÜİFM*, C. I, S. 1, 1939-1940, s. 29-74.
- BARCAN, Ömer Lütfi. *XV ve XVI’ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar*, C. I, İstanbul, 1945.
- BARKEY, Karen. *Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, (Çev. Zeynep Altıok), İstanbul, 2015.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, (Haz. İskender Türe, Salim Kaynar), İstanbul, 2017.

- BATMAZ, Eftal Şükrü. “Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış”, *OTAM*, S. 7, 1996, s. 1-10.
- BAYSUN, M. Cavid. “Ahmed I”, *İA*, C. I, İstanbul, 1978, s. 161-164.
- BELDICEANU, Nicoara. *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, 1985.
- BÖREKÇİ, Günhan. “Yeni Bir Kaynağın Işığında Sultan III. Mehmed’in Eğri Seferi: Menzil Geçişleri ve Lojistik Sorunlar”, *Yeni bir Askeri Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, (Haz. Kahraman Şakul), İstanbul, 2013, s. 200-216.
- CEZAR, Mustafa. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. III, Ankara, 2011.
- CEZAR, Mustafa. *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Ankara, 2013.
- CİN, Halil. *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara, 1978.
- CİN, Halil. *Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Konya, 1987.
- ÇAKIR, Baki. *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul, 2003.
- DARKOT, Besim-M. Çağatay ULUÇAY. “Manisa”, *İA*, C. VII, İstanbul, 1977, s. 288-294.
- DOĞAN, Mehmet. “Osmanlı Tımar Sistemi’nde Tevcih Prosedürü”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2.1, 2011, s. 1-11.
- EMECEN, Feridun M.. “Cebelü”, *DİA*, C. VII, İstanbul, 1993, s. 188-189.
- EMECEN, Feridun M.. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikleri Dünyası*, İstanbul, 2012.
- EMECEN, Feridun M.. “Kuruluştan Küçük Kaynarca’ya”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), C. I, İstanbul, 1994, s. 5-64.
- EMECEN, Feridun M.. “Manisa”, *DİA*, C. XXVII, İstanbul, 2003, s. 577-583.

EMECEN, Feridun M.. “Mehmed III”, *DİA*, C. XXVIII, İstanbul, 2003, s. 407-413.

EMECEN, Feridun M.. *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul, 2014.

EMECEN, Feridun M.. “Saruhanogulları”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 170-173.

EMECEN, Feridun M.. “Selim I”, *DİA*, C. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 407-414.

EMECEN, Feridun M.. *Tarihin İçinde Manisa*, Manisa, 2006.

EMECEN, Feridun M.. *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara, 2013.

ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine. “Askerî Tarih Araştırmaları Bakımından Timar Rûznâmçe Defterleri'nin Önemine Dair Bazı Görüşler”, *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012) Bildiriler*, C. II, Ankara, 2013, s. 393-404.

ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine. *Ayntâb Sipahileri, Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1647)*, Ankara, 2011.

ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine. “Osmanlı Ordusunda Motivasyon ve Terfi Kaynağı: ‘Terakki’ Tevcihi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Vol. 3, Issue: 11, 2010, s. 238-244.

ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine. “Timarlı Sipahi Kimdir?: Kaynaklar ve Problemler Üzerine Bazı Düşünceler”, *Bahaeddin Yediyıldız Armağanı*, (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Ankara, 2017, s. 157-173.

ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine-Osman GÜMÜŞÇÜ. ” Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Göç Aktörleri Olarak Çift-Bozanlar”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. XLIX, S. 1, 2016, s. 29-56.

EYİCE, Semavi. “Kale”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul, 2001, s. 234-242.

FAROQHI, Suraiya. “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert), (Çev. Halil Berktaş), C. II, İstanbul, 2006, s. 543-757.

- FAROQHI, Suraiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan 21. Yüzyıla kadar*, (Çev. Elif Kılıç), İstanbul, 2005.
- GENÇ, Mehmet. “İltizam”, *DİA*, C. XXII, İstanbul, 2000, s. 154-158.
- GENÇ, Mehmet. “Mâlikâne”, *DİA*, C. XXVII, İstanbul, 2003, s. 516-518.
- GRISWOLD, William J.. *Anadolu’da Büyük İsyân, 1591-1611*, (Çev. Ülkün Tansel), İstanbul, 2011.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib. “Kanuni Sultan Süleyman Timar ve Zeâmet Tevcihi ile İlgili Fermanları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. XVII, S. 22, 1967, s. 35-48.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib. “Mehmed III”, *İA*, C. VII, İstanbul, 1993, s. 535-547.
- GÖKÇEN, İbrahim. *16. ve 17. Asır Sicillerine Göre Saruhan’da Yürük ve Türkmenler*, İstanbul, 1946.
- GÖKÇEN, İbrahim. *Manisa’da XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Deri Sanatları Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul, 1945.
- GÖKÇEN, İbrahim. *Tarihte Saruhan Köyleri*, İstanbul, 1950.
- GÖKSU, Erkan. *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Ankara, 2010.
- GÖYÜNÇ, Nejat. “Timar Rûznâmçe Defterleri’nin Biyografik Kaynak Olarak Önemi”, *Bellekten*, C. LX, S. 227, 1996, s. 127-138.
- GÖYÜNÇ, Nejat. “Timar Tevcihi Hakkında”, *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul, 1995, s. 67-74.
- HOWARD, Douglas. “The BBA Rûznâmçe Tasnifi: A New Resource for the Study of the Ottoman Timar System”, *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol. 10, No. 1, 1986, s. 11-19.
- HOWARD, Douglas. “The Life and Career of an Ottoman Sipahi, Second Half of the Sixteenth Century”, *Aspects of Altaic Civilization*, (Ed. Denis Sinor) Vol. III, Bloomington, 1990, s. 47-57.

- HOWARD, Douglas. *The Ottoman Timar System and Its Transformation, 1563-1656*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Indiana University, 1987.
- İŞİK, Sevgi, Songül KADIOĞLU-Mehmet YILDIRIR. *Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu*, Ankara, 2012.
- İLGÜREL, Mücteba. “Ahmed I”, *DİA*, C. II, İstanbul, 1989, s. 30-33.
- İLGÜREL, Mücteba. “Celâlî İsyancıları”, *DİA*, C. VII, İstanbul, 1993, s. 252-257.
- İNALCIK, Halil. “Adaletnameler”, *Belgeler*, C. II, S. 3-4, 1965, s. 49-145.
- İNALCIK, Halil. *Devlet-i ‘Aliyye*, C. I, İstanbul, 2010.
- İNALCIK, Halil. *Devlet-i ‘Aliyye*, C. II, İstanbul, 2014.
- İNALCIK, Halil. *Devlet-i ‘Aliyye*, C. IV, İstanbul, 2016.
- İNALCIK, Halil. *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1987.
- İNALCIK, Halil. “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1993, s. 1-14.
- İNALCIK, Halil. “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, S. 6, 1980, s. 283-337.
- İNALCIK, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul, 2009.
- İNALCIK, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600*, (Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), (Çev. Halil Berktaş), C. I, İstanbul, 2000.
- İNALCIK, Halil. “Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *Osmanlı*, (Ed. Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz), C. I, Ankara, 1999, s. 37-132.
- İNALCIK, Halil. “Osmanlılar’da Raiyyet Rûsûmu”, *Belleten*, C. XXIII, S. 92, 1959, s. 575-610.

- İNALCIK, Halil. “Stefan Duşan’dan Osmanlı İmparatorluğuna, XV. Asır Rumeli’de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri”, *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, s. 207-248.
- İNALCIK, Halil. “Timar”, *DİA*, C. XLI, İstanbul, 2012, s. 168-173.
- İNALCIK, Halil. “Timâr”, *EI*, C. X, Leiden, 2000, s. 502-507.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Ayn Ali Efendi”, *DİA*, C. IV, Ankara, 1991, s. 258-259.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), C. I, İstanbul, 1994, s. 139-279.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Paşmaklık”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul, 2007, s. 186-187.
- İSLAMOĞLU, Huricihan. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Köylü*, (Haz. Ayşe Çavdar), İstanbul, 2010.
- JORGA, Nicolae. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Ed. Erhan Afyoncu), (Çev. Nilüfer Epçeli), C. III, İstanbul, 2005.
- KOFOĞLU, Sait. “Hamidoğulları”, *DİA*, C. XV, Ankara, 1997, s. 471-476.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad. *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ankara, 2012.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F.. “Çavuş”, *DİA*, C. VIII, İstanbul, 1993, s. 236-238.
- KURT, Yılmaz. “I. Ahmed (1603-1617) Dönemine Ait Bir Osmanlı Kanunnâmesi”, *Belgeler*, C. XXXI, S. 35, 2010, s. 1-48.
- KURT, Yılmaz. “Osmanlı Toprak Yönetimi”, *Osmanlı*, C. III, Ankara, 1999, s. 59-73.
- MURPHEY, Rhoads. *Osmanlı’da Ordu ve Savaş, 1500-1700*, (Çev. Tanju Akad), İstanbul, 2007.
- “Müstahfiz”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul, 2006, s. 109-111.

- NICOLLE, David. *Osmanlı Orduları, 1300-1774*, (Çev. Özgür Kolçak), İstanbul, 2013.
- ORTAYLI, İlber. *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara, 2008.
- Osmanlı Yer Adları: II, Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556)*, (Haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ), Ankara, 2013.
- ÖGEL, Bahaeddin. “İslâmdan Önceki Türk Devletlerinde Timar Sistemi”, *IV. TTK Kongresi Bildirileri (10-14 Kasım 1948)*, Ankara, 1948, s. 242-251.
- ÖZ, Mehmet. “Gelenekçi Islahat Düşüncesine Göre Osmanlı Devlet ve Toplum Düzenindeki Çözülmenin Mahiyeti”, *Türk Yurdu*, C. XI, S. 44, 1991, s. 49-52.
- ÖZ, Mehmet. “II. Viyana Seferi’ne Kadar XVII. Yüzyıl”, *Türkler*, C. IX, Ankara, 2002, s. 711-729.
- ÖZ, Mehmet. *Kanun-ı Kadimin Peşinde: Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul, 2013.
- ÖZ, Mehmet. “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, S. XXII, 1991, s. 429-439.
- ÖZ, Mehmet. *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara, 1999.
- ÖZCAN, Abdulkadir. “Çeribaşı”, *DİA*, C. VIII, İstanbul, 1993, s. 270-272.
- ÖZCAN, Abdulkadir. “Osmanlılar-Askeri Teşkilat”, *DİA*, C. XXXIII, İstanbul, 2007, s. 509-512.
- ÖZCAN, Abdulkadir. “Osmanlı Askerî Teşkilatı”, *Osmanlı*, C. VI, Ankara, 1999, s. 551-557.
- ÖZCAN, Ruhi. “Osmanlı Devleti’nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, 2005, s. 237-266.

- PAKALIN, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C. I-III, İstanbul, 1971, 1972.
- PAMUK, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Ankara, 1999.
- SAHİLLİOĞLU, Halil. "Ruznâme", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986) Bildiriler*, İstanbul, 1988, s. 113-139.
- SAHİLLİOĞLU, Halil. "Zeâmet", *İA*, C. XIII, İstanbul, 1986, s. 477-479.
- SERTOĞLU, Midhat. "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri", *VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961)*, Ankara, 1967, s. 281-291.
- Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*, C. I-II, İstanbul, 2007.
- TABAKOĞLU, Ahmet. *Osmanlı Mâlî Tarihi*, İstanbul, 2016.
- TEZCAN, Baki. "II. Osman Örneğinde 'İlerlemeci' Tarih ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Osmanlı*, C. VII, Ankara, 1999, s. 658-668.
- TOKER, Gamze. *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Silistre Sancağı'nın Timar Düzeni (Timar Rûznâme Defterleri'ne Göre)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.
- ULUÇAY, M. Çağatay-İbrahim GÖKÇEN. *Manisa Tarihi*, İstanbul, 1939.
- ULUÇAY, M. Çağatay. "Manisa Bogasisi", *Sancaktan Saraya Seçme Yazılar*, (Haz. M. Sabri Koz, Haşim Şahin), İstanbul, 2012, s. 445-446.
- ULUÇAY, M. Çağatay. "Manisa Tarihine Dair Vesikalar: Saruhan'da Sisam Ziraati", *Sancaktan Saraya Seçme Yazılar*, (Haz. M. Sabri Koz, Haşim Şahin), İstanbul, 2012, s. 459-462.
- ULUÇAY, M. Çağatay. "Manisa Tarihine Dair Vesikalar: Tütün ve Kahveye Dair", *Sancaktan Saraya Seçme Yazılar*, (Haz. M. Sabri Koz, Haşim Şahin), İstanbul, 2012, s. 449-456.

- ULUÇAY, M. Çağatay. *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, Manisa, 1944.
- ULUÇAY, M. Çağatay. *XVII inci Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı*, İstanbul, 1942.
- UYAR, Mesut-Edward J. ERICKSON. *Osmanlı Askeri Tarihi*, İstanbul, 2014.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, C. I, Ankara, 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara, 2015.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara, 2011.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, C. III-I. Kısım, Ankara, 2011.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, C. III-II. Kısım, Ankara, 2011.
- ÜÇEL AYBET, Gülgün. *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, İstanbul, 2010.
- ÜÇOK, Coşkun. "Osmanlı Devleti Teşkilatından Tımarlar I", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. I, S. 4, 1943, s. 525-551.
- ÜÇOK, Coşkun. "Osmanlı Devleti Teşkilâtında Tımarlar II", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 1, 1944, s. 73-95.
- VARLIK, M. Çetin. "Anadolu Eyaleti", *DİA*, C. III, İstanbul, 1991, s. 143-144.
- VEINSTEIN, Gilles. "The Great Turk and Europe", John Tolan, vd., *Europe and The Islamic World: A History*, (Translator: Jane Marie Todd), Princeton, 2013, s. 111-258.
- YILDIZ, Suat. (H. 984) *1576-1577 Tarihli Timar Rûznâmçe Defteri'ne Göre Karaman Eyaleti*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.
- ZINKEISEN, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (Ed. Erhan Afyoncu), (Çev. Nilüfer Epçeli), C. III, İstanbul, 2011.

EKLER

Ek 1: 1530 Yılına Ait Saruhan Sancağı'nı Gösteren Harita

Ek 2: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Timar Rûznâmçe Defteri, No: 238 (s. 600-601)

Ek 3: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Timar Rûznâmçe Defteri, No: 354 (s. 360-361)

Ek 4: Etik Kurul İzni Muafiyet Formu

Ek 5: Ethics Board Waiver Form

Ek 6: Orjinallik Raporu

Ek 7: Originality Report

Ek 2: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Timar Rûznâmçe Defteri, No: 238 (s. 600-601)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Ek 4: Etik Kurul İzni Muafiyet Formu

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA   Tarih: 03/05/2018   Tez Başlığı: Timar Rûznâmçe Defterlerine Göre Saruhan Sancağı Timarlı Sipahileri (1595-1617)   Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam: 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.   Gereğini saygılarımla arz ederim.   Tarih ve İmza 03.05.2018   Adı Soyadı: Mustafa CEYLAN Öğrenci No: N13220128 Anabilim Dalı: Tarih Programı: Tezli Yüksek Lisans Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora
<u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u>   Uygunudur.   Doç. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ   Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

Ek 5: Ethics Board Waiver Form

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS												
HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES HISTORY DEPARTMENT Date: 03/05/2018 Thesis Title: Timarli Sipahies in Saruhan Sandjak According to the Timar Rûznâme Defters (1595-1617) My thesis work related to the title above: 1. Does not perform experimentation on animals or people. 2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). 3. Does not involve any interference of the body's integrity. 4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development). I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true. I respectfully submit this for approval. <table style="width: 100%; border: none;"> <tr> <td style="width: 70%;"></td> <td style="text-align: right;">Date and Signature</td> </tr> <tr> <td>Name Surname: Mustafa CEYLAN</td> <td style="text-align: right;">03.05.2018</td> </tr> <tr> <td>Student No: N13220128</td> <td style="text-align: right;"></td> </tr> <tr> <td>Department: History</td> <td></td> </tr> <tr> <td>Program: Masters with Thesis</td> <td></td> </tr> <tr> <td>Status: ☒ MA ☐ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.</td> <td></td> </tr> </table>		Date and Signature	Name Surname: Mustafa CEYLAN	03.05.2018	Student No: N13220128		Department: History		Program: Masters with Thesis		Status: ☒ MA ☐ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.	
	Date and Signature											
Name Surname: Mustafa CEYLAN	03.05.2018											
Student No: N13220128												
Department: History												
Program: Masters with Thesis												
Status: ☒ MA ☐ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.												
<u>ADVISER COMMENTS AND APPROVAL</u> Approved, Assoc. Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ												

Ek 6: Orjinallik Raporu

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA   Tarih: 20/06/2018   Tez Başlığı : Timar Rûznâme Defterlerine Göre Saruhan Sancağı Timarlı Sipahileri (1595-1617)   Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 156 sayfalık kısmına ilişkin, 20/06/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 8 'dir.   Uygulanan filtrelemeler: 1- ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☐ Kaynakça hariç 3- ☐ Alıntılar hariç 4- ☒ Alıntılar dâhil 5- ☐ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç   Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.   Gereğini saygılarımla arz ederim.   Tarih ve İmza   Adı Soyadı: Mustafa CEYLAN Öğrenci No: N13220128 Anabilim Dalı: Tarih Programı: Tezli Yüksek Lisans
DANIŞMAN ONAYI   UYGUNDUR.   Doç. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ

Ek 7: Originality Report

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT**

Date: 20/06/2018

Thesis Title : Timarli Sipahies in Saruhan Sandjak According to the Timar Rûznâmçe Defters (1595-1617)

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 20/06/2018 for the total of 156 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 8 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Name Surname: Mustafa CEYLAN

Student No: N13220128

Department: History

Program: Masters with Thesis

Date and Signature

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Assoc. Prof. Dr. Emine ERDOĞAN
ÖZÜNLÜ

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : Mustafa CEYLAN

Doğum Yeri ve Tarihi : Niğde, 23.09.1989

Eğitim Durumu

Lisans : Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü (2008-2012)

Yabancı Diller : İngilizce

İletişim Bilgileri

E-posta : mustafa_ceylan@hacettepe.edu.tr

Tarih : 06.06.2018